

Medeniyetler Çatışmasında

batı'nın inanç temelleri

GIOVANNI SCOGNAMILLO

MEDENİYETLER ÇATIŞMASINDA

BATININ İNANÇ TEMELLERİ

Giovanni Scognamillo

Karakutu Yayınları: 02
Düşünce: 1

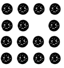
Yayın Yönetmeni: İbrahim Tuğra
Yayın Koordinatörü: Ümit Belge
Editör: Aybike Yılmaz

Kapak Tasarım: Osman Turhan
İç Tasarım: Beyhan Karlıklı

Baskı: Melisa Matbaası–İstanbul

ISBN: 975-8658-00-X
1. Baskı: Mart 1976 (Dergâh Yayınları)
2. Baskı: Ocak 2002
3. Baskı: Ekim 2003

http: //www.karakutuyayinlari.com
e–mail: karakutu@karakutuyayinlari.com

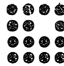

KaraKutu

Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8
Karvar Han Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 519 83 74-75-76
Fax: (0212) 519 83 77

MEDENİYETLER ÇATIŞMASINDA

[BATININ İNANÇ TEMELLERİ]

KaraKutu

[Giovanni Scognamillo]

Araştırmacı yazar ve tarihçi. 1929'da İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1948'de yabancı basında sinema yazarlığına başladı. 1961'den itibaren de yazarlığını, Türk basınının çeşitli gazete ve dergilerinde sürdürdü. 40'ın üzerinde kitaba sahip olan Giovanni Scognamillo, sinema tarihçiliği, Batı düşüncesi, korku edebiyatı ve gizemli konular hakkında Türkiye'nin önde gelen kalemlerindendir.

Yazarın daha önce yayınlanmış bazı eserleri:
– Bir Levanten'in Beyoğlu Anıları
– Cadde-i Kebir'de Sinema
– İstanbul Gizemleri
– Dehşetin Kitapları
– Amerikan Sineması
– Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler
– Korkunun Sanatları
– Türk Sinema Tarihi
– Beyoğlu Kâbusları ve Diğer Öyküler
– Dünya Sinema Sanayi

İçindekiler

Önsöz

Antik inancın temelleri!

Hz. İsa'nın hoşgörüsü dillere destandır. Havarilerine, 'bir yanağına tokat atana, sen diğer yanağını çevir!' demektedir. Ancak Hıristiyanlığın ilerleyen yıllarında bu destansı hoşgörünün boğularak yok edildiği görülür. Haçlı Seferleri, mezhep savaşları, engizisyon mahkemeleri, ırkçı tavırlar, tarihte derin iz bırakan örnekleridir.

Acımasız bir samyeli, adeta hoşgörü iklimini cehenneme çevirmiştir.

Bir nokta daha dikkat çekiyor. İlk dönemlerinde ezilenlerin, zayıfların, fakir fukaranın yanında yer alan Hıristiyanlık, sonradan devlet dini haline gelince birden değişiyor. Krallar, zenginler, soylular dine sahip çıkıyor ve zayıfı ezme aracı olarak kullanıyorlar. Neredeyse, Hz. İsa ile başlayan Hıristiyanlık tarihinin, ilerleyen yıllarıyla hiçbir benzerliği kalmıyor.

Batı, Doğu'ya göre daha akılcı görünür. Sanki bilimin merkezi, beşiği kabul edilir. 'Medeniyetler Çatışmasında Batının İnanç Temelleri'nde bu tarihî yanılgının derinliklerine iniliyor. Acımasız biçimde demesek bile, acımadan neşter vuruluyor.

Batı'nın felsefe tarihi bilinmeden, isabetli eleştirisini yapmak imkânsızdır. Kitaba göz atıldığında, Doğu'nun Batı'yı etkilediği hemen görülecektir.

Konulara art niyetli yaklaşmamak kaydıyla, insan, her şeyden bir ders çıkarabilir. Ama biraz sabır gerekiyor bunun için. Mevcut önyargıları bir kenara bırakmak gerekiyor.

Sonu gelmez ideolojik tartışmalar yerine, medeniyetlerin buluşacağı, birbirinden istifade edeceği zeminler oluşturmakta fayda var. Kârlı bir alışveriş imkânı ancak böyle bir pazarla sağlanabilir. Medeniyetler çatışmasının hiç kimseye kazandıracağı bir şey yok.

O yüzden medeniyetlerin buluşması hedeflenmeli.

Doğu ile Batı neredeyse siyah ile beyaz, soğuk ile sıcak kadar birbirine zıt görünüyor. Sebepleri ister ortaya çıksın, ister çıkmasın, ister bilinsin, ister bilinmesin, kavgalar ve çatışmalar birbirini takip ediyor. Üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen, 'Haçlı Savaşı' kavramı, günümüzde anlamını hâlâ koruyor. En küçük bir fırsatta ortaya çıkıyor.

Dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, kendi değerlerini korumanın yollarını arıyor. Ancak, yeterli bilgiye sahip değiller. Ne kendi dinlerini yeterince biliyorlar, ne de içinde bulundukları toplumun dinlerini. Giovanni Scognamillo, derin birikimiyle, farklı bir açıdan işte böyle bir kapıyı okurlarına aralıyor.

İbrahim Tuğra
Aralık, 2001

Batı'nın bunalımı

İlim, elindeki bilgilerle, tabiatüstü olayların çoğunu hâlâ açıklayamıyor. İnanç ve inançtan doğan, inançla beslenen dinî kuram ve bilgilerden, ilmi bilgilerden çoğu zaman ürktükleri için, yüzyıllardan beri tabiat ve tabiatüstü olayları çoğu insanı artık tatmin edemeyen bir şekilde açıklamayı deniyor.

İlimle inanç arasında sıkışmış kalmış insan ya birine sığınıyor ya da öbürüne. Hiçbirinde aklını kurcalayan meselelere bütünüyle kesin olan bir cevap bulamıyor.

İnsan, giderek bu meselelere sırtını çeviriyor, kendini günlük mücadeleye, hayat savaşına kaptırıp ötesini düşünmüyor, düşünemez hale geliyor. Belki düşünmek istemiyor.

Batı'nın günden güne yoğunlaşan çıkmazı ve bunalımı ile çeşitli varsayımlar öne sürüldü; toplumsal, siyasî, iktisadî, teknolojik, psikolojik sebeplere dayanan varsayımlardır bunlar ve bunların hiçbirini inkâr edecek değiliz. Oysa bu sebeplerin doğurduğu, bu çıkmazı körükleyen, bu bunalımı derinleştiren, çeşitli kopmalara yol açan başkaca bir sebep üzerinde durmak bizce gerekli ve önemlidir. Bu sebep, Batı'nın karşılaştığı ve gitgide uç noktaya varan, değişik şekiller alan, yaklaşık olarak her alanda beliren dini, metafizik çıkmazıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan başlamak üzere büyük savaşın izlerini, yaralarını bütünüyle tedavi edemeyen Batı toplumu, ahlâkî değerleri gitgide yozlaştırır ve hiçe sayan bir buhrana kaptırır kendini. Teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, bazı ülkelerde iktisadî "patlama"nın

kopması, tüketicinin beynini çeşitli araçlar yoluyla zorlarcasına yıkamanın artması, bu artıştan dolayı yeni, büyük bir kısım zoraki ihtiyaçların doğması, bunları karşılayabilmek için daha fazla çalışmanın, daha bol para kazanmanın mecburiyeti ve bu mecburiyetin doğurduğu kopmalar, çözmeler... Batı insanını nesneler arasında kaybolmuş "garip" nesne haline getirmişlerdir. Artık insana yabancı gelen yarattığı ve kullanmakta olduğu nesneler değil, insana yabancı gelen anlayamadığı, anlayabilmek için hiçbir gayret sarf etmediği karşısındaki insandır. Özellikle nesne olmaktan kaçınan, direnen karşındaki insan.

Bu şekilde bunalan Batı'nın insanı eski bireyciliğinden şaşmadan, yıktığı değerlerin yerine başka değerler araştırmadan ya da "eski" saydığını, geçersiz gördüğünü gerçek bir değerlendirmeye tabi tutmadan, sürekli olarak bir kaçış yolu aramış ve aramaktadır.

Geçici bir refah dönemi en azından bazı ülkeler için toplumları daha da derin bir bunalıma itmiştir. 1960'larda Batı'nın en tutucu ve geleneksel ülkeleri, mesela İngiltere, "yeni" bir "devrim"in peşine takıldı ve buna "cinsel devrim" adını verdiler.

Aslında bu ne bir yenilik ne de bir "devrim" idi.

Sadece bunalımdan, boşluktan yabancılaşmadan doğan bir boşalma, bir kaçış ve pek tabii bir sömürü aleti idi. "Cinsel devrim", hiç şüphesiz, tesirli, birçokları için de kârlı oldu. Yeni bir kuşak doğdu, önceki kuşağın günahları ile yüklü, önceki kuşağın günahlarından arınmak için çırpınan, hürriyet "savaşı" veren, zaman zaman ve yer yer cinsiyeti adeta kutsallaştıran bu kuşak, bir noktadan sonra metafizik meselelere yöneldi.

Şuurlu ya da şuursuz bu "cinsel" devrimin modası sönünce, cinsiyet anlayışı ve sömürüsü yerleşince, çarelerden biri de "mistisizm" oldu.

İngiliz araştırmacı Francis King: "Bugün mistisizm konu-

sunda beliren ilgi gitgide artmaktadır" diyor. "Yıldızbilim günlük konuşmaların başlıca konularından biridir, kendi kendini yetiştirmiş kusursuz yöneticiler geniş topluluklara seslenmektedir. Avrupa ve Güney Amerika'nın adeta her şehrinde büyücülük yaptıklarını açıkça ifade eden mistik teşkilatlar vardır." (Büyücülük Batı Geleneği/ Magic The Westeren Tradition) "Time" dergisi 19 Haziran 1972 tarihli sayısında mistisizm ve büyücülük "modası" konusunda, büyü malzemesi, iksir, eski yeni büyücülük kitapları satan dükkanlar, yayınevleri, teşkilatlar ve bunları destekleyen sermaye kaynakları üzerinde durarak ilginç bilgiler edinmişti. Amerika'da ve İngiltere'de büyücülük dersleri sadece yazışma ile değil televizyon yolu ile de veriliyor. Mistisizm kursları üniversitelerde okutuluyor. Los Angeles'te 'Şeytanın Kilisesi' 10.000 kişiye sesleniyor, herkese açık ayinler düzenliyor.

Kimi falcı, kimi amatör büyücü, kimi tarikatçı teşkilat mensubu yaklaşık olarak 400.000 Amerikalı ve 350.000'i aşan İngiliz "gizli sanatlar", "gizli ilimler"le uğraşıyor.

Çağdaş simyacılar, çağdaş ve sahte peygamberler dahil, Şeytan bile her şekli ile bu salgının içinde, "çok satan" bir unsur oluyor.

Bir azınlığın hareketi, tutkusu, sapıtması olduğu sürece bu tür olaylar sadece ve sadece ruhbilimini ilgilendirir. Fakat sayı yükselince, yüz binleri aşınca, giderek başlı başına bir endüstrinin dayanağı olunca söz konusu olan sadece ruh değil toplum oluyor.

Kendine "değişik" bir inanç arayan Batı toplumu!

Bu tür bir "düzen" içinde çırpınan, ardından yüzyılların yanlışlıklarını sürükleyen Batı'dan ne beklenebilir.

Ortada gayet açık bir durum var: Batı bu gidişle bundan önce gösteremediği gibi, hiçbir zaman bize gerçek doğruyu gösteremeyecektir.

Nedir bu gerçek doğru? Esasen gerçek nedir doğru nedir?

Dünya adını verdiğimiz gezegenimizde yaşayan insana

yaratık denilir. Yalnızca insana değil, hayvanlara da, yaratık denilince "yaradılış" olayı bir güce bağlanılır. Bu güce bir ad verilir. Adlandırılan bu güç kutsallaştırılır veya matematiksel formüllerle açıklanır.

En iptidaisinden en tekamül etmiş olanına kadar, bütün inançların zemini budur.

Olaydan (yaradılıştan) doğan inanç ya da inancın şekillendirdiği olay, çeşitli toplumlarda, bölgelerde, kıtalarda gene çeşitli tesirler altında genişliyor, yayılıyor, birtakım nazariyelere bağlanıp kesinleşip, katılaşıyor. Aslında insanın kaçınılmaz bir ihtiyacı olan inancın oluşturduğu din, önce benzer noktalara dayanıyor, sonradan bozuluyor, yozlaşıyor. Bir Hint bilgininin işaret ettiği gibi "Dinleri olağanüstü kişiler kurar, sonradan gelenler ise bunları yıkar."

Din kurucuları, başka bir deyimle insanla evrensel kuvvet arasındaki ilişkiyi topluluklara açıklayanlar, mahalli öğelerden hareket edip, fikirlerini bu öğelere dayatıp evrensel olmayı gaye edinmişlerdir.

İnanç "insanın kaçınılmaz ihtiyacıdır." Maddi değerlerin ötesinde pek az şeye önem veren veya öyle görünen bir dünyada yaşıyoruz. İnsan, sanki evrenselliğini ispat etmek istercesine yaşadığı gezegenin sınırlarını aşarak uzayın derinliklerini fethetmeye kalkışıyor ve bunun ilk adımlarını başarıyor.

Bunu başarabildiği için uzayda Tanrı'yı görmediği için onu inkâr eden Sovyet uzay adamı gibi ayrı bir güven duyuyor!

Yoksa dünya gerçekten evrenin merkezi mi? Yoksa insan gerçekten koskoca evrenin hudutsuz evrenin en yüce yaratığı mı?

Değil şüphesiz ve bunu ispatlamak için ikinci bir Galile olayına ihtiyaç yoktur.

Çağdaş insan, üzerinde yaşadığı gezegenin sonsuz ve genleşen evrenin içinde bir kum tanesinden farksız olmadığını biliyor. Bilmesine biliyor ancak, bütün evrensel olayları, tabiatüstü nitelendirdiği fenomenleri kendi dar ölçüsü ve görüşü için-

de sonuçlandırmak istiyor. Tabii bir davranış. İnsan olaylara kendi gözüyle bakar, başka bir şekilde bakamaz. Fakat buna karşılık gayret ederse başka şekilde değerlendirebilir.

Daha önce gerçek nedir diye bir soru atmıştık ortaya. Yeniden bu soruya dönelim.

Çok ilkel bir tanımlamayla "gerçek", sezgilerimizle sezdiğimiz, mantığımızla açıkladığımız olayların bütünüdür. Tanımlama aslında eksik ve kusurludur.

Çünkü sezgilerimize ve mantığımıza, sadece maddeci bir açıdan, güvendiğimiz sürece gerçeği kısıtlamış oluruz. Güneş sistemine bağlı yeryüzünün doğurduğu olaylara sığdırmış oluruz halbuki gerçek evrenseldir. Hudutsuzca tanıdığımız ve tanımadığımız tabiatı içine alır ve aşar.

Olayları, tabii ve tabiatüstü diye ayırmak, eksik bilgimizin doğurduğu bir kolaylık veya bir mecburiyettir. Her olayı, her meseleyi ister fiziki ister metafizik evrensel bir görüş içinde incelediğimizde varacağımız neticeler her seferinde yanıltıcı olma tehlikesiyle karşı karşıya olacaktır. Varolan görüşlerimizi, bildiklerimizi, inandıklarımızı bir sil baştan işleme tabi tutmak pahasına bu tür bir değerlendirmeyi uygulama zamanı çoktan gelmiştir.

İnsanoğlu için önem kazanacak başarı sadece Güneş sistemindeki gezegenlere ayak basmak, ulaşmak değil, kendini evrenin bütünlüğüne bağlayan "göbek bağını" benimsemektir.

Tarihî kaynaklara göre geçmişi bir buçuk milyon yılı aşan insanoğlu on binlerce yıldan beri, bazen değişik adlar altında, gerçeği ve doğruyu aramıştır.

Tanığı olduğu tabii olaylarda, gökyüzünün erimediği derinliklerine, yıldızların etrafında ve şuursuz bir şekilde içinde, ruhunda. Bu arayış, bu sonsuz arayış, ilmin, dinlerin, felsefenin bütün buluş ve başarılarına rağmen eksiksiz olarak süregeliyor.

Evren kadar sonsuz bir arayış bu. İlk tanrıları icat eden icat ettiyse, şekillerini konakladığı mağaranın duvarlarına çi-

zen taş devri insanından başlayıp atom çekirdeğini parçalayan, Ay'a ayak basan, uzak gezegenlere araç gönderen bizlere kadar süregelen bir arayıştır bu. Arayışın gayesi sadece evrenin sırlarını çözmek değil, fiziki olayları aşıp tabiatüstü bir bilgiye, bir bütüne kavuşmaktır.

Başta işaret ettiğimiz gibi, dinle ilim arasında sıkışmış olan ya da bir tercih yapamayan insan, sorularının, şüphelerinin, meraklarının cevaplarını ne birinde ne de öbüründe bulabiliyor. Birinin söylediklerini öbürü yalanlıyor, oysa her ikisi değişik yollardan, çeşitli adlar ve tanımlamalarla aynı meselelerin cevaplarını arıyor. Din gibi ilim de inanca dayanmaktadır. Din, varsayımlarla ve dogmalarla besleniyorsa ilim de öyledir. Genel mânâda insanüstü ve tabiatüstü bir gücün varlığını savunan dinin öğretilerine ya da evrenin sonsuzluğunu yüz milyonlarca gezegen dolduran, matematik formüller ile Kozmoz'u açıklamaya çalışan ilme inanmak, yakın bir dinî sürece bağlıdır.

İlmin buluşları, ileri teknolojik araçlar, uzay çalışmaları ve bunlara ek olarak ortaya çıkan toplumsal meseleler (nüfus patlaması, bu patlamanın gerektirdiği doğum kontrolü, beslenme problemi, çok gelişmişle az gelişmiş ülkeler arasındaki dengesizlik, siyasî ve fikri, ideolojik çalışmalar, kavgalar vb.) özellikle Batı'da medeniyetin iki ayrı ucunu teşkil eden "din" ile "ilim" arasındaki mesafeyi iyice açmışlardır. Teknolojinin desteklediği iktisadî düzen, yakın yıllarda görüldüğü gibi değişik tesirlerin ortaya çıkması ile iyiden iyiye sarsılmıştır. İktisadi "patlama"nın doğurduğu refah, artık özlemi çekilen bir rüya olmuştur. Sağlam bilinen temel çatırdayınca öteden beri arka plana itilen 20. yüzyıla uygun sayılmayan meseleler Batı'da yeniden söz konusu olmaya başladı, bir "sentez" ihtiyacı daha belirli şekilde duyuldu. Batı insanı kaybettiği değerlerin yerini alabilecek başka değerler aramaya koyuldu. Gelecekten, teknolojik bir gelecekten ürktüğü için, geriye, çok gerilere döndü.

Makineler çağında makinelerle çevrili, adeta makineler tarafından yönetilen, makineli yaşamaya şartlandırılan insan, şuurlu veya şuursuz, ruhsuz bir makineye benzememek için direniyor. Oysa bu direnişi, henüz düzensiz ve programsızdır. Daha dramatik, daha sert ve acımasız bir havanın içinde arayış süregelir. Peş peşe sıralanan buhranlar, patlamalara yol açıyor ve bir yerden sonra patlama, gayesi ve hedefi ne olursa olsun, bir boşalma sayılıyor bireyin ve toplumun patlaması. Patlamanın ötesinde kaçış, Batı'nın insanı için zorunlu oluyor. Yalnızlık perdesini ve yabancılaşma tehlikesini yok edebilmek için.

Yalnızlık ve yalnızlık felsefesinin doğurduğu yabancılaşma, yüzyılımızın doğurduğu bir düşünce sistemine, hatta yanlış anlaşılan ve yorumlanan bir inanca bağlıdır. İdealist yabancılaşma sadece Hegel (1770-1831) ile doğmuyor, Rönesans'ın insancılığı (humanizma) bireyciliği ile yalnızlığı doğuruyor. Evrensel olma isteğine rağmen, romantik akım da katkıda bulunuyor, Nietzche daha ağır basıyor.

Tanrının öldüğünü ilãn etmekle, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu izleyen yıllarda bir "moda" haline dönüşen tanrıtanımaz varoluşçuluk, insanı daha da derinleşen bir boşluğun içine itiyor.

Batı insanının yabancılaşması yeni bir mesele değil şüphesiz. Tenkidi ve sebepleri Marx'tan beri kuramsalcıları meşgul etmiştir.

Çağımızın aşısı, tüketim düzeninde insan eski fetişlerinin yerine yeni ve kendisi tarafından yaratılan fetişler kabulleniyor. Mecburi olarak, anlamsızlığa doğru itilen bir dünyada, sonunda bu yarattığı, kendine, başkalarına ve kitlelere empoze ettiği fetişlerin kurbanı ve kölesi oluyor.

Batı insanı, bir hürriyetin peşindedir. Onu bu düzenden, bu çıkmazdan kurtarabilecek bir hürriyeti özlüyor. Fakat çağdaş düşüncenin içinde nedir bu hürriyet?

"Ben hiçbir şey değilim, bana ait olan hiçbir şeyim yoktur.

Dünyadan ayrılmayan ışık gibi dünyadan kopamıyorum. Oysa ben de ışık gibi bir sürgünüm, taşların, suyun yüzeyinde kayıyorum hiçbir şeye tutunmadan, hiçbir yere takılmadan... Hürriyet sürgündür ve ben hür olmaya mahkûm edildim."

Jear-Paul Sartre'in bir kahramanı, (Hürriyet Yolları Geciktirme) kendini "dünyanın dışına, geçmişin dışına, benliğin dışına", boşluğa iterek böyle konuşuyor.

Batı insanını yalnızlığa, yabancılaşmaya ve boşluğa iten sadece iktisadî şartların, iktisadî dengesizliklerin, sınıf çatışmalarının doğurduğu sebepler değil bir düşünce, bir kültür geleneğinin giderek yozlaştırılan bir inancın yüküdür.

İnsan, inanç ve evren

İnsan düşünebildiği sürece şüphe içinde yaşayacak, şüphelerle boğuşacaktır. Şüphe bir eksiklik değil, bir nimettir, insanın bir işlevidir, şüphe ve kuşkudan doğan korku, insanı harekete geçiren, varlığı etrafından kümeleşen karanlıkları, esrarları düşünmeye iten bir kuvvettir. Böylece inanç, şüphenin ve korkunun doğurduğu bir duygu oluyor.

İlkel ve ilkel zeki insanın (homo sapiens) hayatını, ilim bizlere eksiklikler ve tezatlarla ele veriyor. Kimine göre 1 ve 1,5 milyon, kimine göre 2,5 milyon yıl önce yeryüzünde serüvenlerle dolu hayatına başlamış insanoğlu, esrarların peşini bırakmayan geleceğiyle. Darwin'in inceleyip kuramlaştırdığı, evrimin tartışıldığı bir dönemde, insan çıkış noktasını aramak, bulmak gayesiyle yüzyıllardan beri süregelen ilmî ve dinî araştırmasına yeniden sarılıyor.

İnsan nedir, ne değildir? Nereden, nasıl gelmiştir? İnsan nereye gidiyor?

Yüzyıllardan beri, tarih öncesinin karanlık, bilinmeyen, sürekli olarak araştırılan safhalardan beri insanoğlunun aklını karıştıran sorular. Bu sorulara gerek ilmin gerekse büyük "tek tanrılı" dinlerin getirdiği cevap: Evrim veya yaradılış olmaktadır.

Okyanuslarda özel ve tekrarlanması adeta imkânsız iklim şartları altında gelişen ilk hücreden evrimleşerek bir zekâya sahip olan insan ya da tabiatüstü bir güç tarafından meydana getirilen yaratık.

Serüvenin başlangıcı şu veya bu şekilde açıklanabilir, yorumlanabilir ancak ortada tartışma kabul etmeyen bir gerçek var: İnsan inançla doğmuştur, daha doğrusu insan, psikolojik bir sürecin sonunda, inanç meselesiyle karşılaşmıştır. İlk ve ilkel saydığımız, ilkeleriyle bağdaşamayan sanat eserleri vermiş olan insan topluluklarının hayatlarını, etnolojik ve arkeolojik verilere dayanmasına rağmen, kesinlikle bilmiyoruz. Elimizde, kazılardan çıkan eşyalar, kaya resimleri aletler, kalıntılar, fosiller bunlara ek olarak günümüzde yaşamakta olan az sayıdaki ilkel toplulukların gelenek ve görenekleri mevcut. Mağara insanının portresi, fosil, bilimin ve insanbilimin verilerini bir araya getiriyor. Bu bilgilere dayanarak, güvenerek, ilkel insanın dinî durumu konusunda yeterli veya yetersiz görüşler yürütülüyor.

İlkel insan neye inanıyordu, neye tapıyordu?

Mağara resimlerinde, duvar resimlerinde ilginç şekiller, acayip yaratıklar göze çarpıyor. Çoğunlukla bunlara büyücü deniliyor, çizilen sahnelerin bazılarında da "av öncesi törenleri" resmedilmiş. Bu ilkel insanlar, ruhlara inanırlarmış, tabiat kuvvetlerine taparmış. İhtimal. İhtimal diyoruz çünkü "Animizm kuramı bugün artık geçerli değildir.

Bazı yanları, haklı olarak eleştirilmiştir. Etnolojik alanda yapılan çeşitli araştırmalar, ruh kavramı ve insan inancından yoksun, fakat Yüce Varlık, Tek Tanrı inanç ve tasarrufuna sahip ilkel toplumların varlığını göstermiştir. (İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane.)

Şüphe ve korku bir yana, insan daima evrenle varolan bağlılığını duymuştur, sezmiştir. Bu bağlılık ilkel insanı, önce gerek tabii, gerekse tabiatüstü bir şekilde etkilemiştir. Mağara insanı bile metafiziğin ne olduğunu bilmeden, metafiziği keşfediyor. Belki bu, insanoğlunun ilk ve en önemli keşfi olmuştur.

İlkel insan veya günümüzün vahşi saydığımız insanı, ta-

nık olduğu birçok tabii olayı, çözme kabiliyetinden yoksun olduğu için onları, tanımadığı, bilmediği bir kuvvetle bağlıyor. Çok çabuk beden ile ruh arasındaki ayrıma varıyor, kendini bir inanca veriyor ve böylece ilk dinlerin kaynağını teşkil eden büyücülüğün temelleri atılıyor.

Tartışması bir yana animizm de ruhlara tapma, büyücünün aracılığıyla yürütülüyor.

İlkel insan her an olaylarla karşılaşıyor, bunlardan ürküyor ve korunma çareleri arıyor ve çoğu zaman geçerli bir savunma tarzı bulamıyor. Tabiatüstü kuvvet, zihninde doğan ilk kavramlardan biridir, olayları yaratan, düzenleyen bir kuvvettir bu. Bu kuvvet, tabiatın her ayrıntısında varoluyor. Varolmakla da yetinmiyor, şekilleniyor, güneş oluyor, ay oluyor, gökyüzünde görülen uzay, parlayan nesneler sonra ışık, karanlık, fırtına, gök gürültüsü vb. oluyor.

İlkel insanın hayatı, devamlı bir çatışma içinde oluyor. Bu çatışma, tabiat ile tabiatı yöneten ruhlarla, atalarının ruhlarıyla, ölülerinin ruhlarıyla, hayvanların ruhlarıyla oluyor. İlkel insanın dünyası apayrı bir dünyadır. Kesin boyutları olmayan, tabi ve tabiatüstü kuvvetlerin içine, yan yana kaynaştıkları bir dünya. Böylece ilkel insanın büyücülüğü iki yönlü oluyor. Bilinmeyen kuvvetleri yatıştırmak ve aynı zamanda onları kullanmak. Dolayısıyla büyücünün görevi doğayı aşıp evrenlere açılmaktır. Oysa ilkel insan, ilkel büyücü evrenden ne biliyor? Olsa olsa gökyüzünde gördüğü güneşi, ayı, yıldızları biliyor.

Aslında büyücü için durum değişiyor. Çünkü kendisi bir bağ sayılıyor, bir çeşit arabulucu. Bu yüzden tabiatı aşıp bilmediği fakat sezinlediği, duyduğu evreni açılmak mecburiyetindedir. İnanç tabiidir.

İlkel toplum; tarihi, toplumsal ve klasik psikolojik, çizgilerin ötesinde yaşayan bir toplumdur. Onu anlayabilmek, kavrayabilmek bizim için çok zor. Kaldı ki, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bütünüyle ve kesinlikle bilmediğimiz bir dün-

yadır bu. Binlerce yüzyılı kapsayan insanoğlunun evrimiyle gelişen bu dünya içinde, değişik, kimi anlaşılan, kimi anlaşamayan etkilerle, katılışlarla, kendine has buluşlarla şekillenen bu duygu bir inançla doludur.

Dinin, antropoloji açısından incelenmesinin temellerini Edward B. Taylor atmıştır.

Bronislaw Malinowzki. Ünlü kuramında, ilkel dinin özünün animizm yani ruhî varlıklara olan inanç olduğunu ileri sürüyor ve bu inancın, düşlerin, görüntülerin, birsamların ve vecd gibi birtakım olguların yanlış, ama kendi içinde tutarlı açıklamalarından doğduğunu söylüyor. Bunlar üzerinde düşünen vahşi filozoflar ve din bilimciler, ruhu bedenden ayırmak zorunda kalmışlardır. Ruhun ölümdün sonra yaşamaya devam ettiği belli, çünkü düşlerde görünmekte.

Sürecin bu şekilde cereyan etmiş olması bir bakıma mantıklıdır. Şu var ki, bizce fazlasıyla sınırlı bir tarzda yorumlanmıştır. Sebebine gelince insan ilmine karşı sonsuz bir saygımız var, başarılarını da inkâr edecek değiliz. Oysa bugün varolan veya düne kadar varolmuş olan ilkel bir toplumun araştırmasından elde edilen sonuçlar, bize hiçbir zaman on binlerce, yüz binlerce yıl öncesinde değişik şartlar altında yaşamış ilkel bir toplumu, özellikle bu toplumun fikri serüvenini açıklayamaz.

Taş devrinden kalma Avustralya yerlisinin bir uçak görüp bunu mitoslarına eklemesi ayrı bir olaydır. Uçakların olmadığı ilkel bir devirde bir mağara insanının uçan bir Tanrı'yı veya bir ruhu, bir yüce varlığı mağarasının duvarında işlemesi ayrı bir olay.

Bu yüzden din ve dinî duyguyu doğuran inanç zorunluluğu, düşleri ve vecdi aşan bir ameliyenin sonucudur.

Bu ameliye, bu süreç nedir, ne olabilir?

Bu ilk bakışta bir karşılamadır: İnsanoğlunun tabiat ile karşılaşması.

Tabiat diyoruz, insanın tabiat ile karşılaşması diyoruz;

bu aslında insanın tabiat aracılığı ile evrenle karşılaşmasıdır. Korkunç ve kaçınılmaz bir karşılaşma!

Tarih öncesi insanın beynini kurcalayan meselelere eğilmemiz, imkânlarımızın belki de anlayışımızın da dışındadır. Aradan geçen yüzyılların getirdiği şartlandırma, ilmin keşifleri, çağdaş düşünce şekilleri, bizi her geçen gün belki de geçmişte varolan, kaybolan gerçeklerden, geçmişten uzaklaştırıyor.

İlkel insanın inanç duygusuna varması bir bakıma Hz. Adem'in hikâyesine benziyor. Mitosun arkasında gizlenen gerçeği andırıyor. Yaradılış olayı da bir karşılaşmadır çünkü, "evrenle, evrensel güçle" insanın karşılaşmasıdır ve bu açıdan yorumlandığında cennetten kovulma olayı yalnız bir çeşit "kayıp bilgeliğin" değil, yanlış yola kayan "günah"a varan bir karşılaşmanın sembolü oluyor.

Duyguları ve bilgisi gelişmemiş ilkel insan, 21. yüzyılda yaşayan kardeşi gibi bir arayışın içindedir ve bu arayışın başlanıcı da "karşılaşma" olayıdır. Bu ilişki, "karşılaşma" olayıyla, ikisinin arasında bir bağ meydana geliyor. İlişkinin zemininde yine korku yatıyor, fakat burada korku bir nedenden çok bir tepkidir. Korku inanç zorluğunu, inanç ihtiyacını dürtüyor, harekete getiriyor. İlkel insan, her şeyden, her bilmediği şeyden haklı olarak korkar ve her an bir savunmaya muhtaçtır. İlkel insan, ihtimal oldukça kısa bir süre içinde tek geçerli savunmanın tabiat üstü bir kuvvette olduğunu idrak ediyor. Bir noktaya kadar bu kuvvetin tanımlanması pek önemli değil.

Önemli olan bu kuvveti fark etmek, bunu benimsemek buna ayinle, duayla, büyü ile "tapmak" ve sığınmak.

Bu şartlar altında büyücülüğün eski zamanlarda kabul görmesi olağandır, çünkü büyücülük, tabiatüstü kuvvetleri bile yönetmeyi gaye edinen bir bilim, bir "sanat" sayılıyordu. Büyücü, bütün ilkel topluluklarda görüldüğü gibi, bu yüzden kabilenin, topluluğun en önemli, ürkütücü kişisidir. Büyücü iki ayrı dünyayı birleştiren bağı bulup kullanıyor.

Klasik tanımlamasıyla büyücülük tabii kuvvetlerin iyi ya da kötü, olumlu veya olumsuz, bir yöne doğru aktarılmasıdır. Pek tabi burada sözü edilen "kullanılan" kuvvet bedeni değil metafiziktir. Tabiat mefhumu ise gezegenimizin hudutlarını aşıp evrenin sonsuzluğuna erişiyor, erişmek gayesinde ve iddiasındadır. Elde edilen sonuç ne olursa olsun önemli olan sürecin doğurduğu bağlantıdır. Büyücü, olay yarattığı kadar olayların değerlendirmesini de biliyor. Gerekirse olayların akışını değiştiriyor. Bu yüzden kurban gittiği de oluyor; çünkü ilkel kavimlerde büyücü, evrensel kuvvetlerle kişi ve topluluk arasında duran tek insandır.

Büyücü temsilci olduğu kadar araçtır da. Genellikle iç tepkileriyle dış tepkilerini karıştırıyor, ayıramıyor buna rağmen bir sözcü niteliğini taşıyor.

Sonra, büyücü inanç kavramını getirmiyor, onu şekillendiriyor, giderek kendi tekeli altına alıyor. Büyücü bilgin bir kişidir, bir ilim adamıdır, hatta topluluğun içinde, atalardan kalma, ruhlardan gelme bilgilerin koruyucusudur. Bu yüzden topluluğun inancını kanalize edebilen en yetenekli kişidir.

Acaba, ilkellerdeki bütün inanç meselesi büyü ve büyücülüğe mi bağlı kalıyor?

Büyücüyü bir merkez saydığımız takdirde öyledir. Kaldı ki bu durum ilkel topluluklarda başlayıp ilk büyü, Ortadoğu'nun büyücü rahipleriyle medeniyetlere kadar süregeliyor. İlkel toplumlarda şuur altında gelişen dinî, ruhî savaşı büyücü yönetiyor.

Şu var ki yönetilen bir yöneticidir bu, iki değişik, karşıt gibi görünen kuvvet arasında bağlantıyı korumaya çalışan bir yönetici.

Büyücünün gerek içindeki gerekse etrafındaki kuvvetleri kullanma, hükmetme arzusu, bir parçası olduğu topluluğun arzusunu aksettiriyor. İnanç ve inanç yoluyla tabii ve özellikle tabiatüstü sırları çözme ihtiyacı insanlık tarihinin en mühim meselesidir.

Olağan insan, ister ilkel ister evrimleşmiş olsun, bunu derin bir şekilde duyuyor fakat ne gereği ile ifade edebiliyor, ne de çözümleyebiliyor. Yol gösterici, her seferinde olağanüstü bir kişi oluyor ve bu olağanüstü kişi, meseleye kendi hal çaresini getiriyor.

Dinler tarihinde ve din etnolojisinde bu "hal çareleri" arasında, mahalli ve ırkî ayrıntılar bir yana, pek büyük farklar yoktur. Hiç şüphesiz her yeni din daha önceki dinlerin etkisini taşıyor. Şu var ki, bütün büyük dinlerin aynı noktalar, aynı veya çok benzer ilkeler etrafında gelişmeleri yalnız bu tesir şekline bağlı değildir: İnanç ihtiyacı geneldir ve bu inancı besleyen gerçek, öz gerçek tektir.

* * *

Tanrı bir semboldür. Evrensel kuvvetin, evrensel ruhun sembolü ya da Alman felsefecisi ve mistiği Johannes Eckhart'ın sözü ile "Tanrı'nın, açıklandığı gibi değil; açıkladığı gibi olmayıp, açıklanmadığı gibi olması daha doğrudur." Bu yüzden Tanrı'yla insan arasındaki ilişki, aslında evrenle insan arasındaki varolan ruhî ilişkinin, bağın değişik bir şekildeki tanımlamasıdır. Bunu ilk keşfeden ilkel toplumlardaki insandır.

Tabiata bizden çok daha bağlı olduğundan; ilkel insan Tanrı kavramını, yüce varlık fikrini karşılaştırdığı tabiat olaylarından çıkartıyor. Başka bir deyimle bu yüce varlığın, evrensel olduğunu şuursuz bir şekilde duyuyor, giderek Tanrı kavramını adeta şekilsiz bir tarzda kuruyor.

Çağdaş arkeolojinin ve etnolojinin varmış olduğu sonuçlara göre insanoğlunun ilk dini "tek tanrılıktı". "Çok tanrılık" sonradan yer alan bir tahlilin ürünüdür.

Böyle bir sonuç belki şaşırtıcı gelebilir ancak kaideleri sarsıyorsa da, mantıken tatmin edicidir.

Daha önce de değindiğimiz herkesin bildiği çok eski bir mitos vardır: Hz. Adem ve yaradılış mitosu. Tanrı ilk erkeği

ilk kadını yaratır, cennet bahçesine yerleştirir ve bilgelik ağacının meyvelerini yemelerini yasaklar. Araya şeytan girer, yılan kılığında, ilkin Havva sonradan Adem "elma"nın tadına bakar. Tanrı buna kızar, cennet bahçesinden kovar ve Musevi-Hıristiyan geleneğine göre "ilk günah" böylece oluşur.

Mitosu bu şekilde yorumlamamız da mümkündür: İlkel toplum, belki tarih öncesine ait bilgi ve geleneklere dayanan, tek bir Tanrı'ya tapıyordu. Zamanla bu inanç, bu gelenek bozulunca, kaybolunca tek tanrılığın yerini çok tanrılık almıştır. Kolay bir yorum denilecek, üstelik mistiklerin fazlasıyla bel bağladıkları "kayıp bilgelik" inancına da uygun. Olabilir, şu var ki mitosların açık ve geniş bir görüşle yorumlama yoluna gidersek Hz. Adem hikâyesindeki "yasak" unsuru üzerinde durmamız gerekir. Kaldı ki bu bilgi ile ilgili bir yasak, tek ve yaratıcı bir tanrının getirdiği bir yasaktır. Hz. Adem, Tanrı'nın gazabına uğruyor.

Tek tanrılıktan, çok tanrılığa geçişin olağan ve gerçek süreç olabilme ihtimalini ilk büyük medeniyetlerde çok yaygın olan başka bir husus destekliyor: Mısır, Yunan, Roma, Hint, Çin gibi dinleri için çok tanrılı inançtan söz ediliyor, halbuki bu dinlerdeki tanrıların çokluğu hiçbir zaman tek bir yüce varlık inancını ortadan kaldırmamıştır. Çok tanrılı dinlerde bile zirvede daima bir tek ve üstün tanrı vardır ve inanç araya ikinci dereceli, pratik yararları olan başka tanrılar girse de onun etrafında merkezleşiyor.

İlkel insan ya da ilk büyük medeniyetlerin insanı, dinî sürecin başlangıcında ve ilk aşamalarında tek tanrıya veya çok tanrılara inanmış veya inanmamış. Bugün bizim için ne fark edebilir? Önemli bir fark doğurur, hiç şüphesiz, insanoğlunun ruhî evrimine yeni bir ışık, bir yön getirir. Varolan büyük dinleri çok daha köklü bir şekilde açıklar.

Bu tür bir araştırmada, tarihî kaynaklar ilmin gerçek olarak kabul ettiği kaynaklara çoğunlukla pek yardımcı olamıyor. Varolan en ilginç, en zengin fakat bir yorum zorluğunu getiren malzeme, kutsal kitaplarla mitoslardır.

İnsanoğlunun gerçek tarihini bilmiyoruz, son bir yüzyıl içinde ağır aksak arkeolojik keşifleri değerlendirerek onu öğrenmeye çalışıyoruz. Çok gerilere gitmemiz imkânsız. Bir an, bir çağ, bir dönem geliyor bütün izleri silmiş, süpürmüş jeolojik bir veriyle karşılaşıyoruz. Kataklismanın gerisi bilinmiyor, bilinmesine de imkân yoktur.

Bu bilgi eksikliği, imkânsızlığı Batı'da oldukça yaygın varsayımlara yol açmıştır.

Mistikliği aşan fakat onunla beslenen ve onu besleyen varsayımlardır bunlar. Kimi mantıkî verilere dayanıyor, kimi mitosları çağdaş ilmin ışığı altında değerlendiriyor, kimi kutsal kitapları değişik ve ilmi bir şekilde yorumluyor.

Araştırmanın ortak noktası "kayıp bilgelik"tir; gizli tutulan, insanlara, mitoslara ve kutsal kitaplarda tanrı veya melek adıyla anılan dünya dışı yaratıklar tarafından bahsedilen, bir kısmı kaybolan ve unutulan, bir kısmı sembollerin altında gizlenen, bir kısmı artık soysuzlaştırılan bir bilgidir bu. İlginç bir varsayım. Üstelik mantıkla, yer yer ilim bile uyuştuğu oluyor. Ne yazık ki meseleleri aydınlatamadığı gibi, ortaya başka meseleler de atıyor. Dünya dışı varlıkların var oluşu, başka, yakın veya uzak gezegenlerdeki hayat ihtimali konumuzun dışında kalıyor; biz buna rağmen gene de bu tür bir varsayımın özet olarak tenkidini deneyelim. Ve diyelim ki son buz çağından sonra "yaklaşık olarak 20 bin ile 8 bin yılları arasında" başka bir gezegenden gelen bize benzeyen veya bizden çok farklı yaratıklar, dünyanın belirli yerlerinde insanları eğitmişler, onlara bir bilgi emanet etmişler ve sonradan dünyamızdan ayrılmışlar. Bu bilgi, M.Ö. 6 bin yıllarına doğru adeta birden fışkıran medeniyetlerin çıkış noktasını teşkil etmiştir. Bu bilginin sayesinde Mısır'da Ehramlar, Ortadoğu'da "zigurat"lar,

Güney ve Orta Amerika'da tarihleri bilinmeyen şehirler, kocaman tapınaklar inşa edildi.

Gene bu bilgi sayesinde insanlar, fizik ve metafizik bilgi-

ye sahip oldular. Giderek hem bu dünya dışı eğiticilerin mitoslarını da tanrılaştırdılar. Hem "insan-dünya-evren" arasındaki bağı din ve inançla açıklamayı denediler.

Diyelim ki bu varsayımı kabul ettik, teferruatlarını inceledik, izlerini mitoslarda, kutsal kitaplarda, kalıntılarda bulduk. Ya sonra? Sonra bir tek gezegen "dünya" ve bir tek ırk "insan" ile ilgili meseleleri bu dünya dışı öğreticiler için tekrarlanıp değişmeyen bir fasit dairenin içinde dönüp dolaşalım. Bize bilgiyi, ilmi, inanç duygusunu aşılayan bu "öğreticileri" kim eğitmiştir? Veya, bir yaradılış olayına inandığımız takdirde, kim yaratmıştır?

Dünya dışı öğreticiler varsayımına karşı çıkmıyoruz, kaldı ki bu konuyu başka çalışmalarımızda etraflı olarak araştırdık. Şu var ki bu varsayımın da gerçeğin bütün bir kısmını açıklayabileceğini kabul etmek zorundayız.

Yanılma hariç başlangıç noktamıza döndük. Elde, yüzyıllardan beri kullanılan, kendi limitleri içinde evrimleşen ya da öyle görünen bir malzeme var. Bu, inancı besleyen, dinlere şekil veren, dinden dine gelişen ve çoğu zaman benzer unsurlara dayanan bir malzemedir.

Kozmogonyası, ahlâk değerleri, evrensel bağlantılarıyla gerek doğuda gerekse batıda, gelmiş geçmiş medeniyetlerin zeminini teşkil eden bu malzemenin, bu bilginin, bu kültürün, kaynağı nedir? Dünya dışı bir kaynaktan çıkmıyorsa, nereden ve nasıl türemiştir? Yoksa insanların geçirdiği evrimin bir neticesi midir?

Evrim zincirinin bütün teferruatlarını bilmiyorsak da evrim, inkâr edilmesi güç bir olaydır. Şüphesiz insan evrimi sadece fiziki, bedeni bir olay değildir.

Evrimleşen insanın tüm olguları, mantıkî bir fikri süreçleri potansiyeli, duyguları değişime uğrar. Buna rağmen biz inanç dediğimiz duyguyu ister tabi bir ihtiyaç sayalım, ister saymayalım, hiçbir zaman sadece durumlara bağlı olarak düşünemeyiz.

Dinin çıkış noktası kesinlikle bilinmeyen bir gelenek dizisine bağlıysa, inanç, bu geleneğin başlangıcını teşkil ediyor.

Meseleyi başka bir açıdan ele alalım: Tabiatın içinde yalnız başına kalmış, kendisini bilen ve duyan insan, şüphe ve endişelerini gidermek için varlığını tabiatüstü bir kuvvete bağlıyor. Bunun tabi bir işlem sayalım. Bu duygunun şuuruna varmış olan insan inancına bir çeşit "transfer" hareketine giderek, içinde, dışında, etrafında duyduğu kuvveti adeta parçalayarak, dağıtarak şekillendirmeye başlıyor. Tabii saydığımız bu işlem, zamanla çeşitli şekillere bürünüyor. Yalnız, şu var ki inanç duygusunda parçalama sadece bir görüşten ibarettir.

Tanrılar ve mitoslar

İlkel toplumda tek tanrılıktan çok tanrılığa geçişin kesinlikle ne şekilde cereyan ettiğini bilmiyoruz. Sadece tahminler yürütebiliyoruz. Buna karşılık çok tanrılı gibi tanıdığımız eski ve antik büyük medeniyetlerin, ilk medeniyetlerin inançları, tanrıları ve mitosları hakkında, gerçekten değerli ve geniş bir malzemeye sahibiz. Bu malzemeyi biraraya getiren, inceleyen, tasnif edip karşılaştıran bilim dalı da, mitoloji ya da mitoslar ilmidir.

Mitos nedir? Klasik bir tanımlamaya göre mitos, tabiat üstü kişileri, kahramanları konu edinen hayali bir hikâyedir. Destandan ayrıdır. Çünkü destanda gerçek bir zemin, bir çıkış noktası bulunma ihtimali her zaman vardır. İlkel insanların inançları, bu klasik tanımlama mitoslardan oluşuyor ve mitos var olan ve geçmiş bütün büyük dinlerde önemli bir rol oynuyor.

Mitos, sözlü bir gelenekten çıkıyor. Sonradan şekilleniyor, bazen mahalli niteliklerinden arınıp evrensel bir önem kazanıyor. Yukarıdaki tanımlamaya rağmen mitosun kaynağı özellikle bir inanca, bir dine bağlı olurken her zaman hayali değildir.

Mitosu yaratan topluluk veya medeniyet o mitosa inanıyor.

Mitosun içindeki örneklere, bilgilere, sembollere bağlı kalıyor. Kaldı ki hem mitos bir olayı, bir düşünceyi, bir kişiyi açıklıyor, bilinmeyen bir tarihe bağlanıyor, coğrafyaya değini-

yor, tabii olaylarla afetlerle ilgileniyor toplumsal ve dinî evrime ışık tutuyor. Mitos, atalardan kalma bilgi taşıyor. Bu bilgiyle büyük, evrensel meselelere parmak basıyor: Dünyanın yaratılışı, insanın yaradılışı, tanrıların ortaya çıkışı, tanrılarla insanlar arasındaki ilişkiler vb.

Doğudan batıya uzanan bazen benzer veya yakın olayları tekrarlayan mitoslar, tarih ve antropoloji, din ve toplum ilim açısından büyük bir önem taşırlar. Ve bu taşıdıkları önem, özellikle yüzyılımızda, daha da anlaşılıyor. Mesela, tayfundan bir nüfus gibi söz ediliyor. Bu, dünyanın her kıtasında var olan mitos ve teferruatlar, kıtadan kıtaya, kaynaktan kaynağa hiç değişmiyor. Eski Ahit "Peygamberler Tarihi" Hz. Nuh'tan ve oğullarından söz ediyor.

İskandinavlar'ın Edda Destanı da bir tufana değiniyor. Babil'den kalan Atrahasis Destanı insanları yok eden sonu gelmeyen yağmurları anlatıyor. "Ey Şurrupaklı ey Ubara Tutu'nun oğlu! Evini yık, malını bırak; kendine bir tekne yap, yeryüzünün nimetlerini bir yana alıp canını kurtarmaya bak. Dediklerimi hemen uygula: Evini yık, kendin tekne yap. Yapacağın teknenin ölçüleri şunlardır: Eni, boyuna eşit olsun, güvertesinin üzerindeki dam ise, dipsiz uçurumu örten çatıyı andırsın. Yapıp bitirdikten sonra gemiye bütün canlı yaratıkların tohumunu al (Gılgamış Destanı'ndaki Tufan hikâyesi).

Ortadoğu'nun ötesinde Hindistan'dan, okyanus adalarından, Kuzey ve Güney Amerika'da tayfun, mitolojik kaynaklarda yer alan bir olaydır. Hayali bir olay değil, mitoslara geçen gerçek bir jeolojik felaketti. Mitoslar konusunda tayfun ilginç bir misaldir. Fakat tek bir misal değildir. Mitoslar bağlantıları ve benzerlikleri ile bir çeşit zincir kuruyor. Ve bu zincir sanki, bir çeşit "bilinmeyen tarih"in kalıntılarından oluşuyor.

Mitoloji konusunda çalışmalarımızın hudutları içinde bizi en çok ilgilendiren, olaylardan çok kişilerdir. Çeşitli tanrılar ve tanrısal kahramanlar ve bunların "hikâye"lerindeki paralel gelişmeler ya da gelişmelerin sembolleştirdiği dinî arayıştır.

Mitik kahramanların hayat çizgisinde değişmeyen kaideleri vardır. Bu kaideler, kıtadan kıtaya, tanrıdan tanrıya fazla bir değişiklik göstermeden süregeliyor. Oldukça basit ve özet şeklinde bir tanımlamayla:

1) Mitos kahramanı, ister tanrısal, ister yarı tanrısal olsun mucizevi bir şekilde dünyaya gelir ve bazı durumlardan saklanılır.
2) Bir yetişme devresinden geçer, ananevi bilgileri benimser ve bazı durumlarda bu bilgileri aşar, dinî bir devrim yaratır.
3) Dinî bir arayışın peşinden gider ve çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Bazen bu arayışında yeraltı dünyasına, cehenneme iner, bazen ölür ve çoğu zaman dirilir.

Amerikalı araştırmacı David Adams ve Leeming'in "Mitoloji Kahramanının Yolculuğu/Mythology The Vogaye of the Hero" adlı eserinde çok daha teferruatlı bir şekilde açıkladığı ve incelediği bu süreç, bu dinî arayış, Doğu-Batı mitolojisinde, hatta mukayeseli dinler tarihinde adeta sayısız misallerle besleniyor.

Yukarıdaki üç esas ayrıma uygun düşen bazı örnekleri sıralamakla durum daha da bir çıplaklık kazanacaktır. Şöyle ki:

Mitos kahramanının doğuşu:

Yunan mitolojisinde: Kuğu şekline giren Zeus, Evrotas nehrinin kıyısında Leda'nın ırzına geçer ve bu ilişkiden Helen doğar; Poseydon Etra ile sevişir ve doğan çocuğa sonradan Girit adasına canavar Minitor ile savaşacak olan Teseus adı konulur.

Orta Amerika mitolojisinde: Quatezalcoatl (Tüylü Yılan) bakire olan Chimalman'dan doğar.

Alman ve İskandinav mitolojisinde: Tanrısal kahraman Sigfirid camdan yapılmış bir sandala konulur, doğumundan sonra, bir nehre bırakılır ve bir geyik tarafından kurtarılıp yetiştirilir.

Hint mitolojisinde: Kunti'nin ve Güneş Tanrısı'nın oğlu Karna annesi tarafından bir nehre bırakılır, bir arabacı tarafından bulunup yetiştirilir.

Peygamberler tarihinde: Hz. Musa annesi tarafından bir sepet içinde Nil nehrine bırakılır ve Firavun'un kızı onu bulup saraya götürür.

Kızılderili mitolojisinde: Tanrı ile "birleşme"den doğan bir genç kızın oğlu tehlike anlarında testi şekline girip sulara atıp canını kurtarır.

Mitos kahramanın yetişmesi, ananevi bilgilerin mucîzeleri:

Yunan mitolojisinde: Herkül beşiğinde yılanlarla dövüşür, Hera'nın sütünü içip ölümsüz olur; Teseus yedi yaşında iken eline bir balta geçirip bir aslana saldırır.

Hint mitolojisinde: Krişan, daha beşikte iken bir dişi şeytanı öldürür, bir fırtınayı dindirir.

Peygamberler tarihinde: Genç Davut dev Golyat'ı öldürür.

Dinî arayış ölüm ve diriliş:

Yunan mitolojisinde: Herkül, dünyanın dört bir bucağını dolaşıp, 12 başarı elde eder, Promete yüce Zeus ile çatışır, uzun bir savaştan sonra, Teseus arayışında (yolculuklarında) labirentin içine düşer, karşısında canavar Minotor'u bulur, dövüşür ve onu öldürür; Attis ölür fakat her baharda yeniden dirilir; Orfeuz, sevgilisini aramak için, cehenneme iner; Diyonisus annesini aramak için cehenneme kadar varır; Herkül de cehenneme iner, Teseus'u kurtarmak için; Adonis bir çiçek olarak ölür ve dirilir.

Kızılderili mitolojisi: Kahraman Kutoyis "mutlak bilgi"ye kavuşabilmek gayesiyle arayışa çıkar; parçalanır ve dirilir; Stondi cehenneme iner, yeraltı dünyasını tanır ve geri döner.

Afrika mitolojisi: Kyazimba adlı kahraman, dinî arayışında, güneşin doğduğu ülkeye doğru yol alır.

Ortadoğu mitolojisinde: Gılgamış sonsuz hayatın sırrını çözebilmek için dünyanın ucunda bulunan adaya doğru yolculuğa çıkar; Tammuz ölür ve dirilir; İştar cehenneme iner, bir arayışın peşinde; Tanrı Telipinu'nun ölümü ile dünya harabeye döner, dirilişinde yeniden canlandırır.

Çeşitli ülkelerin, kıtaların mitolojisini araştırarak bu örnekleri, paralel şekilde gelişen bu mitosları çoğaltmak her zaman mümkündür. Oysa sonuç her zaman aynıdır: Tanrıların, tanrısal kahramanların adları, sıfatları değişiyor. Esas gayeleri, uğraşları, arayışları ve meseleleri şaşırtıcı bir benzerlik içinde aynı kalıyor.

Şaşırtıcı diyoruz acaba gerçekten öylesine şaşırtıcı mı?

"Totem ve Tabu" adlı eserinde psikanaliz yöntemleri mitoslara uygulayan Sigmund Freud, mitoslarla sinir hastalıkları arasında paralel durumlar bulmuştur. Carl Gustav Jung ise, Freud'un çizgisinden ayrılarak, "arşetip" (ilkel tipler) yöntemine uygun olarak mitosların eğitim sürecine bağlı olduklarını öne sürmüştür.

"İlkel düşünce, mitosları icat etmiyor, onları adeta tecrübe ediyor. Mitoslar şuur öncesi ruhun orijinal ifşaatlarıdır" (Carl Gustav Jung ve C. Kerenyi: "Mitoloji Bilimine Giriş/ Introduction to a Science of Myhotogy) ve başka bir eserinde mitosların önemini daha da açık bir şekilde belirtiyor: "...dolgun bir hayat yaşayabilmemiz için bu sembollerle bir ahenk kurmamız gerekir. Bilgelik onlara bir dönüş kaydetmekle elde edilir. Bu ne bir inanç ne de bir ilim meselesidir.

Bu bir düşünmekle şuuraltından fışkıran ilkel görüngeler arasındaki anlaşmadır." (Carl Gustov Jung: "Bir Ruh Arayan Çağdaş İnsan/ Modern Man in Search of a Soul).

Mitoslar ilkel toplulukların, ilkel düşüncenin ve ilk medeniyetlerin bir çeşit rüyaları oluyor, denilebilir. Şu var ki, gerçekten ayrılan rüyalar değil bunlar, çünkü rüya kendi rüyalarımız başta olmak üzere iç ve dış gerçeklerimizin bir yansımasıdır, ruhun şansı veya toplumsal rüya serüvenidir. Bu açıdan ele alındığında belirli bir mitosun çok özel saydığımız

dinî bir olayın başka bir kültürde de var olması bizi hiçbir şekilde endişelendirmemeli. Aksine bundan memnun olmamız gerekir. Çünkü bu "benzerlik" bu "paralel olma" bize bu dinî tecrübenin evrensel olduğunu ispatlamaktadır. Mitosları araştırmak yorumlamakla insan ruhunu, kolektif ruhu daha iyi ve doğru bir şekilde kavramış oluruz.

Bir nokta daha: Mitos sadece gelmiş geçmiş medeniyetlere, ilkel topluluklara has bir şey değil, çağımız da, dünyamız da mitoslar oluşturmuştur ve oluşturmaktadır. Özellikle Batı'da. Mesela, Jung'un "ruh arayan çağdaş insan"ı, çağdaş Batılı insan, aslında kendi ruhî ve dinî geleneğinden koptuğu için yeni mitoslar aramaktadır. Batı'yı şekillendiren Hıristiyanlık, yüzyıllardan beri yarattığı mitosları halen kullanmaktadır, öte yandan üstün teknoloji de ister istemez bazı mitoslara yol açmaktadır. Uzayla ilgili olarak, çağdaş sanatlar, temaşa sanatları da öyle. Bunlara ek olarak da siyasî ve ideolojik hareketler.

"Nazilerin milli sosyalizm", "üstün ırk kavramı" hem eski mitoslara dayanmış hem de yeni mitoslar yaratmıştır, bir bakıma Marx'ın sınıfsız toplumu, proletaryaya tanıdığı üstün görev de Jung'u izleyen Mircea Eliade'nin yorumuna göre mitosun hudutları içinde genişlemektedir.

* * *

Mitoloji yalnızca tanrılar ve tanrısal kahramanlarla ilgilenmiyor. Tanrıların ve kahramanların, hikâyeleri, sembolik arayışları bir yana dünyanın yaradılışını da, jeolojik olayları izlediği gibi ele alıyor. Bu şekilde, mitoloji yoluyla, her ilkel toplumun veya ilk medeniyetin tarihi ve gelişimi, ayrıntılarıyla bizlere sunuyor. Tanrı ya da yüce varlık dünyayı, yıldızları, gezegenleri sonradan hayvanları, insanları yaratıyor.

Yaratanla yaratılanlar arasında "ilişki" başlıyor, kahramanlar ise bu alakayı çözebilmek için "uzak ülkeler"de, yeraltı dünyalarında veya uzayda "arayış"larına girişiyorlar.

Tanrıların çokluğu tabii ve jeolojik olaylara belli noktalarda bağlıdır. Her tanrının vazifesi başka oluyor, her tanrı insanlara başka bir şey getiriyor, daha doğrusu her tanrı tek yüce varlığın ayrı bir aksi oluyor. En eski dinlerden biri olan Hint dininde, mesele, Agni "ateş tanrısı"dır, İntra ise "Yağmur tanrısı", Surya "Güneş tanrısı", Ushaslar "Şafak tanrıçaları" vs. Mısır'da hayvan şeklini alan birçok tanrıyla karşılaşırız. Apis "boğa", Horus "kartal", Nekbet "akbaba", Sebek "timsah" bunlara ek olarak Anibus "köpek", Sekhmet "aslan" vb. Hint tanrıları gibi Mısır tanrıları da sayısızdır. Çoğu bölgesel oldukları için şu var ki bazıları üstün bir önem taşır: Osiris, İsis, Ra gibi.

Ortadoğu mitolojisi de çeşitli tanrıları sıralamaktadır: Sümerler'de Fırtınalar tanrısı Adat, Yağmur tanrısı Ağada, Güneş tanrısı Amnun, Bereket tanrısı Ank, Yaratıcı tanrı Anşhar; Altaylar'da Yıldırımlar tanrısı Ancazın, Yoksulların tanrısı Mucera, Ateş tanrısı Odine, Su tanrısı Suiyesi; Hititler'de Fırtına tanrısı Zas Hazuna, Koruyucu tanrı Zid Ariyas, Güneş tanrıçası Arinna, Savaş ve Veba tanrısı Yarrı vb.

Çok tanrılı gibi saydığınız ilk ve ilkel dinlerde tanrıların çokluğu aslında inançsal sürecin belirli bir evriminden sonra bir yüce varlığın, bir "üstün" ya da "en üstün" tanrının var olmasını engellemiyor. Tanrı çokluğu her birine tanınan işlerde görüldüğü gibi, koruma ihtiyacından ya da her çözülemeyen olayı olağanüstü bir kuvvete bağlamak ihtiyacından ileri geliyor. Mısır'daki tanrılar saymakla bitmez, fakat çoğunluk güneş tanrılarıdır, yüce kuvvet güneş oluyor, Aztekler'de yüce tanrı Uitzilopetli oluyor, İnkalarda ise Virakoka. Yunan mitolojisi çeşitli tanrıları arasında en önemli yeri Zeus'a veriyor, Romalar'da ise Jeus, Jupiter olarak tapılıyor, Şamanlık'ta Ülgen en büyük tanrı sayılır. Hint dininde ise önemli olanı Brahma'dır. Zerdüşt dininde Ahura Mazda. Çok tanrılık bile bir yüce varlığı inkâr etmiş değildir, olsa olsa onu ilkel bir açıdan parçalamıştır, en doğrusu onu çeşitli mitoslar arasında boğmuştur.

Gene mitolojinin, mitosların başka bir faydası, daha önce gördüğümüz gibi bizlere birçok düşünce ve inanç şekillerinin evrensel olduklarına, evrensel bir zemine dayandıklarını ispat etmesidir. Değişik kültürler arasında yakınlaşmanın gerekli olduğunu açıklamaktır.

"Batı kültürü" diyor, Mircea Eliade "başka Doğulu" kültürlerle bir diyalog kurmazsa, onları küçümserse eninde sonunda kısır bir taşra düşüncesine dönüşecektir."

(Mitoslar, Rüyalar ve Esrarlar/ Myths, Dreams and Mystries.)

Batı medeniyetinin kaynakları

Yirmi yüzyıldan beri Batı medeniyetinin kaynağı Doğu'dan çıkan bir inanca ve bu inancın getirdiği, dinî ve ahlakî kurallara bağlanmıştır. Bu Doğulu inanç, ilk kuruluş döneminden sonra antik Batı'nın özellikle Yunan felsefesiyle karışarak bütün Avrupa ülkelerine yayılmış Kristof Kolomb'a okyanusu açmış, kendisine has bir kuruluş sayesinde "kilise" Batı'yı her yönden etkilemiş, şekillendirmiştir. Batı bugün sarsılıyorsa, yüzyıllardan beri bağlı kaldığı değerlerin yerini alacak başka değerler arıyorsa bu, ilk baştan dayandığı dinî sürecin yanlış bir zemin üzerine kurulmasından, Doğulu bir düşünce tarzının yanlış tefsirinden olmuştur.

"Çağdaş Batılı toplumunda dinin durumu nedir?" diye Erich From soruyor: "Garip bir şekilde antropoloji araştırmacısının Kuzey Afrika Kızılderililerinin incelenmesinden elde ettiği manzaraya benziyor. Bunlar Hıristiyan dinine geçmişler fakat Hıristiyan öncesi dinlerden kopmuş değiller. Hıristiyanlık bu eski din üzerine serilmiş ve bu eski dinle karışan bir tabakadır. Toplumsal ve kuvvetli bir çağdaş putperestliğin izlerini arıyorsak onları iktidar ve başarı tutkusunda bulabiliriz. Bu kolektif şekiller bir yana başka şeyler de buluyoruz. Çağdaş Batılı insanın yüzeyini kazırsak bireye dönüşmüş bir hayli ilkel din şekilleri ile karşılaşırız. Bunların çoğuna ruh hastalığı deniliyor. Oysa biz uygun dinî terimler kullanabiliriz: Atalara tapma, totemizm, fethişizm, ayincilik, temizlik tutku-

su, vb. (Erich From: "Psikanaliz ve Din/ Psychoanalysis and Religion)

Batı medeniyetinin temel taşları, bir yandan Eski Ahit "Peygamberler Tarihi", bir yandan da Yeni Ahit "İncil"dir. Kutsal bir kitap olan "Peygamberler Tarihi", çağdaş yoruma göre, destanların, mitosların, tarih öncesi olayların, ahlâkî, toplumsal, ırkî, dinî bilgi ve geleneklerin kaynaştığı bileşik bir eserdir.

"Peygamberler Tarihi" dünyanın yaradılışından başlayarak uzun bir hikâyeyi anlatıyor: Bu, tanrı tarafından "seçilen", tanrıyla bir "anlaşma"ya giren bir ırkın Musevilerin hikâyesidir.

Sözlü bir geleneğe dayanan "Peygamber Tarihi"nin hangi tarihlerde yazıldığı kesinlikle bilinmiyor. Bir yoruma göre Eski Ahit'in ilk beş kitabı, Hz. Musa tarafından yazılmıştır. Başka bir yoruma göre kitabın büyük bir kısmı M.Ö. 500'lü yıllarda kaleme alınmış sonraki dönemlerde çeşitli revizyonlardan geçirilmiştir. Üstelik, uzmanlara göre, Kanun'un Musa'nın Beş Kitabı'nın metni dört ayrı ve yer yer birine karışan kaynaktan yararlanarak meydana getirilmiştir.

Özetlersek, Kanun'un yazılışı aşağıdaki dönemlerde olmuştur: M.Ö. 1230: Mısır'dan kaçış (sözlü gelenek), M.Ö. 933: Sözlü gelenekle İran inançlarının karışımı, M.Ö. 850: Yahve metni (bu metinde tanrı Yahve adıyla geçiyor).

M.Ö. 750: Elohist metin (bu metinde tanrı Elohim adı geçiyor) M.Ö. 650: Yahve ve Elohist metinlerin biraraya getirilmesi ve ilk kesin metin.

M.Ö. 500: İlk kesin metinle rahipler tarafından gözden geçirilen metnin karışımı, M.Ö. 400: Günümüze kadar uygulanan metin. Kutsal değeri bir ayan Eski Ahit gerçekten ilginç bir eserdir. Çoğu izleri kaybolmuş, tufan öncesi bir tarihten söz ediyor.

Bu, tanrılarda, devlerle, olağanüstü olaylarla, öncü, hatta devrimci peygamberlerle dolu bir tarihtir. Özellikle sembollerle dolu bir tarih ve bu sembol bolluğu, eserin okunuşunu, yorumunu güçleştiriyor.

18. yüzyıl öncesine kadar Eski Ahit dünyada en çok okunan kitaplardan biri olmakla birlikte pek iyi tanınmıyordu. Eski Ahit'in incelenmesi, araştırılması, tarihî bilgilere, arkeolojik keşiflere giderek ilmi verilere bağlama hareketini Protestanlara borçluyuz. Protestanların hareketini, belirli bir gecikme ile izleyen Katolikler, başta biraz çekimser, biraz çekingen kalınakla birlikte eninde sonunda bu kutsal kitabın içinden kutsallıkla ilgisi olmayan şeyleri ayırmaya, deşmeye koyuldular. Gide gide Eski Ahit kutsallığından çok şey kaybetmiştir. Yorum derken herkes her olaydan bir şey çıkartmış, herkes her varsayımını Eski Ahit'le desteklemeye çalışmıştır. Kimi kitapta dünyalıların hikâyesini buluyor "Tanrı oğulları, insan kızlarına vardıkları ve bu kızlar onlara çocuk doğurdukları zaman, o günlerde, hem de ondan sonra yeryüzünde Nefilim vardı; bunlar eski zamanda zorbalar, şöhretli adamlardı." (Tekvin, Bap 6,4) Kimi, aynı çizgiyi izleyerek, kimi onu bir büyücülük kitabı sayıyor, kimi onu harfi harfine yorumlayarak Hz. Adem'in M.Ö. 4000 yıllarında yaratılmış olduğu sonucuna varıyor, kimi de yıldız falı ile açıklıyor.

Son bir yüzyıl içinde yürütülen ve halen sürdürülen arkeolojik araştırmalar, Eski Ahit'in sözünü ettiği birçok olayın, dönemin gerçeğe uygun olduğunu göstermiştir.

Bunda şaşılacak bir durum yoktur, çünkü Eski Ahit her şeye rağmen tarih kitabı olarak kabul ediliyor ve bunu hiç kimse inkâr etmiş değil.

Şu var ki tek yönlü olduğu için ya da öyle göründüğü için oldukça garip bir "tarih" kitabıdır.

Eski Ahit'te anlatılan hikâye her ne kadar dünyanın yaradılışıyla başlıyorsa da aslında tek tanrıyla bir anlaşma yapan Musevilerin hikâyesidir. Tek taraflı oluşu da bu "milli kutsal kitap" niteliğinde oluyor.

Dünyanın, insanın yaradılışı anlatılıyor Eski Ahit'te fakat bu ilk insan (Hz. Adem) bile Hz. İsa'nın şeceresi sıralanırken Hz. İsa, Hz. Adem sülalesinden sayılıyor, Yusuf tarafından:

"İsa'nın silsilenamesi, Yusuf'un ataları: Eli, Mattat, Levi, Meli, Yanne, Yusuf, Mathat, Amos, Naum, Hesli, Nagge, Matat, Mattatias, Semein, Yusuf, Yuda, Yuhanna, Resa, Zarobabel, Salatiel, Neri, Melki, Addi, Kosan, Elmadam, Her Yesssus, Eliezer, Yorim, Mattat, Levi, Simeon, Yuda Yusuf, Yonan Eliahim, Melea, Menna, Matata, Natal, Davud, Yesse, Obed, Booz, Salmon, Naasson, Melea, Aminadab, Admin, Arni, Esron, Fares, Yuda, Yakup, İshak, İbrahim, Tare, Nakor, Surg, Ragau, Faleg, Haber, Sale, Kainan, Arfaxad, Sem, Nuh, Lameh, Matusale, Henok, Yared, Malaleel, Kainan, Henos, Set... ve Allah'tan yaratılan Adem.)

(Aziz Luka'ya göre İncil Bap 3/2438). Bütün Batı'nın kutsal saydığı bu kitabın tek tanrısı böylece ırki ve milli bir tanrı oluyor, başlıca uğraşısı da Musevileri desteklemektir. Şüphesiz, gerektiğinde, bu tanrı, kullarını cezalandırmasını da biliyor, putperestliğe döndükleri, değişik bir bölgesel tanrıya taptıklarında.

Musevi-Hıristiyan geleneğinin temel taşını teşkil eden Eski Ahit'teki ve ondan esinlenen İncil'deki bu tek yaratıcı, tanrı, Elohim ya da Yehova, evrensel bir tanrı değildir. Eski Ahit'te tek tanrının oluşumu incelendiğinde bu gayet önemli husus, ilk anda fark edilmektedir. Gayet önemli husus diyoruz çünkü bu husustur ki, Hıristiyanlığın yorumundan geçerek, Batı'nın dinî sapmasına yol açmıştır.

Eski Ahit'te tek tanrı üç ayrı safhadan geçiyor:

1) Hz. İbrahim Klan tanrısı, bölgesel tanrı,

2) Hz. Musa Kavmi, milli tanrı ve İncil'de,

3) Hz. İsa (Tanrı'nın oğlu sıfatıyla) Evrensel tanrı.

İbrahim, Ur'dan yola çıkıp, Mısır'a iniyor; Yusuf Firavun'un yanında yetişiyor; Yusuf'un babası Yakup Mısır'da ölüyor; Musa ise Mısır'da doğuyor.

Freud'un varsayımına göre Mısırlı oluyor; İsa bile çocukluğunda bir süre Mısır'da kalıyor. Bütün bunlar sadece coğrafi bir yakınlıktan doğan rastlantılar olamaz. Mısır'ın üstün bir

bedevi olarak, çöl bedevilerinin üzerindeki çekiciliği bir yana, dinî ağırlığının etkisi de önemlidir.

Eski Ahit'in ilk beş bölümünde yer alan belli başlı peygamberleri sayarak, bunlarla ilgili olaylara temas ederek İbrahim, Yakup, Yusuf, Musa diyoruz. Şu var ki Eski Ahit ve Eski Ahit'in dayandığı sözlü gelenek hariç, bunlarla ilgili hiçbir tarihî kaynağımız yoktur. İncelemeler, araştırmalar, yorumlar, dinler tarihi tek bir kaynağı kullanarak yapılıyor. Freud bile Musevi oluşundan olsa gerek Musa'nın tarihi kişiliğini değil, ırkını tartışıyor. Yaklaşık olarak M.Ö. 2000'li yıllarda başlandığı sanılan Hz. İbrahim'in hikâyesi, 1500 yıllık sözlü geleneğe göre M.Ö. 500'lü yıllara doğru ilk defa kaleme alınıyor. Musevilerin Mısır'dan kaçışına hiçbir tarihî arkeolojik kaynakta rastlanılmıyor.

Musevi-Hıristiyan geleneğinin peygamberler tarihinde tarihle milli destan, tarihle ırkî ve bölgesel mitoslar iç içe karışıyor.

Tarihî bilgilerimizi aşan kutsal kitaplarda, Hintliler'in Veda'larında, Mısırlılar'ın Ölüler Kitabı'nda, Kızılderililer'in Popol Vuh'unda ortak noktalar ilgiyi çekiyor.

Dünyayı, dünyadaki yaratıkları yaratan tanrıları ve bu tanrıları yöneten üstün bir tanrı, bir kuvvet evrensel bir ruh...

Mısır'da 5000 yıl önce tek tanrıya tapılıyordu, doğuşu tarih öncesi dönemlere rastlayan Çin dininde Tao kavramı tek bir kuvveti sembolleştiriyor, dünyanın en eski dinlerinden biri sayılan Hint dininde Brahman evrensel ruhu tanımlıyor.

Çeşitli değişimlerden ve tahriflerden geçen Eski Ahit'te karşımıza çıkan Hz. İbrahim'in keşfi orijinal olmuyor. Buna rağmen Musevi-Hıristiyan geleneğinde İbrahim'in yaptığı "anlaşma" bir çıkış noktası sayılıp birbirine karşıt fakat birbirine sıkıca bağlı iki dinin (Musevilik ve Hıristiyanlık) başlıca dayanağı oluyor.

Ne gariptir ki, şu ya da bu şekliyle, bir Musevi peygamberine tapan, onu tanrılaştıran bütün Batı tarihinin çeşitli dö-

nemlerinde çoğu zaman, Musevi peygamberin (İsa'nın) bilgilerini bayrak olarak kullanarak ya da "öcü"nü almak bahanesiyle Musevi düşmanlığını yürütmekten çekinmemiştir.

Musevi-Hıristiyan geleneği, peygamberler tarihinden ve İncil'den hareket ederek, belli başlı üç peygambere dayanmaktadır: İbrahim, Musa ve İsa.

Bu üçlünün tek tarihî kişisi İsa oluyor. Her ne kadar Hz. İsa'nın hikâyesini yazmak, belge eksikliği açısından oldukça zor bir iş ise de, daha önce işaret ettiğimiz gibi, İbrahim ve Musa konusunda Batı'nın geçerli saydığı -fakat sürekli tartışma konusu olan- kaynak Eski Ahit'tir. Şüphesiz tarihî belgelerin varolmaması bu ki peygamberin getirdikleri bilginin değerini dinler tarihi açısından hiçbir şekilde azaltmıyor. Öğretinin değeri azalmıyor oysa çeşitli değişimlere uğrayan Eski Ahit'ten bu iki öncü kişinin orijinalini kavrayabilmek zorlaşıyor. Aslında aynı mesele İsa'yı incelediğimizde de karşımıza çıkıyor. İsa, tarihî bir kişidir demişiz, şu var ki hakkında gerçek tarihî bilgilerin, kaynakların çoğu ister kilisenin, ister aradan geçen 20. yüzyılın yüzünden ya kayıp, ya eksik ya da tahrif edilmiştir. İsa konusunda başlıca kaynak sayılabileceğimiz dört İncil (Matta'ya, Markos'a, Luka'ya, Yuhanna'ya göre) İsa'nın öğretilerine ve son yıllarına önem verip önceliğini önemsemiyor.

Normaldir, denecek, çünkü dört İncil din kitabıdır, kutsal kitaplardır, kuru araştırma meraklılarına değil, inanç sahiplerine seslenir.

Bugüne kadar Hıristiyan dünyası her ne kadar Eski Ahit'i incelemeye koyulduysa da, zaman zaman örnek bir tarafsızlık ve ilmi bir yaklaşımla, İncil'in tarihî yorumu ve eleştirisi, hâlâ ideal bir olaydır. Önemli olan bu tür bir araştırmanın inançsızlar tarafından değil inanç sahibi olup inançlarını gerçekten değerlendirmek isteyen kişiler tarafından -ve karşılaştırmalı dinler tarihe ve din antropolojisine dayanarak- yürütülmesidir.

Ne yazık ki böyle bir durum yok ortada, ister inanç sahipleri, ister başlıca Hıristiyan kiliseleri (Katolik, Protestan, Ortodoks) buna kesinlikle yanaşmıyorlar, sanki bir şeyden korkuyorlar. Neden korksunlar? Tek ve gerçek kutsal ve ilahi bilgi ellerindeyse bu çeşit bir araştırma, gerekirse bir eleştiri, bir öğretinin doğruluğunu, evrenselliğini bir kat daha belirtecek, sağlamlaştıracaktır. Şayet tersi ise, şayet öğretinin ve dayandıkları geleneğin geçerliliği konusunda şüpheli iseler o vakit yanlış yoldan dönmelerine yardımcı olmak şarttır.

Yoksa Musevi, Hıristiyan geleneği gerçek inancı korumak yerine gerçek inancın bir kısmını mı gizliyor? Musevi geleneğine karşı çıkan, bir devrim yaratan İsa'nın öğretilerinde yoksa değişik ve açıklanmayan bir anlam mı var? Değişik ve kilisenin yüzyıllardan beri savunduğu dogmalara karşıt mı?

Doğu'dan çıkma, Doğu dinlerinden esinlenen ve oluşan bir dinî bilgi, 21 yüzyıldan beri hem Batı'nın ahlakî ve dinî boyutlarını çiziyor. 21 yüzyıldan beri çeşitli adlar ve mezhepler altında süregelen bir bilgi, eninde sonunda ya baştan yanlış yorumlandığından, ya kısmen gizlendiğinden, tahrif edildiğinden ya da anlaşılamadığından tutarsız çıkıyor. Kilisenin yüzyıllar boyunca şartlandırdığı medeniyet çökme tehlikesi ile karşılaştığı gibi din bir çeşit "mass media" haline getiriliyor.

Hıristiyan kilisesinin tarihini çizmek niyetinde değiliz, sadece bu bölümde buna işaret etmekle yetineceğiz: Şartlara uyan, durumlara göre hareket eden, kurum olarak görevini sürdüren, oportünist olmaktan kaçınmayan, evrensel gibi görünmek isteyen oysa özel kalan bir inancın koruyuculuğunu, satıcılığını yapan bir kilise olsa olsa şartlandırılmış bir zümreye seslenebilir. İngiliz mistiği Aleister Crowley'in (1875-1947) işaret ettiği gibi: "Çağdaş Hıristiyan burjuvadır ve burjuvanın özellikleri korku ile iki yüzlülüktür."

Bu genel parantezi kapatıp bize gene Tanrı'nın dostu Hz. İbrahim'e dönelim ve Eski Ahit'e dayanarak, Eski Ahit'in doğurduğu yorumları göz önünde tutarak; peygamberlerin hikâyesini izleyelim.

Yaklaşık olarak M.Ö. 2000'de Ur'da Ay tanrısı Nanar ve eşi Ningal'a insanlar tapılırken Hz. İbrahim'e bir tekamülü getirir. Çok tanrılık kavramından tek tanrılık kavramına geçişi sağladı. Gene de peygamber bir klanın reisi olarak aile tanrılarına, kutsal yerlere (Eski Ahit'e göre tanrıya taştan mihraplar kuruyor. Tekvin XII/8, tanrıyla ağaç altında buluşuyor, Tekvin XXII/18) ve atmosferik olaylara ilgi duyuyor. (İlerde Hz. Musa'nın Yehova'sı da atmosferik bir tanrının niteliklerini taşıyacaktır.)

Hz. İbrahim teolojik bir devrim gerçekleştiriyor (İslam geleneğinde yer alan, fakat Musevi-Hıristiyan kaynaklarında geçmeyen, putları kırma olayı ve Terah'ın put yapıcısı oluşu bu devrim hareketinin örnekleridir.) Şu var ki bu teolojik devrim öz olarak eski geleneklerden ayrılsa bile şekil itibariyle eskiye bağlı kalıyor. Mesela: Tanrı'nın buyruğuna uyarak İbrahim ilk doğan çocukları kurban etme geleneğine karşı çıkıyor.

Buna rağmen Musevi geleneğinde kurban adeti gizli olarak sürdürülüyor, Hz. İsa da bir "kurban" oluyor.

Bütün Tekvin'in birtakım etkiler altında oluşturduğu gibi, Eski Ahit'te anlatılan, İbrahim'in teolojik devriminin çeşitli etkilerden meydana geldiğidir. Bu açıdan incelediğimizde Tekvin'deki yaradılış olayını Babil kozmogonyasından, Sümer Akad Destanı "Enuma Elish"ten, Babil mitoslarında yer alan kanatlı muhafızlar (Kerubim) tarafından korunan, ırmaklı, esrarengiz ağaçlı bahçeden (Edinu) ayırmak mümkün değil. Tufan olayı da Sümer Akad kaynaklarına dayanmaktadır.

Diyeceğimiz Eski Ahit'in ifadesiyle bir "devrim" söz konusu ise bu bütünüyle orijinal bir devrim değil, bir peygamberin aracılığıyla bir toplumun kaybettiği dinî tekamüldür.

"Aynı dönemde Hamurabi, yüzyılların tecrübesine dayanarak, teolojik sentezi deniyor. Daha sonra Firavun Antonophis IV mistik devrimini yaptığında sadece kendi buyruğuna dayanıyor. İsrail'de her şey yüce Tanrı'nın isteğini belirtiyor." diyor Fransız Katolik yazarı Daniel Rops (Kutsal Tarih/Histoire Sainte).

Aslında böyle bir durum ve karşılaştırmada heyecana kapılmamak, ölçüyü kaybetmemek için; karşımızda bir peygamber (Eski Ahit'teki İbrahim), bir söz (Tanrı tarafından verilmiş) ve bir anlaşma olduğunu görmek gerekir (Tanrı ve insan arasında). Bir de iki taraflı bir sezim olayı var: Bedevi bir klanın reisi tek tanrıyı kabulleniyor ve tek tanrı temsilcisi ve sözcüsü olarak bir ırkı seçiyor: Musevi ırkını.

Musevilerin Eski Ahit'i ve Eski Ahit'in bir çeşit devamı olan Yeni Ahit (İncil) ısrarla bu "İlişki"nin üzerinde duruyor: Tek tanrı Yehova "sözcü" olarak Musevi ırkını seçiyor ve Musevi ırkı, ilk defa tek tanrıyı benimseyen ırk oluyor.

Aslında Eski Ahit'in bir "ırk" meselesine dönüştürdüğü olay dinî bir sentezden başka bir şey değil, dönemin şartları içinde ve sentez aşağıdaki tekamüllerden doğuyor:

Mistik bir gelenek (ağaçlara, mağaralara, taş mihraplara, kutsal yerlere tapma ve kurban geleneği), Sümer Akad geleneği, Kozmogonik destanlar, Teolojik devrim deneyi, Tek tanrı kavramının, çok tanrılı bir çağda yeniden önem kazanması.

Her ne kadar insan çoğunlukla dinî sürecin özünü unutup ibadet şekillerine bağlı kalıyorsa da şüphesiz olay ibadet şekilleriyle kısıtlanmıyor. Olay, Eski Ahit'in çizdiği görünüm içinde, ilkin küçük bir klanın, sonradan bir klan topluluğunun, nihayet bir ırkın dinî arayışıdır. Bu karışık bir arayıştır ve karışık oluşu Eski Ahit'in her sahifesinden, her bölümünden belli oluyor.

"Eski Ahit ve İncil tanrısal kitaplardır" diyor Strasburg Başpiskoposu Weber.

"Oysa gökten zembille düşmüş değiller."

Çok yerinde bir söz bu. Pek tabii, ilahi kitaplardır. Çünkü ilahi bir arayışı dile getiriyorlar şu var ki bu "tek" arayış değil, bir arayıştır. Musevilerin, İsrailoğullarının arayışı.

"Kutsal bir kitap" der H. Gaubert "İnsanlığın başlangıcından beri ilk defa ve erişilmeyen bir biçimde Eski Ahit binlerce yıl boyunca Tanrı ile yaratığı üstün ikili konuşmayı akset-

tiriyor." (Hz. İshak ve Hz. Yakup, Tanrı'nın seçtikleri / İsaac Jacob les elus de Dieu.)

Ya daha az üstün olmayan, binlerce yıl eski, öbür ikili konuşmalar ne oluyor? Rig Veda, Uphanizhadlar, Bhagavad Gita; yoksa bunlar ilahi değil mi? Yoksa "başka" bir tanrı ile "başka" yaratıkların ikili konuşmalarını mı aksettiriyorlar? Yoksa bu tanrı, Musevi bir peygamber tarafından ilân edilmediği için, Batılıları ilgilendirmemeli mi?

Ya "Kur'an-ı Kerim"deki kutsal konuşma?

Bir kez daha Mircea Eliade'nin ihtarına kulak verelim: "Batı kültürü başka (Doğulu) kültürlerle bir diyalog kurmazsa, onları küçümserse eninde sonunda kısır bir taşra düşüncesine dönüşecektir."

İsrailoğullarının tarihi özel bir tarihtir. Tanrı kavramına bağlanan ve bu bağlılığı sayesinde yüzyıllar boyunca direnen bir ırkın tarihidir. Şu var ki bu bağ ters anlaşılmamalı: Tek tanrıya bağlanan bir ırkın tarihini diyoruz, bir ırka bağlanan tanrının değil!

Bir bakıma, ısrarı ile örnek bir tarihtir belki, oysa bizce örnek olmayan, İsrail'de doğan, bir Musevi peygamberi tarafından ilân edilen, başka Museviler tarafından yayılan Hıristiyan geleneğinin tarihidir. Bu öyle bir gelenek ki başlangıçtaki tarihî toplumsal şartları yeni ve gerçek bir değerlendirmeden geçirmediği için adeta tanrıyı tekeli altında muhafaza etmeyi denemiştir. Denemekle de yetinmemiş yüzyıl boyunca bütün Batı'da bunu başarmıştır.

Suç yalnız Hıristiyanlığın mı? Değil. Her din kendi özelliğini korumak ister, kendi ilân ettiği doğruyu ve gerçeği, kendi taptığı tanrıyı. Tabii bir davranış, kaldı ki her inanç sahibi kişi bunu bilir ve benimser önemli olan ibadet şekillerindeki ayrılık ve değişiklik değil, önemli olan özdür, inançtır.

Hıristiyanlığın geleneğine göre tek bir tanrı var ve bu tanrı, yaklaşık 4000 yıl önce, seçtiği bir ırkın (Musevilerin) bir peygamberi (İbrahim) ile bir "anlaşma" yapıyor ve bu "an-

laşma" gereğince dünyayı ve dünyalıları "ilk günah"tan ya da genel olarak "günah"tan kurtarmak için inanışa göre öz oğlunu (İsa) o ırkın yaşadığı bölgeye gönderiyor. Bu durum karşısında tek tanrıya inanmak yeterli olmuyor, tanrının oğluna ve bilgilerini ihtiva eden kitaba (İncil) inanmak da gerek.

Hatta, İsa'ya, inanmakla da iş bitmiyor. Bitmiyor çünkü Hıristiyan gelenek ve inançlarına göre İsa, insanları "ilk günah"tan kurtarmak için haç üzerinde ölüyor. Mitik bir ikilinin, bir Babil destanından türemiş bir bahçede işledikleri bir günahtır. "Bu ilk günah" öyle ki İsa mitik bir suç için canını veriyor, kurban oluyor, kurban geleneğini sürdürüyor.

İsa'nın ölümünü kurban kesme geleneğine bağladığımız zaman her ne kadar Hıristiyan kilisesi bunları kabul etmiyorsa da ilginç birtakım sonuçlarla karşılaşmış oluruz.

Hz. İbrahim ile insan kurban, ilk doğan erkek kurbanı Museviler'de durduruluyor.

Aslında bu Musevilerden de eski bir gelenektir: Ur'da yapılan kazılar esnasında keşfedilen mezarların birinde İbrahim'in çağından yaklaşık olarak bin yıl daha eski olduğu sanılan bir heykel bulunmuştur. Bu boynuzları ile bir çalıya takılmış bir koçun heykelidir. Bu ilginç keşfi yorumlayanlar Eski Ahit'te İbrahim'le başlayan değişikliği (insan yerinde hayvan kurbanı) çok daha eski bir geleneğe bağlamışlardır.

Eski Ahit'ten böylece bu tür bir aşama çizgisi çıkartmak Musevi geleneğinde mümkün oluyor.

Tanrı'yı hoş tutmak için kurban kesmenin ilk ve ilkel uygulamasında kurban olan insandır.

Sonraki bir tekamülde insan yerine belirli bir cins hayvan kurban ediliyor.

Musevi geleneği çok daha eski bir geleneği kendisine mal edip bunu kendi tanrı kavramına bağlıyor.

Buna rağmen zaman zaman ilk doğan çocuklar gene kurban ediliyor, (Eski Ahit'te örnekler eksik değil).

Ve Yeni Ahit'te vardığımızda: İsa'nın, Tanrı'nın oğlu ola-

rak, kurban edilmesi, geleneğin ilk şekline son bir dönüş olup kurban kesme adetini, sembolik olarak, bir kat daha kutsallaştırıyor.

Eski Ahit'in mistik çizgisi bu tür bir ihtimalin doğru olabileceğini açıklıyor. Kaldı ki Eski Ahit'in mistik çizgisi yorumlandığında Museviliği yücelten "anlaşma" da ayrı bir renk kazanmış oluyor. Şöyle ki: Başta, İbrahim'den Yakup'a kadar, bu mistik çizgi, bu dinî arayış fazla bir değişime uğramadan süregeliyor. Kapalı bir klanın içinde gerçekleştirdiğinde önemli bir değişime uğraması da pek kolay değil. Klan kendiliğinden kapalı bir dünya. İbrahim'in klanı ise, tanrı ile özel bir anlaşma yapıp kutsallaştığından, daha da kapalı oluyor. Eski Ahit'te İsmail "saf kan"dan olmadığı için klandan uzaklaştırılıyor, Essau de öyle. Bu şartlar altında Eski Ahit'in Musevi-Hıristiyan geleneğinin, bize tanıttığı, İbrahim'in tanrı ile yaptığı anlaşmanın hudutları ve peygamberin keşfi gitgide daralıyor, sıkıca bağlı bir ailenin içinde kalıyor. Bir an geliyor, Yakup'la bu çizgi kopar gibi oluyor. Yakup 20 yıl sürecek klandan ve klanın geleneğinden uzak kalıyor, sanki Yehova'dan habersiz "Terafim"lere (aile putları) tapan, büyücülüğe, muskalara önem veren bir çevrenin içinde. Klanına dönmek üzereyken yolda Yakup bir melekle karşılaşıyor, bütün gece melekle "boğuşuyor" ve sonunda Yehova'nın buyruğunu yeniden kabul ediyor.

Eski Ahit'in öne sürdüğü olaylar yorum konusu olunca İbrahim'in tek tanrısı, tarihî, içtimaî ve dinî açıdan, Musevi topluluğu içinde bir klan tanrısı gibi görünüyor. Irkî bir tanrının olabilmesi için Musa'nın devrimini beklemek gerek.

İbrahim'den Musa'ya kadar Yehova kavramı oldukça düz bir çizgiyi izleyerek gelişiyor. Hz. Musa ile birden beklenmeyen, değişik yöntemlerle, çok daha geniş bilgi ile tanımlanıyor.

Batılı mistikler Musa'yı bir mistik, bir büyücü olarak sayıyorlar (Süleyman'ı da öyle). İlginç bir yorum, ilginç ve mistiklik geleneğine hatta Eski Ahit'te Musa ile ilgili sıralanan olaylara uygun. Kaldı ki Hz. Musa'nın bu özellikleri, bu özel

bilgisi, sadece mistiklerin değil katıksız Katolik yorumcuların ilgisini de çekmiştir.

Daniel Rops "Musa'nın en karanlık tarafı Mısırlı yönüdür. Kutsal kitabın da üzerinde durduğu olağanüstü kabiliyetleri, Musa'nın öğrenmiş olduğu bu Mısır bilgeliği belki de Nil kıyılarında büyük önem kazanan mistiklik sanatıydı. Mısır'da büyücüye Rekh Khetu, olayları bilen kişi derlerdi." (Kutsal Tarih / Histoire Sainte) Musa ve Mısır ya da, Freud için, Mısırlı Musa! Peygamberin psikolojik portresini çizebilmek için henüz erkendir. Dolayısıyla biz şimdilik Musa ve Mısır geleneği ile yetinelim. "Mısır, gün gelecek sonraki kuşaklara fikirlerinden ve yüce esrarlarından olağan kişilerin çözemeyecekleri taş üzerinde çizilmiş işaretler kalacak. Bunlar bile yüzyıllar boyunca seni ölümsüzleştirmeye yeterli sayılacak." (Hermes) Peygamberi Mısır'dan ayırmak, İsrailoğullarının gelmiş geçmiş ve çağdaş tarihini Mısır'ı hesaba katmadan incelemek imkânsızdır. İbrahim Mısır'a iniyor, Yusuf hem Firavun'un sarayına giriyor hem de On (Eliopolis) dini merkezinin baş rahibi Potifera'nın damadı oluyor. Yakup Mısır'da ölüyor; Museviler yaklaşık olarak 250 yıl boyunca Mısır'da kalıyorlar, Musa ile...

"Eski Ahit göçten sonra ve yüzyıllar boyunca Mısır'dan kesinlikle söz etmiyor. Bu Mısır'ın İsrail'e tanıdığı yardımın en belirli açıklamasıdır." diyor İngiliz arkeoloğu Sir Charles Marston ve Marston'un, kazıları değerlendirerek, vardığı bu sonucu başka bir uzman kişi, tarihçi John Allegro tarihi belgelere dayanarak teyit ediyor.

Eski Ahit, tabiatüstü bir anlaşmanın üzerinde uzun uzun duruyor. Fakat başka ve gerçek bir anlaşmayı, bir ilişkiyi bilmemezlikten geliyor, belki de tarihe önem vermediği destansı bir anlatımı, bir kuruluşu tercih ettiği için.

Firavun'un sarayında yetişen Musevi Musa ya da tek tanrıya inanan bir azınlığın başına geçip Yehova'ya ayrı bir önem kazandıran Mısırlı Musa aynı noktaya varıyorlar.

"Filon'a göre Musa bir Osiris rahibi, Mısırlı bir mistik idi. Firavun'un dayıoğlu olup yüce Keldan sihirbazı İbrahim'in ve

İshak'ın soyundan gelip tapınağın İsis ve Isiris sütunları arasında yetişmişti.

Musa olay yaratma kudretine sahipti: Elinde tuttuğu asa yılan, eli sıhhatli iken cüzamlı eli oluyor." (F.R. Dumas: Büyücülük Tarihi / Histoirede la Magie) Eski Ahit hariç Hz. Musa hakkında hiçbir tarihî kaynağımız, bilgimiz olmadığı halde peygamberin kişiliği, hikâyesi insanlık tarihinin yüce bir kulu oluyor. Neden ve nasıl?

Hz. Musa varolan bir inancı yeniden malzemeden hareket ederek, ilkin peygamberler, sonradan krallar tarafından topluluklara sunuluyor. İbrahim, Sümer Akad geleneğinden hareket eder (Eski Ahit'e göre). Musa ile Mısır'ın gizli bilgisinden yararlanır.

"Mısır geleneği tek tanrılığa ulaşırdı. Musa'nın bildiği ve öğrettiği, işte bu tek tanrılıktı. Görevinin önemini burada aramalı. Kaldı ki Mısır'ın rolü bitmişti.

Yabancıların istilasına uğramış, çökmüştü. Medeniyet tarihinde yerini alabilecek iki yeni topluluk vardı karşısında, Museviler ve Yunanlılar. Biri, dinî bilgisinden yararlanıp Hıristiyanlığı hazırlayacaktı. Bu görev için seçilen kişi Musa idi. Erginleme'nin en üst kademesi olan tek tanrılık böylece dinin tek dogması oluyor." (A. Roux, A. Veyssie: Edouard Schure, eseri ve düşüncesi / Edouard Schure, son oeuvre et sa pensee)

Bir mistik görüşü bu, oysa genel hatlarıyla öne sürdüğü geçiş çizgisi en azından Ortadoğu için kabul edilebilecek cinsten: Hıristiyanlık haddi zatında Mısır, Musevi ve Yunan geleneklerinden oluşuyor. Musa, bütün gayretlerine rağmen "vaad edilen topraklara" giremiyor, mitosa yakışan esrarlı bir şekilde ölüyor, kayboluyor sanki.

13 yüzyıl boyunca Museviler, topraklarına kavuşabilmek için uğraşıyor, didiniyor, savaşıyorlardı. Kayıplar vererek, iç savaşlara girerek binbir siyasî oyun yürüterek İsrail kendi tarihini kuruyor. Peygamberlerin torunları zaman zaman Yehova'yı unutup yeniden başka, daha eski veya yabancı, tanrılara sığınıyor, inançları sarsılıyor, ilk "anlaşma" çözülüyor.

21 yüzyıl boyunca bu tarih inceleniyor, tartışılıyor. Bu evrensel bir tarih değildir.

Irki ve bölgevidir. Manevi yönü ağır basıyor, oysa olayların maneviliği orijinal değil.

Ortada ananevi bir inanç ve bir tek tanrı kavramı var. Fakat bu dinî sürecin tamamını teşkil etmiyor, edemez de. Musevilerin tarihi, peygamberler tarihi, evrensel inanç sürecinin yalnızca bir parçası, bir ahlâkını, dünyasını şekillendiren Hıristiyanlık durumu bu şekilde kabul etmek istemediği için çeşitli tutarsızlıklara kayıyor. Gide gide bugün içinde çırpındığı fikri ve dinî buhranı ve çıkmazı yaratıyor.

Musa gayesine ulaşmadan ölüyor, fakat şekillendirdiği kavram ağır basıyor. Şu var ki henüz gerçekten bir manevilikten söz edebilmek için çok erken.

Belki Musa'nın, en kritik anda, ortadan kaybolması bir çeşit işaret sayılabilir.

Belki Musa sert baskısının kurbanı olmuştur, bir bakıma ya da ortaya attığı kavramın temelleri Musevi topluluğu içinde göründüğü kadar sağlam değildi. Uzmanlar putperestliğin başkaldırmasından söz ediyorlar. Olağandır, kaldı ki putperestlik sayılan Eski Ahit'te hiç eksik olmayan büyü işlemlerine, batıl inançlara bir dönüştür.

Katolik bir din tarihçisine göre: "Başka topluluklara karşıt olarak İsrail tanrısına destansı bir şekilde bağlanmıyor; vahiy belirli bir zamanda seçilmiş bir insan aracılığıyla oluyor" (Daniel Rops: Kutsal Tarih/Histoire Sainte). Başka bir din tarihçisi ise durumu bu şekilde açıklıyor: "Yehova'nın İbrahim'e göründüğünde uzmanların görüşüne göre Tanrı peygambere (ve sonradan oğullarına ve diğer peygamberlere) ruhlarını etkileyen bir çeşit iç konuşmayla hitap etmiştir. Acaba bütün bu görmeler sadece mü'minin ruhunda mı kabul etmeliyiz ki bazı görmeler duygulara hitap eden dış görmeler olmuştur. İşte gerçek dediğimiz zuhur da bu olaylardır." (H. Gaubert: Tanrının Dostu İbrahim (Abraham, Tami de Dieu)

İlkel toplumlarda ve ilk medeniyetlerde ilahi ilişki sadece iç konuşma, görme, zuhurla gerçekleşmiyor. Mesela Musa ruhî temaslarla yetinmiyor: "Rahiplerin esas görevlerinden biri Yehova'nın niyetlerini öğrenmekti. Bazen kutu şeklinde bazen cepli önlük şeklini alan pek kesin şekilde tanımlanamayan efod (ephod) sayesinde ve üzerleri yazılı kemik parçalarıyla kutsal bir fal bakarlardı. Rahiplerin görevi olan bu işlerde bir kavim uzmanlaşmıştı: Musa'nın da dahil olduğu Levi kavmi."

(Daniel Rops: "Kutsal Tarih / Histoire Sainte) Aslında Eski Ahit falcılığa, bakıcılığa ve pek tabii büyücülüğe "Fal çıkartmak için yılanlara ve bulutlara bakmayacaksınız."

"Onlarla birlikte bozulmamak için ruhları çağıranlara ve falcılara yüz vermeyin."

"Büyücüyü yaşatmayacaksın" gibi öğütlerle sık sık karşı çıkıyor.

Burada yasaklanan hiç şüphesiz Yehova'nın hizmetinde olmayan falcılar ve bakıcılardır. Çünkü tarafsızca incelendiğinde, Eski Ahit'te tek tanrılık düzeni içinde, falcılık ve bakıcılık, giderek büyücülük örnekleri çok yer tutar.

M.Ö. 718-689 yılları arasında Ezekiel, tapınaklar da bulunan Asur tanrılarını, kutsal direkleri, hatta ve hatta Musa'nın tunçtan yapılmış yılanlarını imha ettiriyor.

Daha sonra Yosias (M.Ö. 639-609) tapınaklardaki temizliği sürdürüyor, Yehova'nın bölgesel inançlarını ortadan kaldırıp Kenan'da merkezleştiriyor.

Bu tür olaylara şaşmamak gerekir. Yeni bir kavramın kabullenmesi, özellikle halk için, pek kolay bir şey değil. Zaman olur din kurucusu ve koruyucusu eskiyi ve yeniyi karıştırarak görevini yürütür, yeni kavramları eski şekillere benzeterek sunar. Musevi kavimlerinde ise durum ve uygulama hem bölgesel hem de ırkî sebepler ve ihtiyaçlarla sürdürülüyor, kaldı ki İsrailoğulları bu "yeni" dinlerini başkaları ile paylaşmak, etrafa yaymak niyetinde görünmüyorlar. Yehova'yı kendileri-

ne saklıyor; çünkü Yehova ve bütün Musevi peygamberleri bunu en açık şekilde koyuyor. Sadece Musevilerle anlaşan, sadece "seçtiği" ırkı koruyan ve destekleyen bir tanrıdır. Başka bir deyimle Eski Ahit'in sözünü ettiği tek tanrılık kavramı küçültülüyor, darlaştırılıyor Mısır'dan Ortadoğu'ya geçerek.

"Yüzyıllar boyunca" diyor Dainel Rops "İsrail'in dramı bir ruhun dramıdır: Lütuf görmüş bir ruh bu, uygulaması gereken kanunu biliyor fakat, her defasında ihtirasından ve umutsuzluğundan başı dönünce çok iyi bildiğimiz bir gidişle dar kapıya doğru ilerliyor."

Gerçektir; her dinî arayış, ister şahsi ister toplumsal olsun, sürekli düşüp kalkmalarla gerçekleşiyor, oluşuyor, şekilleniyor. İnsanın tertibinden kusurlu oluşundan gelen bir şey bu ve pek az kişi bu güç ve dar yoldan yalpalanmadan ilerleyebilmiştir. Toplumun ise bu zorluğu yüzyıllar boyunca hissetmişler, bazıları halen hissettirmektedir.

İsrail'in gerçekten baş döndürücü dramı lütuf görmüş bir ruhtan çok bir kavramı (tek tanrılığı) benimseyen, zaman zaman onu şiddet zoruyla kabullenen, onu kendi ırkî ve bölgevi ihtiyaçlara uygun tarzda şekillendiren, hoşgörüsüzlüğe kayan ve taassuba sığınan bir ırkın dramıdır.

Bir çeşit geçişme sayesinde Musevi geleneğine, ister istemez bağlı olduğu için Hıristiyanlık da en azından son yüzyıllara kadar benzer bir hoşgörüsüzlük taassubuyla hareket edecek, bu yüzden İsa'nın bilgisini yanlış yola sürecek, geleneğin orijinal yönlerini maskeleyecek, Doğu'dan kopan, Doğu'nun bütün özelliklerini ve bilgeliğini taşına bir kavramın içyüzünü, önceki inançlarla olan bağlılığını gizlemekle, 19 yüzyıl sonra Batı'yı dinî açıdan adeta sahipsiz bırakacaktır.

Bir dinin oluşumu

İsa ya da Mesih, tarihî bir kişidir. Belirli bir dönemde yaşamış, varolan belgelerde sözü edilen bir kişi. Fakat, her peygamber, her din kurucusu gibi, İsa da içinde yaşadığı dönemi "Tanrı'nın oğlu" sayıldığından aşıyor. Hatta, Hıristiyan inancına göre, bütün insanlık tarihini, bütün dünya tarihini bile aşıyor.

Aslında bilgisi, en azından kilise tarafından kabul edilen İnciller'de söz konusu olan bilgisi, gerek içinde bulunduğu tarihi dönemin gerekse sonraki çağların tarihsel içtimaî çizgisi içinde gerçek değerini kazanıyor.

Hıristiyan dini açısından İsa'nın sadece tarihî kişiliği, insanlığı, "insan oluşu" üzerinde durmak aforozu gerektiren bir suç. "İsa'nın hayatı yazılamaz" demişti bize bir Katolik papazı. Doğrudur, fakat sadece onunla ilgili tarihî belgelerin az ve tartışılan türden oluşundan kaynaklanmaktadır.

Kilise çevrelerinde şüphe ile karşılanan bir "İsa Mesih'in hayatı"nı yazan Fransız Guignebert'in haklı olarak işaret ettiği gibi: (İsa ile ilgili antik yorum, sözlü veya yazılı gelenek bir tek cümle ile açıklanabilir: Tarihî gerçeği kademeli bir şekilde yok edip yerine gitgide genişleyen bir efsaneyi yerleştirmek."

Din kurucularının bir kısmı zamanla etraflarında gelişen, mitoslaşma bir efsanenin yükü altında ezilir ve efsane, tabiatüstü özelliklerini yüceltip tabii niteliklerini unutturur. Halbuki gerçek ve sonsuz bir önem taşıyan bilginin özüdür. Bu bilginin etrafında pekiştirilenler tabiatüstü öğeler ve olaylar değil. Ne var ki birçok dinî bilgiler, sanki hep az gelişmiş

mü'mine hitap ediyormuş gibi, efsanevi unsurlardan kurtulmaktansa, arınmaktansa sürekli olarak öz değil de şekli üzerinde durmayı ısrar ediyorlar. Sonuç olarak dinî kavram ve yorumu çocuksu, ilkel hikâyelerin seviyesine indirilmiş oluyor.

Hıristiyan kilisesi bugün, belirli hudutlar içinde, Eski Ahit'in Peygamberler Tarihi'nin, tarihi, ilmi bir araştırmasını, hatta bir eleştirisini kabul etmektedir.

Giderek, fakat bir çeşit "deneme" olarak, İnciller'in destansı ayrıntılarını ayıran, bir yorumuna da yaklaşmaktadır. Ne var ki Hıristiyan için yorumu teolojik kurallara ve dogmalarla çatışmadığı sürece geçerli sayılabilir. Bugün bile Katolik kilisesi Eski ve Yeni Ahit'i bir teolojistin açıklamaları ile birlikte okumayı öğütler. Protestan kilisesi ise, çok daha gerçekçi hareket ederek, kutsal kitaplarla inanç sahibi kişi arasında hiçbir aracı tanımadığı için bu tür kısıtlamalardan daima kaçınmıştır. Katolik kilisesinin tutumu birçok kişi tarafından bir çeşit yasaklama, kutsal kitapları okuma yasağı gibi yorumlanmıştır.

Aslında kilise, Eski ve Yeni Ahit'in okunmasını hiçbir zaman yasaklamamıştır. Olsa olsa din sahiplerini bu konuda en azından son 30 yılda yeterli derecede "teşvik" etmemiştir. Gene de bugün bile çoğunluk için kutsal kitaplar hakkındaki "bilgi" derme çatma, tabiatüstü olaylarla, mucizelerle bezenmiş bir kutsal tarih ayarında kalmıştır.

Hz. İsa ve tarih demişiz: İşte İncil ya da Hz. İsa'nın tek "onaylanmış" hayat hikâyesi.

Fakat İncil tarihi bir belge niteliğinde değil, Mesih'in bilgilerini açıklayıp yorumlayan kutsal bir kitaptır. İncil, aslında dört ayrı kitaptan oluşmuştur. Bunlar da ilki ve dördüncüsü havarilerden Matta ve Yuhanna tarafından yazılmış, ikincisi ve üçüncüsü havarilerin öğrencilerinden Luka (Paulus'un öğrencisi) ve Markos'a (Petrus'un öğrencisine) aittir. Başka bir deyimle, İnciller'den ikincisi olayları yakından izleyen, yaşayan iki kişinin belgesi, öbür ikisi de olaylara tanık olan kimselerin belge ve bilgilerine dayanan iki uyarlamadır. Dört İncil

arasında kopya eden veya tercümesini yapanların eklemeleri ya da çıkartmalarını da hesaba katarak normal karşılamalı.

Kaldı ki her İncil yazarının da değişik topluluklara seslendiğini unutmamak gerek: Matta, çağının Musevilerine hitap ediyor, Markus Romalılara sesleniyor, Yunan kültürünün etkisi altında kalan Luka biçime aşırı bir önem veriyor, Yuhanna ise, yaşına rağmen, kendi teolojik görüşüne şahsi yorumunu katıyor.

Bu noktaya kadar bütün bu davranışlar olağan, yalnız ilk baştan çok önemli bir mesele ile karşılaşıyoruz. Kilise açısından İnciller ne dereceye kadar, insanların, yazarların eserleri sayılabilir?

"İnciller tabiatüstü bir katkı ve yardımla yazılmıştır" derdi Papa 13. Leon (1810-1903). "Öyle ki Tanrı'nın onlara emrettiği ve sadece Tanrı'nın emrettiği her şeyi kusursuz anlıyor, harfi harfine kaydediyor ve şaşmaz bir doğrulukla ifade ediyorlardı. (İncil yazarları)"

Şüphesiz çağdaş kilise, 19. yüzyıl içinde yürütülen inceleme ve eleştirilerin ışığında, öylesine kesin davranmayıp havarilerin "gayelerine uygun ve seslendikleri insanların düşünce şekillerine yakışan bir biçim" kullandıklarını 1964'te İncilleri araştıran komisyonun kararına göre kabul edilmektedir.

Dört İncil'den söz ettik şimdiye kadar, oysa İnciller dörtten de fazladır, dört İncil Hıristiyan kilisesinin kabul ettiği örneklerdir. Ya öbürleri? Ya gerçek sayısı bilinmeyen ve ilkin "gizli" sonradan "tahrif edilmiş" (apocryphe) sayılan İnciller?

"Musevilere göre İncil", "Nasiralılara göre İncil", "Onikililerin İncili", "Ebionlara göre İncil", "Mısırlılara göre İncil", "Çocukluk İncil"i ve benzerleri? Kilise bunların bir kısmını bütünüyle "tahrif edilmiş" sayıyor, bir kısmını da esas İncillere bilgi ve öğreti açısından pek fazla bir şey eklemedikleri için "ikinci dereceli" görüyor.

Okuru, gereksiz bulduğumuz ve bu araştırmamızın boyutlarını fazla genişletecek teferruatla boğmamak için görüşlerimizi özellikle esas dört İncillere dayanarak sıralayacağız.

İnceleyenler bilir ki İnciller (kısa deyimi ile İncil) İsa'nın çocukluğu ile ilgili teferruatlı bilgilere pek fazla yer vermiyor. İsa doğuyor, Meryem Ana ve Yusuf'la Mısır'a kaçıyor (ve Mısır yeniden karşımıza çıkıyor!) dönüyor, büyüyor... İncil, İsa'nın son yılları üzerinde duruyor. Bunlar bilgisini açıkladığı yıllardır çünkü.

"Tanrı'nın oğlu" (Hıristiyan inancına göre) İsa Mesih için bu tür bilgiler yeterli olabilir, tarihi bir kişi olan Filistin'de yaşayan, Musevi ırkından Roma vatandaşı İsa ise yetersizdir. İhtimal İsa'nın gerçek hikâyesi İncil'de yer almayan ilk Hıristiyanlardan çağdan kiliseye kadar sürekli olarak gizlenilen, yok edilen bilgiler yatıyor.

Acaba durup dururken günümüze kadar süregelen, dört kıtaya yayılan, Afrika zencilerine beyaz bir tanrının beyaz oğlunu götüren, medeniyetler yaratan, sanatlara, sanatçılara ilham veren bir inancı yıkarcasına "gizli kalmış, gizlenmiş" belgelerden yararlanarak yeniden bir "Hz. İsa'nın hayati"nı mı yazmaya niyetliyiz? Değil. Öyle acayip bir gayemiz yoktur, kullandığımız belgeler de kolayca bulunur cinstendir. Bizce önemli olan varolan ve açıkta bulunan belgeleri belirli bir sisteme göre yorumlamaktır.

Hem İncil'de kısa şekilde geçiştirilen yılların bu "gerçek tarihi" ne olabilir? En doğrusu İsa'nın "gerçek kişiliği" ne olabilir? Ünlü misyoner ve felsefeci Alman Schweitzer'e göre İsa dünyanın yakın sonunu gören ve onu gerçekleştirebilmek için canını feda eden şüphesiz çok değerli ve bir o kadar da tutkulu bir kişiydi. Bir peygamber, evet fakat "Tanrı'nın oğlu" değil.

Birtakım mistik teşkilatların, hayalle beslenmiş inançlarına dayanıp İsa'nın Güney Afrika'ya veya Tibet'e yapmış olduğu yolculuklarından ve orada elde ettiği bilgiler üzerinde duracak değiliz. En uzun yolculuğu Mısır olan İsa'nın izlerini değişik geleneklere göre Hindistan'da, hatta Japonya'da bulmak mümkün. Bütün bunlar üzerinde yorum yapacak deği-

liz. Çünkü mesele sanıldığından da basit: Şayet İsa'nın bilgisi Musevi geleneğinin kalıplaşmış şekilciliğini aşıyorsa, şayet devrine göre öncü ve toplumsal yönden devrimci ve üstelik Doğu'nun gerçek ruhunu aksettiriyorsa o zaman aradığımız "gerçek" İsa'yı bilgisinin oluşum sürecinde bulacağız.

Mantıkla hareket edelim ve bu arada hiç unutmayalım ki: "... açılmayacak örtülü ve bilinmeyecek gizli bir şey yoktur. Size karanlıkta dediğimizi aydınlıkta söyleyeyim, kulağınıza fısıldananı da damarlarda bildirin (bağırın)" (Matta, 10/26). Öyle buyurmuştu İsa, fakat kilise yüzyıllar boyunca bunu unutmuş, duymamazlığa gelmişti.

İsa'nın bilgisi için Musevi geleneğinin aşaması demiştik. Bu konuda birkaç örnek verelim: "Babil'de M.Ö. 2000 yılında uygulanan teolojik görüşe göre hak yolundan gidenler için bir cennet vardı. Tanrılar mü'minleri seçer bunlar, cennete, ebedi hayatın ekmeği ve suyu ile beslenirler." (Dr. Langdon C. Marston'un "Eski Ahit doğruyu söyledi / La Bible a dit vral" kitabından)

Ne der İsa kuyu başında rastladığı Samiriyeli kadına? "Bu sudan içen yine susar. Benim vereceğim sudan içen, asla susamaz. Vereceğim su kendisinde ebedi hayatta fışkıran bir su pınarı olacaktır." (Yuhanna, 4/13 14) Ve bu "olay" sadece Yuhanna'nın İncil'inde yer alıyor.

Gene; ne der Zerdüşt'ün efsanesi, İsa'dan 600 yıl önce? Der ki; Zerdüşt gençliğinde bir vadide, Arduizur (Işık kaynağı) pınarının yanında güzel bir kıza rastlar. Ateşin koruyucusu, yüce tanrının hizmetkârı yaşlı Vahumano'ya ait alan vadide Zerdüşt kızın sözlerine kulak asmadan eğilip pınardan su içer ve kızın sözleri, garip bir şekilde, İsa'ya atfedilen sözleri hatırlıyor: "Dikkat et, yabancı. Bu sudan içen öyle bir susar ki yalnız bir tanrı susamasını giderebilir."

Aynı motifleri, aynı semboller esas şekillerini kaybetmeden yüzyıldan yüzyıla dinden dine geçiyor. Eskiden, çok eskiden kalma bir gelenek değişmiyor, sadece bilgilerin yorumu evrimleşiyor.

Ekmek ve su veya ekmek ve şarap, Hıristiyanlığın İsa'nın tahsis etmiş olduğu başlıca ibadet şeklini teşkil ediyor. "Ökaristi" adı altına. Ne var ki İsa'nın kanını sembolize eden şarabı ve etinin sembolü ekmeği, papaz tarafından takdis edildikten sonra almak orijinal bir ibadet şekli değil. Olsa olsa çok eski devirlerden kalma bir uygulanışa daha değişik bir ruh getirmiş oluyor.

Ruh diyoruz oysa bu konuda İbn Rüşd'ün (1126-1198) görüşü bu ruhîlikten oldukça uzaktır. "Bütün dinler arasında" belirtiyordu ünlü İslam felsefeci: "En acayip görünen, mü'minlerin yarattıkları tanrının sonradan mü'minler tarafından yenilmesini isteyendir."

Yemek esnasında İsa ekmeği alır, onu takdis eder, parçalar ve Şakirdlerine verip: "Alın ve yiyin, bu benim tenimdir" der. Sonra kadehi alıp, şükreder ve şu sözlerle onlara verir: "Bundan hepiniz için, çünkü bu benim kanımdır. Günahların bağışlanması için birçokların uğrunda dökülen yeni ahdin kanı". (Matta 26/29)

İsa'nın ve İncillerin naklettikleri bu sözleri daha önce de işaret ettiğimiz gibi çok eski bir geleneğin tekrarlanmasıdır. "En eski devirlerden beri, birlikte yenilen ekmek, içilen şarap kopmaz dostluk bağları yaratırlardı." Hatırlatıyor H. Gauber (İshak ve Yakup, tanrının seçtikleri / İsaac et Jacob, les elüs de Dieu).

Acaba bu iki örnek, Hıristiyanlık öncesi geleneklerin Hıristiyanlık tarafından yeniden yorumlanıp ve genel bir yöntem ve inancın içinde nasıl yerleştirildiklerini açıklamak için yeterli sayılabilir mi? Sayılamaz, sayılamaz çünkü, zamanla İsa'nın etrafında özellikle kilise tarafından kabul edilen İncillerle bir mitos kuruluyor.

Bu mitosun kuruluşunu tanıklayan birkaç teferruatın üzerinde durmakta yarar var.

Mesela, Hıristiyanlığın başlıca sembolü ve işareti (haç çıkartmak) olan haçı ele alalım.

Haç, deniliyor, Hz. İsa'nın haçta gerilip öldüğü için kutsal bir işaret sayılmaktadır.

Öyle deniliyor ve birçok kişi bunun öyle olduğunu sanıyor. Aslında öyle değil, değil çünkü haç antik dünyanın en eski işaretlerinden biridir. Örneğin Mısır'da, Çin'de ve Girit'te bulunuyor. Her eski medeniyette haç sembolik bir işarettir. Hatta merkez, daire ve dörtgenle birlikte ve en önemli işaretlerinden biri. Haç bir sentez ve ölçü aletidir, sembol olarak ağaç, köprü, merdiven anlamına geliyor, Eski Ahit'te gizli bir hüviyete bürünüyor, eski Mısır'da "geleceğin milyonlarca yılı"nı ihtiva ediyor. Çin'de gökyüzü ile dünyayı ayıran işarettir, Afrika sanatında "evrenin bütünü" oluyor, Meksika mitolojisinde "yılların merkezi bağlantısı"dır veya "hayat ağacı" sembolüdür.

Bir defa daha, tarihi, gerek Museviliği, gerekse Hıristiyanlığı aşan bir işarete benzer ya da başka anlamlarla yeni bir dinin içine alınır, yerleştirilir. Benzer veya başka değişik anlamlarla diyoruz. Hıristiyanlıkta haç İsa'nın, kurtarıcının, papalığın, giderek cennetin sembolü oluşuyor. Mesela: Hz. İsa mucizevi bir şekilde doğuyor, gizli yerde (bir mağarada), sonradan bir tehlikeden (Kral Hirodes'in emrettiği katliamdan) kurtulabilmesi için kaçırılıyor.

Mısır'a benzer mitoslar: Helen, Teneus, Budda, Zerdüşt, Sigfrid, Karna, Musa vb; Doğu geleneklerine uygun bir şekilde İsa çöle çekilir ve kırk gün süresince dua eder benzer mitoslar: Musa vb.

İsa çarmıha gerilir, ölür ve dirilir. Benzer mitoslar: Orfeus, İştar, Adonis, Telipiu, Osiris vb.

İsa'nın İnciller tarafından anlatılan hayatında çeşitli fakat benzer bir çizgiyi izleyen mitosların biraraya gelmesi ne peygamberin tarihi kişiliğini, ne de bilgisini bozuyor.

Başka bir bölümde gördüğümüz gibi mitos mitosa uygun bir kuruluşa dayanmak, antik düşüncenin ve yorumun kaçınılmaz bir sonucudur. Şüphesiz İncilleri yazanlar da bu mec-

buri "alışkanlık"tan kendilerini kurtaramamışlar. Hem yazarlar, hem esas metinleri sonradan kopya ederler, çoğaltırlar, hem bu metni yorumlarlar.

Bu çeşit bir işlemin sonundadır ki, Guignebert'in deyimiyle, tarihi gerçek yok edilip yerine tabiatüstü ve geleneksel unsurlarla zenginleştirilmiş bir efsane oluşuyor.

Bu durumda Hz. İsa'nın gerçek kişiliği, gerçek hayatı ne oluyor, daha doğrusu ne olabilmiştir? Kesinlikle bu tür sorulara cevap verebilmek imkânsız. Bugün diyoruz, çünkü en beklenilmeyen anda bir kazıdan veya başka bir kaynaktan çıkabilecek bir belge bilgilerimizi birden tersyüz edebilir, yapabileceğimiz tek şey, varolan kaynakları izlemektir.

İncillerde yer yer İsa'nın ailesinden söz edilmektedir: "İsa halkla konuşmakte iken, annesi ile kardeşleri onunla görüşmek için, dışarıda duruyorlardı. Birisi ona: "Annenle kardeşlerin seninle konuşmak için dışarıda duruyor" der. Fakat o haber verene "Benim annem kimdir? Kardeşlerim kimlerdir?" Elini de Şakirdlerine doğru uzatıp: "İşte benim annem, benim kardeşlerim. Her kim göklerde olan babamın dileğini yaparsa, benim kardeşim, kız kardeşim ve annemdir" diye cevap verir." (Matta 12/4650)

"İsa oradan uzaklaşıp, memleketine döner. Şakirdleri de onunla beraber giderler."

Cumartesi günü her şeyi öğrenmeye başlar. Dinleyiciler öğretimine şaşarak "Bütün bunlar ona nerden geliyor? Ona ne kadar hikmet verilmiştir! Bütün onun eliyle ne büyük mucizeler oluyor! Bu dülger değil mi? Meryem'in oğlu Yakub'un, Yuda'nın ve Simon'un kardeşi değil-mi? Kız kardeşleri aramızda oturmuyorlar mı?" diye sorunca, sürçerler. İsa onlara: "Bir peygamberin hiçbir yerde kendi memleketi, akrabaları ve ev barkında olduğu gibi, az itibarı yoktur" der. (Markos, 6/14)

"Tanrı oğlu"nun kardeşleri, kız kardeşleri, Meryem Ana'nın da İsa'dan başka çocukları olamayacağına göre bu durumu Hıristiyan, özellikle Katolik kilisesi nasıl açıklıyor? İncil-

leri yorumlayarak ve meseleyi kesinlikle sonuçlandırarak ilk kilisenin görüşlerine dayanarak bunların İsa'nın kardeşleri ve kız kardeşleri değil de amca çocukları olduğunu söylüyor.

Tarihi açıdan Meryem Ana meselesi Hıristiyanlığın ilk yıllarında bir tartışma konusu olmuyor. Tartışma sonradan kopuyor ve son yüzyıl içinde dinler tarihinin giriştiği araştırmalarla gelişiyor.

"Bakireden olan doğumlar dinler tarihinde oldukça sık bir şekilde görülüyor." diyen E. Rostoyn Pike "Eski Mısır'ın Firavunlarının bakire annelerden ve tanrısal babalardan doğduklarına inanılmıyordu... Zerdüşt, Budda ve Mahavira (Hint ermişi) bakirelerden doğmuştur. Genel olarak anne, bakire olmakla birlikte, evli idi." (Din ve Dinler Ansiklopedisi Enclopedia of Religion and Religions)

Bu verilerden hareket ederek ve bunlara, karışık bir şekilde, Attis'i, Fitagoras'ı imparator Augustus'u ekleyerek Batı'nın "özgür" eleştiri okulu Meryem Ana mitosu adını verdiği olayı, özellikle eski inançları ve mitolojiyi araştırarak, karşılaştırmalar yaparak hâlâ incelemektedir.

En eski çağlardan beri mitolojik inançlarda büyük tanrıça, toprak ana gibi deyimlere rastlıyoruz. İncilleri tarafsız bir şekilde inceleyenler Meryem Ana'nın gerçek tarihi kişiliğini bunlara bağlamak istemişlerdir. Şüphesiz, İsa'da olduğu gibi İncil, Meryem Ana'yı da mitoslaştırmak için elinden geleni yapmıştır. İncil'den sonra da kilise meseleyi kesin ve tartışmasız dogmalara bağlamıştır: 432'de Efes'te Meryem Ana "Tanrının anası" olarak kabul ediliyor.

İsa "Tanrı'nın oğlu" kabul edildikten sonra; 533'te İstanbul'da Meryem Ana'nın bakireliği kesinleşiyor; 1854'te ise Meryem Ana'nın da mucizevi bir şekilde yaratıldığına dair papalığın bir kararı çıkıyor; 1950'de ölümünden sonra göğe çıkışı bir dogmaya bağlanıyor.

Eski Ahit'te olduğu gibi İncil'de de yeni bir inanç, oluşma halinde olan bir gelenek, daha eski inanç ve geleneklere bağ-

lanıyor. Şu var ki sürecin içinde bir tekamül kaybediyor, devrimci niteliği olan fikri ve dinî bir tekamül. Bu çeşit bir olayın karşısında tutucu Musevilerin tepkisi olağan gibi karşılanmalı; 500 yıldan sonra İsrail'de tanrının sesi ilkin vaftizci Yuhanna'nın, sonra İsa'nın aracılığıyla yeniden duyuluyor. Fakat bu değişik, şaşırtıcı bir sestir. İsrail'in tanrısı artık Musa'nın adeta gürleyen, Yehovası değil, aksine insancıl, adeta insan kılığına bürünmüş bir tanrıdır.

Doğrudan doğruya halka seslenen, basit bir dil kullanan, kanunun pratik bir uygulamasını isteyen bir tanrıdır.

Bir aşama, şüphesiz. Oysa tabiatüstü bir tekamül değil hiçten olmuyor.

Peygambersiz geçen, beklenilen Mesih geleneği ile beslenen 500 yılın içinde azar azar fakat tutkulu bir şekilde hazırlanıyor. Bunu acaba Museviliğin içinden kopan bir devrim veya bir evrim olarak kabul edebilir miyiz? Bütünüyle değil. Çünkü devrim Museviliğin tutucu çevrelerinden kopmuyor, ikrarlı bir zümrenin ürünüdür.

1947 yılının ilkbaharında İsrail'de Ölü Deniz'in sahillerinde ve Kumran Vadisi'nde 2000 yıllık elyazmaları, sonradan kalıntılar ve belgeler bulunuyor.

1947'de başlanılan araştırmalar, 1949, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1958 ve sonraki yıllarda büyük bir heyecanla sürdürülüyor. Ele geçen ve halen incelenmekte, tercüme edilmekte olan belgeler, hem İsrail'in, hem Museviliğin, hem de Hıristiyanlığın tarihi açısından büyük değerdir. Kumran ve civarlarında "Peygamberler tarihi"nin çeşitli el yazmaları, bir kısım "polemik" yorumlar, sonradan "tahrif edilmiş" gibi sayılan Eski Ahit'ten bölümler, dinî bir örgütün merkezi veya manastırı ve bu dini, öncü örgütün düzeni, çalışması, yönetimi ile ilgili yazmalar. Bunların arasında özellikle ilgimizi çeken, ekmek ve şarap ayinine işaret eden, bir bölüm var yaklaşık olarak Hıristiyanlıktan, İsa'dan yüz yıl önce yazılmış.

"Sofra etrafında toplandıklarında veya şarap içmek için biraraya geldiklerinde hiç kimse rahipten önce şaraba ve ekmeğe el sürmesin; ilk olarak rahip, elini uzatarak, ekmeği ve şarabı takdis edecektir." (E.M. Laperrousaz: "Ölü Deniz Elyazmaları / Les Manuscrits de la Mer Morte). Kumran'da biraraya gelen Hıristiyanlık öncesi bu öncü Musevi örgütlerinin en önemlisi Essen'ler (Essenien) oluyor. "Essen'lerin katkısı ne olmuştur? Mesele naziktir ve Hıristiyanlığın başlangıçlarını etkileyebilir." (Daniel Rops)

Hıristiyanlık tarihini çeşitli eserlerinde çok yakından inceleyip araştıran Katolik yazar Daniel Rops, nazik meseleye aşırı bir nezaketle yanaşıyor ve Essen teşkilatını, tarikatını bu şekilde açıklıyor:

"Resmî denilebilecek kadroların dışında, kendilerini bütünüyle Tanrı'ya teslim eden ruhlar vardı. Vahşi yerlerde düşüncelerine dalmış keşişlere rastlanırdı zaman zaman: Çöle çekildiğinde Ermiş Yuhanna yalnız kalmıştı pek tabii. Bethabara'nın yakınlarında keşiş toplulukları bulunuyordu en önemlisi Ölü Deniz'in kıyılarındaki Engadi'de idi. Bu keşişler, manastıra çekilen Katolik veya Budda rahipleri gibi yaşarlardı. Adları Essen'ler idi. Bir yıllık bir hazırlama ve iki yıllık bir kabul devresinden sonra, tarikat mensubu her şeyini terk eder, manastıra bırakır, kadınlardan uzak kalır (ırkı sürdürmek için evlenmeyi kabul eden özel bir tarikat hariç), toplulukla birlikte yemek yer. Günün belirli zamanları ibadet banyo ve yıkanma ile ilgiliydi. Yemek yemek için Essen beyaz bir elbise giyerdi. Gayet ayrıntılı kuralların yanında (mesela, çöplerin gömülmesi) derin ruhî araştırma gayreti de görülüyordu. Öyle ki zaman zaman tarikat resmî Museviliğin çizgisinden ayrılıp adeta yeni Fitagoras felsefesine yaklaşırdı." (Daniel Rops: "İsa ve Çağı / Jesus eta son temps")

İlk Hıristiyanlığın tarikatının bir aşaması olabilme ihtimalini reddettiği gibi, kilise Essen olan bir İsa'nın ihtimalini kesinlikle reddediyor. Olağan fakat son keşiflere ve bunların etrafında yürütülen araştırmalara pek uymayan bir davranış bu!

Kilisenin davranışı ne olursa olsun İsa'nın ilahi kişiliği tartışması söz konusu olamaz (bu konuda yürütülebilecek her tartışma zaten Hıristiyan dininin bütününü sarsar), dogma konusudur, bunu inkâr eden kişi kendini kilisenin dışında bulduğu gibi kiliseyi de karşısında bulur. Aslında mesele öteden beri halledilmiştir. 325'te İznik'te ve 381'de İstanbul'da, mesele İsa'nın ölümünden üç yıl sonra İncillere dayanarak kesinlikle bir sonuca bağlanıyor.

İsa, tanrının oğlu ve yanı sıra insanın oğlu. İnsanın oğlu ya da ademoğlu. Yorumda ve tanrılaştırma işleminde bir çeşit kelime oyunu oluyor, sanki Tanrı'nın oğlu, fakat Adem gibi çünkü Adem de "Tanrı'nın oğlu"dur (Luka, 3/38).

Geleneğe bağlı Museviler bekledikleri Mesih'e uymayan, imtiyazlara sahip hahamlara çatan, kurulu düzeni değiştirmek isteyen birbirine inanmazlardı.

Gerek yaşadığı sürece, gerekse ölümünü izleyen yıllarda ve yüzyıllarda ona inananlar, tapanlar için bir efsane şart idi. Şart idi, çünkü insan efsanelere bayılır, efsanesiz yaşamaz adeta, deşmeden kabullendiği olağanüstü hikâyelere bağlanır. İnsan öyledir, efsanenin arkasında gizlenen ve efsaneden çok daha çarpıcı olan gerçekleri aramaz, aramak isterse de yasaklarla karşılaşır. Hıristiyanlığın muhakkak bir efsaneye ihtiyacı vardı. Durumu sağlamlaştırmak için, gerek Musevileri gerekse Musevi olmayanları kendisine çekebilmek, yeni dini Yehova'nın tekelinden kurtarmak için, sonraki yüzyıllarda oluşmakta olan çatışmaları Hıristiyan düşüncesini yatıştırabilmek için.

Kilisenin, sadece tabiatüstüne dayanarak, açıklamak istediği Hıristiyanlık "olayı" ilk bakışta kısa süredeki yayılışı, kıtaları etkilemesi, 20 yüzyıl boyunca bir medeniyeti, Batı medeniyetini şekillendirmesi şaşırtıcı görülebilir. Ne var ki İsrail'i Yehova'yla ve Yehova'yı İsrail ile açıklamak isteyen Musevilerin yanlışına düşmemeli, bütünüyle tabiatüstü unsurlara sığınmamalı.

Önceki Musevi peygamberler gibi İsa bütün dünyayı, evreni değil de İsrailoğullarını kurtarmak için geliyor: "İsa bu Onikileri etrafa gönderip onlara: Paganlara ve Samiriyelilerin şehirlerinden hiçbirine gitmeyin der. Daha ziyade İsrail evinin kayıp koyunlarına gidin." (Matta, 10/56) "Doğrusu size derim ki: Siz benim, ardımca gelenler, dünyanın yenilenmesinde, insanoğlu kendi şan ve şerefinin tahtında oturduğu zaman, Oniki taht, üzerine oturup, İsrail'in Oniki soyuna hükmedeceksiniz". (Matta, 19/28)

"Tanrı'nın oğlu" Yehova'nın oğludur ve her ne kadar Yehova'nın şeklini, özünü, buyruklarını değiştiriyorsa, evrimleştiriyorsa, İsa'nın bilgisi İsrail içindir.

İsa'nın oluşturduğu devrimci aşama bir bakıma, Tanrı'yı ve ibadet şekillerini "gerçek" ve unutulan geleneğe bağlamak, öncü tarikatların kuramlarından yararlanmaktan doğuyor.

Mesih, İsrail tarafından inkâr edilince bu yeni dinî hareket (veya dinî örgüt) yön değiştirmek zorunda kalıyor. Filistin'den yola çıkıp Anadolu'dan geçip, Anadolu'da merkezler kurup, Yunanlı Romalı Batı'ya, Paganlara kayıyor. Ne var ki, ırki hudutları aşınca kendini bir revizyona tabi tutma mecburiyeti ile karşılaşıyor. Kabul edilmeyen Mesih'in, İsa'nın, dinî bildirisi Paganlar'a götürülüyor, değişik bir ortam, değişik bir toplum ve gelenekle karşılaşıyor. Bu revizyon İncil'de bizlere basit, bilgisiz adeta cahil gibi tanıtılmak istenilen ilk havariler ve izleyicileri tarafından, revizyonu hitap edilen ortamın, tarihi, içtimaî, dinî ve iktisadî şartlarına uygulayarak yapıyor.

Ermiş Petrus, Paulus ve ilk teolojist Yuhanna yoksa göründükleri kadar basit insanlar değil miydi? Büyük bir ihtimalle "basit" değillerdi, üstelik olamazlardı. Unutulmasın ki İsa havarilere hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme ve şeytanları kovma görevini ve selahiyetini veriyor. Başka bir deyimle Onikiler (Havariler) hem kuramsal bilgilerin hem de pratik gücün koruyucuları idiler.

Önceki yüzyıldan beri, gerek toplumsal değişimlerin, ge-

rekse ilmi tekamülün eleştirileri ve saldırıları altında, Hıristiyanlık ister Katolik, ister Protestan, ister Ortodoks olsun mezhepleri sallanıyor, çağdaş olabilmek için direniyor. Sallanınca da temeli teşkil ettiği Batı'yı da sarsıyor. Aslında bugün özellikle şuurlu Hıristiyan efsanelerden ve kasıtlı yorumlardan kurtularak inandığı dinin ve peygamberinin gerçek kaynaklarını araştırmak zorundadır. Fakat ya bu arayışın sonunda inancını kaybederse?

İnanç belirli bir kurumun tekeli altında değil. Dinî olayın tarihi, sosyolojik ve psikolojik araştırması bize tanrı şuurunun insanın fizikî ve ruhî yapısını aşıp evrensel boyutlara vardığını gösteriyor. İnsanlık tarihinin karanlıklarına karışan, sürekli olarak araştırılan, bir tabiatüstü bilginin, bir metafizik geleneğin varoluşu kesindir. Musevi-Hıristiyan tek tanrılı inancın macerası bu bilginin yayılma sürecinin sonraki ve en son kademesi ise İslam mucizesidir.

Musevi-Hıristiyan tek tanrıcılığı Eski ve Yeni Ahit'ten çıkartabildiğimiz kadar ilkin dar sonradan çok geniş bir alana yayılıyor. Çok değişik topluluklara hoş görünmek mecburiyeti ile karşılaşıyor ve bu yüzden taşıdığı bilgi özelliklerinden, öz değerlerinden, çok şeyler kaybediyor.

Hıristiyanlık her daim uygun düşmek, çağdaş olmak tutkusu, Hıristiyanlığın geçirdiği kopmalar, mezhep ayrılıkları aslında "statik" (durgun) olan bir Doğu bilgisini aşırı bir şekilde "dinamik" olma yoluna itmişlerdir. Batı, Doğulu dinlere "durgun" der ve bu "durgunluğu" küçümser. Aslında "durgunluk" hiçbir zaman bir eksiklikten doğmuş değil. Çünkü Doğulu dinler kuruluş anlarından beri sağlam temellere dayanır ve değişime ihtiyaçları yoktur. İlk baştan bütün meseleleri halletmişlerdir.

Çağdaş olma Doğu dinlerinde varolmayan bir durumdur, varolması da imkânsız.

Hıristiyanlık ise, Doğulu kaynaklarından saptığından gerçek geleneklerinden uzaklaştığından inkâr veya tahrif yolu ile çağdaş olma endişesi ile bocalamaya mahkûm edilmiştir.

Birkaç defa tekrar ettik ve ihtimal bu araştırmamız boyunca tekrar etmeye devam edeceğiz. Ne yazık ki bir "revizyon" mecburiyeti yüzünden birkaç yüzyıl içinde insancıl, topluma dönük bir tanrı kavramı bir geriye dönüş kaydederek inanç sahibi Batı toplumuna bir dizi efsane ve pratik sahada soysuzlaşmış, fikri alanda basitleştirilmiş bir bilgi bırakmıştır. Bilgi diyoruz ve bu konuda ortaya bir soru atmak ihtiyacını duyuyoruz: Musevi-Hıristiyan geleneği acaba mistiklik bilgisinden yararlandıysa ne derece yararlanabildi?

Peygamberler tarihi, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, mistikliğe, gizli sanatlara geniş bir yer vermiştir: Musa büyücülüğe karşı çıkıyor fakat Firavun'un sarayında ırkdaşlarını kurtarmak için Mısırlı büyücülerle adeta yarışa kalkıyor; Davut, dinî törenlerde dans ediyor; buna karşılık Peygamber Eli yeniden büyücü avına çıkıyor; Hz. Süleyman ise adını büyücülük tarihinin en önemli eserlerinden birine veriyor (Süleyman'ın Anahtarları). O çağlarda mistikliğin süregelmesi tarihi, içtimaî, dini açıdan tabiidir ve gelenek Hıristiyanlıkta da gücünden pek bir şey kaybetmiyor: Glostiklerden Simon Roma'da Ermiş Petrus'u bir "el hareketi" ile yok ediyor, imparator Konstantin, Tiberyus'un, Antonino'nun ve Diyoklesyyanus'un izinden giderek, antroloji ve falcılığı yasaklıyor. Ne var ki gökte veya rüyasında gördüğü bir "işaret" sayesinde Hıristiyan oluyor. Bu ara yeğeni Jülyen falcılığa merak sarıyor, ünlü düşünür, felsefeci ve ilahiyatçı Ermiş Augustinus, Ermiş Paulus'un mektuplarını kullanarak kendine özgü bir fal çeşidini uyguluyor, Ermiş Girolomo ise, rüyalara inandığından, gördüğü bir rüyadan sonra Çiceron'un incelemekte olduğu eserlerine el uzatmaz oluyor.

Büyücülük ve falcılık, eski ve ortaçağların bir çeşit "ilk" veya "ilkel" ilmi oluyor.

Kimya simyadan çıkmadır, top gizli sanatlardan çıkmadır, tabiat ilmi de öyle.

Mistiklik "evrenin düzeni üzerine kurulmuştur." (Ploti-

nus), "Gerçek ilim, en üstün felsefe, kısacası bütün tabiat bilgilerinin kusursuz şekli"dir (Cornelius Agrippa), (insanın dünya ötesi bir düzeydeki eylemidir" (Jules Boucher).

İncillere göre İsa havarilerine, vaftiz olduktan sonra, güçlerinin, bilgilerinin bir kısmını aktarıyor. Bilindiği gibi vaftiz çoğu din ve inançlarda bir arınmanın sembolüdür. Mesela, Ortadoğu'da, suyun, akarsuyun, büyüleri bertaraf ettiğine inanılır, yıkanma ise genel anlamda ikrar anlamına da gelir.

Semboller burada apaçık sıralanıyor: Yahya (Vaftizci) İsa'yı vaftiz ediyor, sonradan İsa Onikiler'i vaftiz ediyor ve törenden sonra onlara bazı "özel" güçler veriyor.

"Hastaları iyi edin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun." (Matta, 10/8)

"İman ederler. Benim adıma cinleri kovmak, başka dillerde konuşmak, ellerine yılan almak ve öldürücü bir zehir içerlerse zarar görmemek ve hastalara ellerini koyunca onları iyileştirmek gibi mucizeler göstereceklerdir." 'Markos, 16/1718'.

Bunlar sadece tabiatüstü güçlerdir, bunlara ek olarak ruhî nitelikte olanlar da vardır.

Yukarıda örnek verdiğimiz ise ölüleri diriltme mucizesi hariç bir bilgiye bir ilme bağlıdır. Hastaları iyileştirmek, cüzamlıları tedavi etmek, zehrin etkisini duymamak gibi bu ilim ya da bilgi ise eski Doğu'dan eski medeniyetlerden hatta tarih öncesi geleneklerden süre gelen, yer yer şekil değiştiren, ad değiştiren mistik geleneğinden başka bir şey değildir.

Ya mucizeler? Mucizelere inanmak bir inanç meselesidir, denilir. İnciller'de yer alan, sonraki ermişler tarafından yaratılan, kiliseler tarafından kabul edilen bütün mucizeleri ne toptan red ne de toptan kabul etmek mümkündür. Neden mi? Çünkü mucize adı altında gerek kutsal kitapta, gerekse kilisenin ve Hıristiyanlığın tarihinde o çağlarda anlaşılmayan, bilinmeyen her çeşit olay sembolleri unutmadan biraraya getirilmiştir.

"Katolik olmak için mucizelere, bunların tabiatüstü gerçekliliğine ve en azından İncil'deki mucizelere inanmak şart" der, Rahip Allo ve daha gerçekçi davranan Monsenyur Mignot bunları ekler: "... Mucizeler inancı kolaylaştırmaktansa güçleştiriyorlar. İlim kurallarına dayanan çağdaş insan, mucizenin karşısında rahatsız oluyor. Doğaüstü olaylardan korkmayanlar bile bir çeşit huzursuzluğun, kuşkunun etkisi altında sebep arıyor."

Çağdaş düşünceyi şüphelendiren tabiatüstü olaylar değil, tabiatüstü gibi halen empoze edilmek istenen tabii olaylardır. Bu konuda önemli olan gerçek tabiatüstü olaylara "diğer" olayları ayırmaktır, kesinlikle yoksa İsa'nın bir saralı tedavi etmesi artık sonsuzluğa kadar bir "mucize" kalır. "Hastalara el koymak, sürmek" diye bir tabir kullanılıyor. İncil ne var ki en ilkel kavimlerin şamanı da hastasını iyileştirmek gayesi ile dokunur.

Tabii İnciller'de başka "mucize"lerden de söz ediliyor. Mesela Lazar'ın İsa tarafından diriltilmesi gibi. Diriliş, ölümle diriliş çok ilginç bir konu oysa unutmayalım ki, "ölüm ve diriliş" veya tabuta girme veya tabuttan çıkma en eski medeniyetlerden biri mistikte ve tarikatlardan çok geçerli sembolik bir işlevdir, tarikata girenler için. Bir "yeniden doğuş" anlamındadır. Mısır'dan başlayıp Yunan "esrarları"na varıncaya kadar çeşitli örnekler sıralamak mümkündür.

Ölüm ve diriliş konusu bize başka bir 'mesel'e itiyor; İsa'nın çarmıha gerilip ölmesi sonradan dirilmesi Hıristiyan dünyası için tartışılmaz bir konudur. Aksi de düşünülemez. Tanrı biricik oğlunu dünyayı insanları "ilk günahtan" kurtarmak için gönderdiğine göre bu biricik oğlunun ölmesi ve dirilip göklere çıkması ve "babası"nın yanında yer alması da inanç yönteminin kaçınılmaz bir sonucu oluyor.

Tarihî açıdan mesele her zaman tartışmaya açıktır. Batılı düşünceler, "hür" araştırmacılar bunu tartışmaktan incelemekten hiçbir şekilde çekinmemişler ve çekinmiyorlar. Hatta

uçlara varanlar da oluyor: Kumran el yazmaları konusunda bir uzman sayılan kazılara katılan, Musevi dinini araştıran John M. Allegro, 1970'te yayınlanan ve sürekli baskılar yapan "Kutsal Mantar ve Haç" 'The Sacred Mushroom and the Cross' adlı büyük yankılar yaratan çalışmasında hem İsa'nın hem de havarilerin varlığını bütünü ile inkâr ediyor. İlk Hıristiyanlığın hem çok eski mitoslara hem de bir "esrarkeş" örgütüne bağlıyor.

Uçtaki görüşler her zaman sakıncalı olduğu için biz burada çok daha az öncü ve devrimci görüşlere yer vermeyi tercih ediyoruz. Batı'nın çökmesini körükleyen çağdaş inançsızlıkla, aşırı maddecilikle İsa'nın İncil'de nakledilen öğretilenlerinde var olan mistik teferruat, bu tür bir bağlantı gerçekten varsa gelenekler arasında ne gibi bağlantı kurulabilir.

Batı medeniyeti, Hıristiyan medeniyeti Ortadoğu'dan türeyen, Ortadoğu'nun bütün özelliklerini içtimaî, tarihî, ırkî ve ananevi öğelerini taşıyan bir inanca bir dine dayanıyor. Bu inancın öncelerini, peygamberler tarihindeki olaylara dayanarak çok daha eski inançlara bağlayabiliriz. İlk Hıristiyanlık bu çok daha eski çoğu mistik insanları beraberinde taşıyor, benimsiyor. Fakat anlamlarını, kaynaklarını değiştiriyor, gizliyor ve gitgide yayılınca, kuvvet kazanınca ülkelere, topluluklara, sonradan yüce imparatorluklara hükmedince kendi kuruluşunu savunmak için hükmetmek zorunda kalınca örnek ve evrensel bir ruhîliğin maskesi altında soysuzlaştırıyor. Başka bir deyimle varolan bir gelenek ve gerçek şuurlu ve oportünist bir tutumla gizleniliyor.

"İslam düşüncesine ve inancına göre; İncil'in var olan şekli İsa'nın hayatına ve öğretilerine kusurlu ve yanlış bir şekilde yer vermektedir. Sözleri de yorumculara, çevreye, döneme, taraf ve tarikatların ihtiyaçlarına uygun şekilde karıştırılmıştır, uyarlanmıştır... İsa'nın gerçekten acı hikâyesi bir masala dönüşmüştür. Hayatı mitoslarla öylesine sarılmış ki bizim için gerçekten kim olduğunu ve ne yaptığını bilmek im-

kânsızdır." (Sait Amir Ali: "İslam Açısından Hıristiyanlık / Christianity from the İslamic Standpoind).

Gariptir, sanki yazar, mitoslarının ne olduğunu, nasıl işlenildiğini bilmiyor: "Geleneksel öğreti eskilerde mitos yoluyla yapılırdı. Mitolojik hikâyeler psikolojik meseleleri ele alır, sonuçlar teklif eder, duygulara İslam düşüncesi ile düşündüklerimiz aynı noktada birleşiyor. Şüphesiz bütün bu eleştiriler yeni değil, Hıristiyan teolojisinin en büyük temsilcilerinden biri olan Ermiş Augustino bile: "Hıristiyan dini denilen inanç, insanlığın başlangıcından beri eskiler tarafından biliniyordu. Var olan bu gerçek inanışa bile İsa'dan sonra Hıristiyanlık adı verilmiştir," diyor.

Bir inancın yorumu

Genel anlamda Hıristiyanlık, daha doğrusu İsa'nın ve havarilerinin hareketi, vaktini doldurmuş, kalıplaşmış Museviliğe karşı bir tepkidir. Ruhu bir yenileme getiren ve yapısal bir değişimi şart koşan bir tepkidir. Bu, bir geleneğe karşı geliyor fakat başka bir daha eski gelenek ve bilgilerle besleniyor. İsa Musevi topluluğundan çıkıyor ne var ki bir Mesih olarak geniş bir güvensizlik yaratıyor. İsrail'in kutsal görevine sanki inanmayan toplulukları direnmeye itmeyen, uysal dünyadan kopma, insancıl ve gösterişsiz bir Mesih. O da vaftizci Yahya gibi rahiplere, hahamlara çatıyor, din simsarlarını açığa vuruyor. En kötüsü Roma'nın ve imparatorun otoritesini bile görmemezliğe geliyor. Belki bu tür bir Mesih'ten Musevilere hiçbir yarar gelecek değil.

Aslında halktan yanadır, halkla haşir neşir oluyor; fakat bu halk dediğimiz de belirli bir bölgenin halkıdır. Şüphesiz işleri karıştıran biridir bu İsa ve tek çare onu ortadan kaldırmaktır. Böylece pek tabii İncil'e anarşist Mesih, bu öncekilere pek benzemeyen peygamber, bu Tanrı'nın oğlu ortadan kaldırılıyor, ihbar ediliyor, çarmıha geriliyor, ölüyor, diriliyor, göklere çıkıyor ve ölümsüzlüğe erişiyor.

İsa'nın ardından sözlü bir geleneğe dayanarak, bir birlik kuruluyor; fakat sık sık işaret ettiğimiz gibi bu orijinal öğreti değil, olamazdı da çeşitli etkilerin altında oluşan ve çeşitli kaynaklardan beslenen bir bilgidir. Zamanla yüzyılların geçmesi ile ilk Hıristiyan toplulukların, ilk kilise, ilk teolojistler

bu etkileri, bu kaynakları, bütünüyle ortadan kaldırmaya ya da değişik bir şekilde yorumlamaya çalıştılar. Uyarlama konusu olan sadece öğretiler ve anlamları, gizledikleri veya açıkladıkları semboller olmadı.

İsa'nın hayatı ve kişiliği de kurulan efsaneye uygun düşsün diye bir ayarlamadan, bir revizyondan geçirildi.

Denilecek ki yeni türemiş, engellerle karşılaşan, yayılma döneminde olan dinin, ilahi bir hareket için bütün bir tekamül mecburidir. Öyledir belki oysa burada tartışma konusu sürecin şekl̇idir, politikasıdır.

İsrail'den kopan bir hareket, Anadolu yoluyla, Avrupa'da yayılıyor, Roma İmparatorluğu'nu istila ediyor, nihayet kopan dinî araştırmaların etkisiyle de çökertiyor.

Roma İmparatorluğu'nun çökmesi önemli değil, Batı'nın yeni dinini destekleyecek, savunacak başka bir imparatorluk doğacak; Karolenj İmparatorluğu.

Hiç şüphesiz Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılışını çağın ve çağların siyasî ve içtimaî boyutları içinde izlemek ve değerlendirmek gerek. Hıristiyanlık neden öylesine geniş bir şekilde yayılıyor? Sırf halktan yana olduğu için geniş köle topluluklarını içine çektiği için mi?

Pek değil. Hıristiyan hareketi Roma İmparatorluğu'nda örnek sayılabilecek bir döneme rastlıyor. Eski tanrılar ölmek üzere, onları Yunan felsefesine dayanıp son bir darbe vuruyor. Bu darbeyi Hıristiyanlık kendi mitosunu öne sürerek yapıyor. Aslında eski tanrılar ve bunların sembolleştirdikleri gelenek öylesine kolay bir şekilde ortadan yok olmuyor. Yüzyıllar boyunca kilise, mezhep ayrılıklarına, türeyen tarikatlara, yorum anlaşmazlıklarına rağmen, zafere erişinceye kadar, gerektiğinde anlayışla, gerektiğinde de amansızca, acımasız bir şekilde. Zaman zaman uzlaşmalara yanaşarak savaşı sürdürecek.

Zafer? Aslında kesin bir zaferden söz edilemez. Çünkü kilise 18. yüzyıldan sonra eski tanrıları yeniden karşısında bulacaktır. Bu dirilen tanrılar, bu sefer tek bir bayrağın etra-

fında, ilim bayrağının etrafında toplanacaklar. "Evrenin bütünü" der Robert Kanters "Şifreli bir telgrafa benziyor. İnsana kaderinden söz eder ve insan ilme, bilgiye, kurtuluşa varmak istiyorsa bu şifreyi çözmeli."

Tarih öncesi çağlarda şifreyi çözenlere tanrı denilirdi, tarihin içinde sığdırabildiğimiz dinlerde bunlara peygamber adı veriliyor. İster tanrı ister mitolojik tanrı, ister peygamber; bunlar şifreyi çözüp bilgiye, ilme varanlardır. Çağdaş insan, medeni insan, teknolojik insan için ne tanrılar kalmış, ne de peygamberler, olsa olsa "güvenilecek" ilim adamları kalmıştır. Dünyayı kurtaracak, insanoğlu, huzura, refaha, emniyete, özgürlüğe ve eşitliğe kavuşturabilmek için uğraşan ilim adamları ve düşünürler. Acaba? İlim adamları, çoğunlukla, metafizikten hoşlanmazlar. Her ne kadar zaman zaman, şuurlu ya da şuursuz metafiziğe kaydırdıkları olursa da.

"İnsanlar" der Freud "bir zamanlar ilkel bir babaya sahip olduklarını ve onu öldürdüklerini daima bilmişlerdir... Bugün yüce bir tanrının varoluşuna inanmam, fakat buna inanıyorum ki, ilkel çağlarda ihtiyaçları korkunç görünen bir insan vardı... tanrılaştırılıp insanların hafızalarında yerleşmiştir." (‘Musa ve Tek Tanrıcılık' Moses and Monotheism)

Freud'un varsayımı metafizik değil denilecek. Aksine. Burada iki ihtimal var; ya Freud devlerin varoluşuna inanıyordu ya da bilgi kaynağı olan ihtiyaçları korkunç görünen üstün bir yaratığa.

Buradan bir noktaya varabiliriz: İnsanlığın ruhî, dinî tarihinden, gelişiminden ayrılmayan, aksine insanın evrimi ile evrimleşen sembolik mitosları açıklayacaksak varolan bir "bilinmeyen" gerçeği yeniden mitos veya sembol şekline koymamız gerekiyor.

Oldukça gerilere dönüp yeniden bir sıralama yapalım. Şöyle ki:

İlkel tek tanrı geleneği (veya Freud'un ilkel babası),

Mısır geleneği, Mezopotamya geleneği,

Musevi tek tanrı inancı,

Hıristiyan tek tanrı inancı (veya babaya dönüş).

Yukarıdaki sıralama sadece belirli ve oldukça dar bir bölge için geçerli. Ne var ki varsayımlar kurarak, bu sıralamaya ekleme yapabiliriz. Mesela ilk Hint ve Çin inançlarının etkisinden de söz edebiliriz. Bu göründüğü kadar cüretkâr bir varsayım değil: Yeryüzünde medeniyet bir noktadan çıkmış değil şu farkla ki medeniyetleri besleyen bir merkezin varoluşunu rahatça kabul edebiliriz. Ve kayıp kıtalar, kayıp medeniyetler tartışmasına girmeden, bu merkezi Orta Asya olarak gösterebiliriz.

Acaba yukarıdaki ilk basamağı, ilkel tek tanrılığı Orta Asya'dan çıkmış gibi sayabilir miyiz? Tutun ki biz, varsayımımızı destekleyebilmek için, bunu böyle saydık ve böyle saydığımızdan Batı'nın şekillenen inancının bütünüyle Doğulu olduğunu bilinmeyen başlangıçlarına erişerek bir defa daha gösterdik.

Aslında mesele öteden beri apaçık. Fakat Hıristiyan teolojisi bunu çoğu zaman inkâr etmiştir. Durumu oldukça uzun bir örnekle açıklayalım.

Seçtiğimiz örnek Fransız cizviti Jean Danielou'nun "Başlangıçta Tekvin I-II" adlı araştırmasıdır. Yüz sayfayı aşmayan bir çalışma gerçekleri gizleme, yanlış ve kasıtlı bir yorumla örtme siyasetinin oldukça ilginç bir örneğidir. Kitap ve broşür altı bölümden meydana getirilmiştir:

1) Dünyanın yaradılışı
2) Eski Ahit'te insan hakkında (bilgi)
3) Günahın esrarı
4) Adem ve İsa
5) Yeryüzündeki topluluklar
6) Babil kulesi

Çalışmanın gayesi nedir? Çalışmanın gayesi, uzay çağında yaşamakta olan çağdaş Hıristiyan'a peygamberler tarihindeki bilginin ilimle çatışmadığını açıklamaktır. Kaldı ki: "Bil-

gi sahibi bir Hıristiyan pek iyi bilir ki kutsal kitabın incelenmesinde, en ciddi edebi araştırmayla ilahi öğretilere karşı en eksiksiz inancı birlikte yürütmek mümkündür."

Bir de: "Kilisenin öğrettiği eski Ahit'in metni uzman kişiler tarafından açıklanmalı aksi halde yanlış şekilde yorumlanabilir."

Başka bir deyimle araya bir aracı konulmazsa ilk peygamberden bize kalan bilgi, elimizdeki metinlere göre pek anlaşılır gibi değil. Devam edelim ve Tekvin'in bu ilk bab'ların ne olduğu uzman kişinin yardımıyla anlatalım: "Tekvin'in ilk bab'ları Kanaanda varolan putperestliğe, sahte tanrılara, yılan inancına, büyücülüğe ve kutsal fuhuşa karşı bir polemik teşkil ediyorlar. Bu antik putperestliğe karşı yeryüzünü ve gökyüzünü yaratan tek bir tanrının varoluşunu ispatlıyor."

Polemik görüşe bir diyeceğimiz yok. Tekvin hiç şüphesiz yeni bir hareket kuramını ortaya sürüyor fakat, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu ne özgün ne de bütünüyle evrensel bir kuram değil.

Hem: "Bu bab'ları yazanlar, çağlarındaki ırklarından olan insanlara seslendiler.. ve ilahi bir şuur sayesinde her yaratığın başlangıcını teşkil eden ve hiç kimsenin görmediği hareketi tanıdılar."

Kutsal kitap yazarlarının tabiatüstü özellikleri yeniden karşımıza çıkıyor. Oysa Denieolu'nun inkâr edemediği gibi, bu yazarlar yaşadıkları çağın insanlarına seslendiklerinden onlara uygun ve anlaşılır bir şekilde olayları anlatmışlardır. Bu yüzden "Eskî Ahit, Musevi bir kitaptır ve Hıristiyanlarla Musevilerin arasında bir bağ teşkil eder." Bunu da ekleyelim ki, Eski Ahit, Museviler açısından Mısır'ın ve Ortadoğu'nun belki de Uzakdoğu'nun bütün geleneğini, mitolojisini ve tarihsel sembolikliğini ihtiva eden bir kitaptır.

"Eski Ahit'teki öğreti her çağı ve topluluk için geçerli" diyor teolojist pek tabii, hem öyle bir "geçerlilik" mesela yaradılış mitosunu; çeşitlemeleriyle, Mısır'da, Babil'de, Asur'da

Yunanlılarda, Hintlilerde, İskandinavlarda, Kuzey Amerikalı Kızılderililerde Polinazya'da ve Zulü yerlilerinde bulmak mümkündür!, düşünceye, töreler hitap eder." (Mees: "Tekvin'in Anahtarı / The Key to the Genesis)

Tevrat yazarlarının çağlarındaki bilgiyi aksettiklerini kabul etmek, başka sembollerle dolup taşan bu bilgiyi kaynaklarını araştırmak ise bambaşka bir şeydir.

"Kültür verileri benzerdir" der Danielou, "Oysa bu birleşik kültürün içinde yorumlar kesin bir şekilde çarpışıyor. Pagan mitoslarındaki putperestliğin ve çok tanrılığın karşısına Eski Ahit yazarları Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın öğretilerindeki Yaratıcı Tanrı, insanın tabiatüstü görevi, ilk günahla çıkıyorlar."

Yazar "birleşik kültürü" inkâr edemiyor. Meseleyi büyük ihtimalle bir "yorum çarpışması"na götürüyor, fakat Eski Ahit'in metni varolan gelenekleri bir başka şey değildir. Yaratıcı tanrı mitosların başlıca kahramanıdır. Musevilere Babil'den gelmiştir.

Yaradılış olayı gibi; insanoğlunun tabiatüstü görevi Eski Ahit yazarları açısından ilk insandan, Adem'den çıkmadır. Tekrar edelim, Adem, genel bir kavramla ilk insan değil, Yahve'nin yarattığı ilk Musevi oluyor. Sonradan tanrı tarafından seçilecek olan ırkın ilk temsilcisi.

Danielou'nun yukarıda aldığımız bir görüşünde Hıristiyanlık için bir önem kazanan "İlk günah"tan bir ara söz ediyor. Nedir bu ilk günah? "Ve Rab Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılandı. Ve kadına dedi: Gerçek Allah: Bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz dedi mi? Ve kadın yılana dedi: Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz; fakat bahçenin ortasında olan ağacın meyvesi hakkında Allah: Ondan yemeyin ve ona dokunmayın ki, ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Katiyen ölmezsiniz; çünkü Allah bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız. Ve kadın gördü ki, ağaç ye-

mek için iyi ve gözlere hoş ve anlayışlı kılmak için arzu olunur bir ağaçtı; ve onun meyvesinden aldı ve yedi; ve kendisiyle beraber olan kocasına da verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı ve kendilerinin çıplak olduklarını bildiler; ve incir yaprakları dikip kendilerine önlükler yaptılar. Ve günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler; ve adamla karısı Rab Allah'ın yüzünden bahçenin ağaçları arasına gizlendiler." (Tekvin, Bap 3'ten)

Olayın sonunu dünyanın yaradılışı ile ilgili bir Altay efsanesinden izleyelim: "...Tanrı haykırdı: "Törüngey, Törüngey! Ejde, Ejde! Neredesiniz?" Onlar: "Ağaç altındayız, sana varamayız" dediler. Yılan, köpek, Törüney, Ejde suçu hep birbirlerine attılar. Tanrı yılana dedi: "Sen şimdi Kösmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün." Bundan sonra Ejde'ye: "Yasak meyveyi yedin. Kösmös'ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe kalacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin, sonra öleceksin".

Her iki örnek ilginçtir ve bir tek geleneğin iki ayrı kültür düzeni içinde paralel bir şekilde ve benzer çağrışımlarla nasıl geliştiğini göstermektedir.

"Tekvin'in ilk bab'ı ihtimal M.Ö. 5. yüzyılda Musevi bir haham tarafından yazılmıştır." diyor Danielou "... dolayısıyla söz çağının ilmine bağlıdır." Sadece Musevi yazarın çağı söz konusu değil, önceki çağların ilmi ve bilgisi de geniş ölçüde katkıda bulunuyor.

Pek tabii Eski Ahit'teki kozmogonyayı (evrendoğum) Ortadoğu'nun Kozmogonik mitoslarıyla karıştırmamak gerek: Ortadoğu Kozmogonyası çok tanrılığa inanıyor. Eski Ahit ise bir tek tanrıyı tanıyor. Ne var ki Tekvin'deki tek tanrının adı Yehova değil Elohim'dir ve Elohim çokluk gösteren bir kelimedir, Elohim "Tanrılar" anlamına gelmektedir.

Danielou teferruat üzerinde durmak ihtiyacını duymuyor, skolastiğe bağlı bir teolojist gibi yüzyıllardan beri tekrarlanan fakat gereğiyle açıklanmayan nedenleri sıralıyor ve getirdiği

yoruma göre, Eski Ahit'te önemli olan ilmi görüş değil, Tanrı'nın işi olan Yaradılış'ın insanoğlunun savunmasıdır. "(İnsan) bir Tanrı değil, mitosların öğretisine göre, doğanın bir ürünü değil, evrim taraftarlarının öğrettikleri gibi: İnsan doğayı yaşar... Tanrı da insanı... İnsan madde dünyasına düşen bir gökyüzü yaratığı değil, azar azar evrimleşen bir hayvan da değil. İnsan maddi bir yaradılışın ortasında bulunan ruhî bir yaratıktır." Sonra; insanın kaderi "Tanrı tarafından karşılık istemeyen bir bağışla tanrısal hayatın içine, cennete erişmek."

Cizvit Danielou için bu evrensel bir çağrıdır, "kaybolan sırlar" bir çağrı. Başka bir deyimle ve Danielou'nun kabul edemeyeceği bir yorumla bu çağrı açıkladığı takdirde, kaybolan ananevi bilginin sırrını taşıyor. Bizce bu bilgi hiçbir zaman karşılıksız değil, bir arayışın ürünüdür, sembolleridir. Mitosları, efsaneleri aşan insanı, değil tanrılaştıran fakat "evrensel güce" yaklaştıran, insana "dünyayı tamamlamak" imkânı taşıyan bir arayıştır.

Eski Ahit'teki bütün görüşlerin gayesi tek bir noktanın etrafında toplanıyor: İsrail'in ilk tanrısına bağlamak ve böylece İsrailoğullarını birleştirmek.

Şüphesiz bu tanrı kavramının arkasında bir gelenek, Eski Ahit'in kapalılığı, ırkçı, tek taraflı tutumunun bir kat daha gizlediği bir gelenek, gizli bir bilgi var oluyor.

Yazarımız, her şeyi iyice karıştırdıktan sonra teoloji açısından mantık bakımından bağlantısız sonuçlara da varıyor. İnsanoğlunun yaradılışını İsa'nın ölüp dirilmesine bağlıyor ve "Birini inkâr eden hepsini inkâr eder" diyor.

Örnek olarak aldığımız yüz sahifelik küçük kitabın bütününü incelemek, eleştirmek niyetinde değiliz. Bizce önemli olan bir çeşit düşüncenin işlenişi, bir çeşit inancın cambazlığıdır. Denilecek ki teoloji gerçek bilimlerle bağdaşamaz. Fakat o vakit teoloji ilmiliğini ispat etmek için karşılaştırmalara yanaşması da gereksiz.

Yanaştığı takdirde gerçekleri yok etmeye kalkmasın, çün-

kü bun yapmaya kalktığında gerçeklere karşı geldiğinden, zeminsiz ve dayanaksız kalır, öğreticisi sallanır ve öğretinin şartlandırdığı koca bir medeniyet çaresizliğinden bunalıma düşer.

"İlim ile Hıristiyan dini arasındaki savaş, ara sıra sınır karakolları arasında çıkan çatışmalarla birlikte, hemen hemen sona ermiştir. Artık öyle sanıyorum.

Hıristiyanların çoğu da bu savaşı dinlerine yararlı olduğunu kabul etmektedirler.

Hıristiyanlık barbarlık çağından kalma gereksiz ayrıntılardan temizlenmiş, din uğruna işkence yapma hastalığından bile hemen hemen kurtulmuştur. Özgür Hıristiyanlar arasında tutulan değerli bir ahlâk öğretisi kalmıştır geriye: İsa'nın komşularımızı sevmeliyiz sözünün benimsenmesi; her bireyde, artık ruh diye adlandırılmazsa bile, saygıdeğer bir şeyin varlığı inancı. Bunların yanı sıra kiliselerde Hıristiyanlar savaşa karşı koymalıdırlar, yollu bir inanç gelişmektedir." (Bertrand Russel: Din ve Bilim)

Russel'in bu oldukça iyimser görüşlerini bugün bütünüyle kabul etmek pek mümkün olmuyor. Çünkü yüzyıllar boyunca süren bu yazarın üzerinde durduğu, savaş aslında henüz sona ermiş değil, olsa olsa yön değiştirmiştir, bir uzlaşmaya dönüşmüştür. Din hiçbir zaman, ilmin dini kabul etmediği gibi, ilmi kabul edemez çünkü aralarında bir çeşit "boyut" farkı vardır.

"Hıristiyanlık" derdi Fransız papazı ve ünlü fosil ilimci Teilhard Chardin "Evrenin yüceliğinden ve birliğinden ürktüğü için bazen küçümsediği için hem inanç sahiplerinin arasında gerçek yerini tutamıyor, hem de Hıristiyan olmayanlara çekici görünmüyor."

İşkence hastalığından kurtulmak, savaşa karşı koymak gibi kilisenin tutumları meseleye hiçbir gerçek uzun süreli çare getirmiş değiller. Kaldı ki İsa'nın belirli sözlerini benimsemekle de meseleyi aydınlığa kavuşturmuş değil.

Skolastik teolojisinin bir örneği olarak kabul ettiğimiz

Danielou'nun görüşleriyle ilgili eleştirimizle bunu açığa vurmak istedik: Hıristiyan dini, değil ilmi araştırmayı kabul etmek, kendi öz kaynaklarını bile kabul etmiyor.

Yaklaşık olarak 4000 yıl öncesi Hindistan'da başka bir din "tanrının ruhundan" söz edip maddi dünyanın geçici olduğu dünyaya yönelmiş ihtirasların hayal kırıklığına yol açtığını, hayal kırıklığının azabı doğurduğunu, tanrı ile birleşmenin insan sevgisiyle başlamıştı.

Bundan 2500 yıl önce ise Buda da öğrencilerine de bu düşünceyi aşılıyordu: "Rahipler söyledi diye her şeye inanmayın, geleneğe de, aklınızdan geçenlere de inanmayın.

Efendimize (hocamıza) hürmet ettiğimiz için hocanızın söylediklerine de inanmayın.

Örnek olarak alacağınız öğretiler, incelendikten ve araştırıldıktan sonra, bütün insanları hayrına yarayacak olanlardır." Çin'de ise Konfuçyus "Kendine yapılmasını istemediği şeyi başkalarına yapma." diyordu.

Russel'in "ahlak bilgisi" dediği de aslında bir tek inanca has değil, evrensel ve değişmez kaidelere dayanıyor.

Hıristiyanlığın gerçek dramı bir Musevi'nin ortaya attığı ihtimal bir Musevi dini teşkilatın da aşamasını teşkil eden, başka Musevilerin ilki ırkdaşları, sonra da peygamber arasında yayılan bir din olduğundan Musevi geleneğini bütünüyle kabul etmek ve bir yerden sonra onu bir kenara itmek mecburiyetinden çıkıyor. Ne var ki Hıristiyanlık Musevi öncesi geleneğine değindiğinde sanki fazla incelenirse, araştırılırsa ortaya bazı bilinmeyen gerçekler çıkacakmış gibi aynı bağlılığı göstermekten korkuyor.

İncil konusunda önceki bölümlerde etraflıca durmuşuz. Burada İncil ile ilgili bazı "ilginç" örnekler vermeyi uygun görüyoruz. Yorumculara göre kilisenin örnek olarak verdiği sözler bunlar: "Sen Petrus'un (Petrus = taş, kaya), kilisemi de bu kaya üzerine kuracağım ve cehennemin kuvvetleri onu yenmeyecektir. Göklerin ülkesinin anahtarlarını da sana vere-

yim. Yeryüzünde her ne bağlarsan, göklerde de bağlanmış olur ve yeryüzünde her ne çözersen göklerde de çözülmüş olur. (Matta, 16/1820)

Hıristiyan inancına göre İsa Tanrı'nın oğludur, babasıyla birdir, onunla eşittir.

Gerekçesi de: "Babam tarafından her şey bana verildi. Oğulu babadan başka kimse tanımaz. Babayı da oğuldan ve oğlunun onu tanımak istediği kimseden başka tanımaz." (Matta 11/27) "Şeriat Musa vasıtasıyla verildi. Lutüf ve hakikat ise İsa Mesih ile geldi.

Allah'ı hiçbir zaman kimse görmedi. Babanın bağrında Allah olan biricik oğlu onu bildirdi." (Yuhanna, 1/1718)

Gene ve son yıllara kadar Katolik dininde boşanma imkânsızdı. Bunun gerekçesi de İncil'den alınmıştır. "Her kim, nikahsız yaşadığı kadın müstesna karısından boşanırsa, ona zina etme fırsatı verir ve her kim boşanmış kadınla evlenirse, zina etmiş olur."

(Matta, 5/32) "Başlangıçta Yaradan'ın insanı kadın ve erkek olarak yarattığını ve bunun için: İnsan anasıyla babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi de bir ten olacaktır, dediğini okumadınız mı? Onlar artık iki değil, fakat bir tendirler. Öyleyse Allah'ın birleştirdiğini insan ayıramaz." (Matta, 19/56)

Göründüğü gibi her defasında yorumlar oldukça geniş, yaklaşık duruma uygun bir şekilde yürütülmüş ve yürütülmektedirler.

Gizli gerçek meraklısı gibi görünebiliriz. Oysa insan inancımız şu ki, her büyük din bir "tek tanrılı inanca" bağlanıyor ve bu inancın geleneklerini, bilgisini, ilmini çağdan çağa sonradan gelenlere bir miras bırakarak sürdürüyor.

Din tarihi karıştırılırken düşündürücü rastlantılar çıkıyor karşımıza. Rastlantılar ya da kıtadan kıtaya, medeniyetten medeniyete sürdürülen bağlar.

Tanrı Kukulkan tarafından eğitilmiş olan ve Chichen İdza bölgesinde yaşamış olan İdzaes yerlileri efsanelerine göre,

40 yıl sürece konaklayacakları yeri bulmak için dolaşmışlar. Aynı tarzda Musa'nın yönettiği Museviler de tanrının onlara uygun gördüğü ülkeye girebilmek için 40 yıl uğraşıyorlar.

Kuşkusuz rakamla 40 sembolik bir sayıdır, hudut tanımayan sembolik bir sayı: "Oğuzname" de destanının kahramanı Oğuz 40 günde büyür, üçüncü yaradılış efsanesinde ay atam, veya ay baba, 40 yıl yeryüzünde kalır, ilk insan ay atamdan ilk kadın Ayva'dan kırk çocuk dünyaya gelir.

Diyeceğimiz Batı'yı şekillendiren inancın gerçek yönünü, giderek gerçek değerini kavramak istediğimiz takdirde ilginizi Doğu'dan ister yakın ister uzak ayırmamalıyız.

Üstelik sadece Doğu'dan değil... Doğu inançlarına özelliklerine öylesine bağlı bir inanç neden bir yerden sonra Doğu'dan kopup Batı'ya sığınıyor?

İlk Hıristiyanların, havarilerin, ilk kiliseyi kuranların hareketleri mecburi olarak Musevi dünyasının sert direnmesine karşı Yunan Roma batısına doğru kayıyor. Kaldı ki Musevi dünyası zaten bir kopmanın içinde bulunuyor, Yehova'nın vaat ettiği devlet kurulmamıştır. Roma buyruğu altında olan İsrail iç savaşların yaralarını temizlemekle meşguldür. İsrail'in bir Mesih geleneği var. Tanrı tarafından seçilmiş, tanrı ile bir anlaşma yapmış ırkı kurtaracak bir Mesih'i bekliyor ve sahte Mesih'lerden korkuyor.

Beklediği Mesih ile de İsa olamaz. Çünkü bu İsa, bir noktadan sonra, koyu ırkçılıktan, koyu milliyetçilikten kopup bambaşka değerlerin savunucusu oluyor. İsrail'in kılıcı olamaz. Bu İsa, dolayısıyla sahte bir Mesih'tir.

Sahte Mesih, anarşist peygamber çarmıha gerildikten sonra, tabii, İncil'deki geleneğe göre, taraftarları için tek kurtuluş yolu İsrail'den kaçmak, faaliyetlerini başka yerde sürdürmek, inançlarını tanıtmaktır. İlk Hıristiyan teşkilatları Batı'yı istilâ ediyor, ağır fakat oldukça emin adımlarla ve en kısa sayılabilecek bir süre içinde yüce imparatorluğun yıkılmasına neden olup başka bir imparatorluğun oluşumuna yar-

dımcı oluyor. Sonra yine yüzyıllar geçiyor, Ortaçağ'ın karanlık dönemlerine varılıyor ve kilise başlı başına bir kuvvet olup manevi değerleri bir yana itip dünyadaki yeri için var gücüyle en acımasız şekilde savaşıyor.

Psikolojik savaşı kim tarafından icat edildiğini pek bilmiyoruz, araştırmadık. Çünkü kilisenin yeni silahlar, etkili "slogan"lar, tanıtma araçları icat edip, eski silahları yeni bir anlayışla kullanıp psikolojik savaşı çok iyi yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Halbuki İsa, ne öğretmişti havarilere ve topluluklara?

"Ne mutlu ruhta fakir olanlara, çünkü göklerin melekutü onlarındır. Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler.

Ne mutlu halim olanlar; onlar yeryüzüne sahip olacaklardır.

Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara: Onlar doyurulacaklardır.

Ne mutlu yüreği temiz olanlara: Onlar Allah'ı göreceklerdir.

Ne mutlu barışçılara: Onlara Allah'ın oğulları denilecektir.

Ne mutlu doğruluk uğrunda eza çekmiş olanlar

Göklerin ülkesi onlarındır." (Matta, 5/310)

Zamanla pek tabii bütün bunlar unutuluyor, daha doğrusu unutulmuyor, uygulanması değişik oluyor, halka sunma şekli değişiyor. Ortaçağ kilisesi, mesela, eski inançlara kabul etmek istediği mezhep ve tarikatlara (Doğu'da şekillenmiş mezheplerdir bunlar, ortak bir kültürden ve inançtan doğma, gerçek geleneğe daha sadık) karşı savaşıyor. Ve silah olarak yalnız Tanrı'yı değil, şeytanı da kullanıyor, yeniden diriltiyor onu, zenginleştiriyor. Teolojik tartışmaların karanlıklarından alıp günlük hayatın içine yerleştiriliyor. Bununla yetinmiyor, eski bir siyaset oyununa başvurarak, eskiden kalma tanrıları bile şeytan kılığına sokuyor.

"Dinler birbirini izleyebilir," der H.C. Lea "Fakat ortaya attıkları değişiklikler insanın, çaresizliğini gidermek, tabiatüstü kuvvetleri yönetmek, geleceği öğrenmek ve kendisini savunmak için kullandığı yöntemleri çoklaştırıyor. Ortadan kalkan bir inancın gizli ibadet şekilleri yerine geçen inanç tarafından yasaklanan bir çeşit büyücülük oluyor. Tanrılar şeytan sayılıyor. Peygamberlerin zamanında ilk Musevilerin tapınakları boğalar putlaştırıldı. Yunan ve Roma tanrıları Hıristiyan papazları tarafından şeytanlaştırıldı. (Ortaçağda Engizisyon Tarihi / History of the Inguisition in the Middle Age)

Bugün Batı, aklın almadığı bir şekilde, büyücülüğe, kara büyüye ve dolayısıyla şeytana merak salmıştır. Eski batıl inançlar tekrar diriliyor. Halbuki XI. yüzyılın kilisesi artık şeytan konusunda pek ısrar etmiyor, ne kesin bir şekilde inkâr ediyor (edemez, zaten çünkü en azından İncil'de şeytanın çok önemli bir yeri vardır), ne de varoluşunu destekliyor (fazla da destekleyemez, çünkü yüzyıllardan beri teoloji Tanrı şeytan ikilisinin ilişkisini tatmin edici bir tarzda açıklamış değil).

Acaba mesele şeytanın etrafında mı merkezleşiyor? Değil, ne var ki şeytan unsuru hem Hıristiyan dininin gelişmesinde, sonradan sallanmasında, nihayet bugün bir kararsızlık dönemine varmasında önemli bir rol oynuyor. Neden mi? Çünkü şeytana bağlı cehennem fikri baştaki çoğu gerçek değerleri ve bilgileri örtmüş, başka ve olumsuz bir yola sevk etmiştir. Korku hem çok etkili, hem de ikna edici, zorlayıcı bir kuvvettir. Ne var ki korku, insanın en ilkel endişelerine seslendiğinden, kolay bir tarzda geri tepen bir silah bir baskı unsurudur.

Şimdi ilk kiliseye dönüp şeytanın etrafı incelemesini bir sonraki bölüme bırakalım.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi İsa'nın ölümünden sonra ilk Hıristiyan topluluğu yavaş yavaş İsrail'den Anadolu yoluyla antik ve Pagan Batı'ya geçiyor. İlk Hıristiyanlar Ermiş Paulus'un sayesinde İsrail'in dışında yaşayan Museviler oluyor. Paulus Musevileri yeni dine almakla yetinmiyor, en önemlisi

Yunan ve Roma dünyasına sesleniyor. Bu sesleniş gayet anlayışlı hareket ediyor, herkesi adeta her şart altında kabul ediyor. İsa'dan bir yüzyıl sonra yeni din Suriye'ye, Anadolu'ya, Makedonya'ya, Mısır'a, Yunanistan'a ve Roma'ya yayılmış oluyor. Bu yeni din çoğunlukla kölelere, halka, eziyet çekenlere, ezilenlere sesleniyor. Bu yeni bilgi parçalanmakta olan bir dünyanın, bir medeniyetin yerine başka bir dünya getiriyor, bir kurtuluş yolu açılıyor.

İnsanlara sevgiyi, hoşgörüyü öğütlüyor. Çok tanrılı bir düzene İncil tek ve yüce bir Allah fikrini getiriyor. Bu, "ilk baba" görüntüsünü alan, insanları seven, anlayan, affeden fakat cezalandırmasını da bilen bir Tanrı'dır. Musa'nın peygamberler tarihinin, Yehova'sına bazı yönleriyle benziyor, bazı yönleriyle de benzemiyor.

Daha yumuşak, daha insancıl, daha "yakın"dır. Hem bu Tanrı gökyüzünde, cennette yalnız değil, yanında insan olmuş, insanların arasında yaşamış, insanlık için "kurban" olmuş oğlu var; İsa ve de bir aracı görevini gören Meryem Ana.

Son yüzyıllarda ermişlerin sayısı artınca Hıristiyanlık bir çeşit çoktan tanrılığa dönüşür gibi oluyor. Tanrı'nın yanında bir dizi "kutsal" kişiler yerleştirmekle aracı sayısını çoğaltmakla. Tanrı bir noktadan sonra, çok uzaklarda kalıyor, ön plana geçen Tanrı'nın oğlu oluyor ve başlıca düşmanı şeytan.

İlk günahın nedeni olan şeytan insanları sürekli olarak günaha sevk ediyor, aldatıyor, ruhlarıyla oynuyor.

Tanrı'nın maymunu (Şeytan)

Şeytan nedir? Veya şeytan kimdir?

Hiç şüphesiz şeytan ne Museviliğin, ne de Hıristiyanlığın bir keşfi değil. Her inanç ve dinde şeytan adı ne olursa olsun, evrenin ve dünyanın kötü ruhu, tanrının bir çeşit karşıtıdır. Ermiş Agustinus'un deyimiyle "tanrının maymunu"dur. Psikolojik açıdan insanın ilkel, olumsuz, dengesiz, kontrolsüz yanıdır. Ve insan içindeki ve dışındaki dengeyi tutturabilmek için iki ayrı kutbu tanrının iyiliğini ve şeytanın kötülüğünü açıklamaya anlamaya çalışıyor ve çalışmıştır.

Karanlıklar Prensi adını alır bazen şeytan İbranice'de, karşılığı düşman, karşı koyan idi. İlginçtir ki Musevi geleneğinde ve dolayısıyla peygamberler tarihinde, Babil etkisiyle şeytan (satan) sıfatı bir isim oluyor. Şeytan artık, tanrıya karşı gelen meleklerin reisidir. Asurlularda rüzgar tanrılarından Pazusu da bir şeytandır, Hintliler'de canavar Rerek bir şeytandır, Yunan mitolojisinde kötülük sembolü Zeus'a karşı ayaklanan Titanlar oluyor.

Eski Ahit'ten, evrensel mitosların derinliklerinden şeytan Yeni Ahit'e geçiyor. Ve apayrı bir kişilik kazanıyor, cennet bahçesinde yılan kılığına girip Adem ve Havva'yı kandıran "büyük yalancı" bu sefer İsa'yı kandırmaya çalışıyor. Havarilere musallat oluyor. "İsa aziz ruhla dolu olarak Ürdün nehrinde

uzaklaşıp ruh tarafından çöle sevk edilir. 40 gün orada kalıp şeytan tarafından denenir, o günlerde hiçbir şey yemez.

Günler dolunca acıkır şeytan gelip ona: "Eğer Allah'ın ise, bu taşa söyle ki ekmek olsun" der. İsa ona "İnsan yalnız ekmekle değil, fakat Allah'ın her sözü ile yaşar, diye yazılmıştır." Cevabını verir. Ondan sonra şeytan onu yüksek bir dağa götürür ve dünyanın bütün ülkelerini bir anda kendisine gösterip: "Bütün bunların hükümdarlığın şan ve şerefini sana vereceğim." der, "Çünkü bana verilmiştir. Onu kime istersem verebilirim. Eğer önümde secde kılarsan hepsi senin olacaktır." Hz. İsa ona: "Efendimiz olan Allah'a tapacak ve kulluk edeceksin! Diye yazılmıştır" cevabını verir ondan sonra şeytan onu Yeruşalem'e götürür, mabedin burcuna çıkarır ve "eğer Sen Allah'ın oğluysan at aşağıya kendini, çünkü seni korumaları için meleklerine buyurdu ve ayağının taşa çarpmaması için seni ellerinin üzerinde taşıyacaklardır diye yazılmıştır." der. İsa ona: "Sen efendim olan Allah'ı deneme! diye de yazılmıştır." Cevabını vermiş.

Şeytan denemeleri bitirdikten sonra bir müddet uzaklaşır. (Luka, 4/113) Daha sonra: "Şeytan Onikilerden olan İskariyot denilen Yahu Dağı'nın içine girer. Gidip başkahinler ve mabedin baş amirleri ile Hz. İsa'yı onların eline nasıl verebileceğini konuşur." (Luka, 22/34)

Bütün kötülükler şeytandan çıkmadır, bütün peygamberler ermişler şeytanla savaşıyor, yüzyıllar geçiyor, şeytan gücünden hiçbir şey kaybetmiyor, aksine bir kat daha güçleniyor. Ve bu ara gücü değil de "gerçek kimliği" tartışıyor.

Kimdir bu şeytan? Neden var oluyor?

Mısır'da tanrı Seth bir şeytandır. Keldanlılar'da şeytan tek değil, cinlere karışarak birçok çeşittir. Eski örnekler burada önem taşımıyor artık. Hıristiyan mitolojisinde şeytan bir ikiliğin mecburi kutbu, karşıt kutbu oluyor: Tanrı yoksa şeytan da yok, şeytan yoksa tanrı da yok. Biri öbürünü açıklıyor, biri öbürünü bütünlüyor. İyilik ve kötülük, ışık ve karanlık,

sevgi ve nefret, huzur ve korku; Manişeizm'de şeytan tanrının karşıtıdır, karanlıklar prensidir, beş mağarada yaşar, beş değişik şekil alır, beş ruhla yaşar.

Hıristiyanlıktan sonra ilk tarikatlar, mesele üzerine eğilip çeşitli yorumlar öne sürüyorlar. Kimi için İsa'nın genç kardeşi, kimi için büyük kardeşi, çoğunluk için de ananevi bilgiye uygun olarak cennetten düşme bir melek, meleklerin reisi, sonra cehennemin efendisi. Ermiş Augustinus şeytan için: "Şeytan gururu yüzünden düştü." der.

Şeytan tartışıla dursun, etrafında bir dünya oluşuyor, Ortaçağ'ın en ince ayrıntılarına kadar işleyeceği bir dünya: Cehennem!

Çeşitli adlar yakıştırıldı şeytana, mesela: Hayvan, Kara Atlı, Boynuzlu, Koca keçi, Koca zenci, Kara adam, Küçük usta, Yaşlı centilmen, Tanrının gölgesi, Kara Yehova, Yeryüzü prensi vb. isim bolluğu yanında Ortaçağ ilimcileri (demonolog) etrafına cehennemi yürüten ve insanları tedirgin eden bir prense yakışır bir topluluk yarattılar.

Kaynaklardan biri 72 prensten ve 7.405.920 alt dereceli şeytandan söz ediyor, başka bir kaynak ise altı şeytan taburu üzerinde duruyor.

XV. ile XVII. yüzyılın demologları, şüphesiz kilisenin desteği ile akıllara durgunluk veren bir hayal gücü ile, büyük bir titizlikle şeytan ve şeytanlar konusuna eğiliyorlar.

Çeşitlere ayırıyorlar, erkek ve dişi şeytanlar, şeytan orduları, evcil şeytanlar, kâbuslarda görünenler, kılık değiştirenler, ermişlere eziyet edenler, her günaha girenler olarak belirtiyorlar. Tabii bu ara, şeytanların sayısı gitgide kabarıyor, 44 milyondan 133 milyona varıyor.

Bütün bu örnekler, bu "ciddi" çalışmalar bugün bize gülünç geliyor, halbuki bunlardan gerçekten trajik ve korkutucu bir durum ortaya çıkıyor. Şeytanın kişiliği azar azar fakat ayrıntılı bir şekilde oluşuyor. Şeytan Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında saldırılarını çöllere çekilen keşişlere, ermişlere doğru yöneltiyor.

Bunlardan kimi onu kara bir çocuk gibi görüyor, kimi bir meleğe veya çok güzel bir kadına benzetiyor. Antonius, Simeone, Pakom (Pacome) gibi ermişler şeytanın ne kadar tehlikeli olduğunu onları günaha, inkâra sürükleyebilmek için nasıl uğraştığını, ona karşı gelebilmek uğruna neler çektiklerini anlatıyorlar.

X. yüzyıla doğru şeytan birden şekil değiştiriyor, korkunç bir canavar oluyor "boynu ince, zayıf yüzlü, şiş dudaklı, keçi sakallı, sivri kulaklı, koca göbekli, kambur, üstü başı perişan" (Raoul Glaber) tanrının maymunu, cehennemi ve cehennemdeki şeytanları anlatanlar, yorumlayanlar her çeşit unsuru karıştırıyorlar. Kilise ise mitolojinin her tanrısından ayrı bir şeytan yaratıyor. Zamanla bu aşırı tutum da değişmeye yüz tutuyor, Rönesans ve Rönesans'ın demologları (şeytana dair ilimler) şeytana şehvet anlayışıdır. Şeytan, keçi sakallı, keçi ayaklı ve bazen boynuzlarına rağmen tipik bir Rönesans şövalyesi oluyor. Konuşmasını, davranmasını kandırmasını bilen biridir şeytan. Bu yüzden şeytanla anlaşanlar çoğalıyor. Karanlıklar Prensi'nin bir tek isteği vardır, insanın ruhu; bunun karşılığında ise her şeyi verir, gençliği, zenginliği, şan ve şöhreti ve tabii aşkı.

Doktor Faust'un Mefistofeles'i kendine özgü bir "centilmenlik" göstererek bu açıdan örnek bir şeytan oluyor.

1563 yılında İtalya'da Trento şehrinde toplanan piskoposlar ve din bilginleri cahil kişileri yanlış yola sevk eden şeytanın aşırı tariflerine karşı geliyorlar.

Şeytanla anlaşanlar diyorduk: Faust çok bilinen bir örnekse de, tek örnek değil. Şeytanla anlaşmanın, dinî açıdan, büyük bir önemi vardır. Çünkü şeytanla anlaşmak kilise için başka bir anlaşmayı, peygamberler tarihinde peygamberlerin Tanrı'yla yaptıkları anlaşmayı inkâr etmek, red etmek anlamına geliyor. İmparator Jüstinyen'in zamanında gene Doğulu bir efsaneden yola çıkıp, şeytanla anlaşan ve bu anlaşmayı kanı ile imza eden Teofilus'tan söz ediliyor. IX. yüzyılda

sevdiği kızın aşkını kazanabilmek için ruhunu şeytana satan, sonradan bir ermiş tarafından kurtarılan, bir uşağın hikâyesi rağbet görüyor, 1398'de Paris Üniversitesi şeytanla anlaşmanın gerçekliğini kesin olarak kabul edip, suçun cezalarını tayin ediyor.

Şüphesiz şeytanla anlaşmanın başlıca desteği büyücülük ve büyücüler oluyor. Eski inançlardan, mitolojik geleneklerden oluşturulan şeytan böylece bir hareketin, bir eylemin başı haline getiriliyor. Kuruluşundan beri kilise önceki çok tanrılı dinlere karşı savaş açıyor. Mitolojik inançları, bilgilerine harfi harfine uymayan tarikatları, mezhepleri amansız bir şekilde eziyor. Eziyor fakat yerine, ister istemez, başka ve çok daha tehlikeli ve uzun ömürlü korkunç ve korkulu bir mitoloji yerleştiriyor.

Eski medeniyetlerde, ilkel toplumlarda hatta kutsal kitaplarda sık sık karşımıza çıkan büyücülük, Hıristiyanlığın yayılması ile ayrı bir kimlik kazanıyor.

Büyücü artık bir bilgin değil. Şeytanın bir aracısı, bir "uşağı" oluyor, büyücülük özellikle XIII. yüzyıldan itibaren bir mesele olmaya başlıyor.

Genel ve çoğunlukla kabul edilen bir düşünce var. Geçmiş çağları, o çağlarda yaşayan insanları incelerken, eleştirirken, çağdaş bir açıdan değil de o dönemlerin şartlarını göz önünde tutarak, benimseyerek hareket etmek gerek. Buna itiraz etmek niyetinde değiliz, kaldı ki biz Ortaçağ'ı bugünkü bilgilerimize dayanarak eleştirmek, Ortaçağ'ın din adamlarını teolojistlerini giderek demonoglarını suçlamak niyetinde değiliz. Aksine o zamanın şartlarına uygun şekilde düşüncemizi ve yorumlarımızı sıralamak isteğindeyiz.

Ortaçağ'ın tanıdığı şeytan korkusu demonoloji yaratıyor. Bu gerçek bir ilim değil.

İster gelişigüzel, cahillikten doğma, ister kasıtlı bir doktrine uyarak meydana getirilen bir çeşit inanç ve disiplindir. Üstelik hem oldukça eski, hem de dünyanın her yerinde rast-

lanılan batıl inançlara, efsanelere uygun bir yorum getiriyor. Ne var ki, Ortaçağ'da dinî, siyasî ve belirli olaylarda maddi sebepler yüzünden yeniden düzenleniyor. Artık Doğu'nun ve Batı'nın mitolojisinden çıkma bütün iyi, kötü, zararlı, zararsız yaratıkları bir tek kazanda, "cadı kazanı"nda, kaynamaya başlıyor: Yunanlıların şehvetli "satır"ları, Romalıların ölüm ruhları (lemur), İskandinavların "trol"ları, Almanların evleri, Balkanların vampirleri vb.

Eski tanrılar, cinler, periler, canavarlar aynı zamanda kaynamaya başlayınca, ister tepki, ister sorguç olarak, fırsat düşkünü cadıların, büyücüleri kazanları da aynı hızla kaynıyor. Ve cadı avı başlıyor, genişliyor.

Savaşları, oturmamış düzeni, veba salgınları, açlığı, sefaleti, vahşiliğiyle Ortaçağ; çileli, sert, acımasız bir çağdır. Kilise yaymak istediği bilgileri adeta bütünüyle unutarak hâkimiyeti sağlamlaştırmak için, sağlamlaştırıp bir düzen getirebilmek için, var gücüyle direniyor. Maneviyattan uzak bir çağda kilise maneviyat örneği değildi. Kiliseyi meydana getiren, yaşatan, yöneten insanlar çağlarının insanıdır; şatosundan çıkıp baskılar yapan, köylüleri ezen, soylu ile kilisesinin yakınlarında umumhaneler işleten piskopos arasında neden bir fark olsun? İkisi de var olan düzeni içinde görevlerini yapıyorlar.

Ortaçağ, karanlık çağda eski ve ilkel inançlardan, özellikle verimlilik ayinlerinden çıkan ve bunları sürdüren büyücülük ve şeytana tapma cahil halk için bir çeşit tepki oluyor. Bir boşalma ve kiliseye karşı, soylulara karşı şuurlu veya şuursuz bir direniş olur.

Ünlü demonolog Jean Bodin (1521-1596) "Kendilerini şeytana satanlar ve onları günaha sürükleyen kaygan uçurumdan yuvarlanan zavallılar şeytanın fukaralara zenginlik azap çekenlere huzur, güçsüzlere güç, çirkinlere güzellik, cahillere bilgi, unutulanlara şan ve şöhret verdiğini sanıyorlar. Aslında ve bunu herkes biliyor, büyücüler kadar sefil, iğrenç, kin yaratanlar, cahil ve azap dolu insanlar yoktur" diyorlar.

Fransız tarihçi Michelet ise Ortaçağ'ın zor ve acımasız

şartlarına değinerek meseleye başka bir açıdan bakıyor: "Büyücü (cadı) hangi dönemde doğuyor sorusuna ben hiç tereddüt etmem. Umutsuzluk döneminde bu normal diye cevap veriyorum. Tereddüt etmeden kilise dünyasının yarattığı derin umutsuzluktan diyorum. Cadı (kilisenin) suçudur." (Cadılar/Sorciere)

Umutsuzluk, cehalet, sapıklık, ihtiras, kin, korku oluşuyor. Büyücülük akımı Ortaçağ'da ve sonraki yakın dönemlerde aynı nedenlerle devam ediyor.

1233'te kilise engizisyonu kuruyor. Engizisyon mahkemelerinin başlıca görevi mezhep sapkınlığı ile, Hıristiyan bilgisinden ayrılan tarikatlarla uğraşmaktır.

Fakat, bir noktadan sonra, bu görev ayrı bir sapıklık olan büyücülüğe de uzanıyor.

1233'te kurulan engizisyon 1834'e kadar sürüyor. Bütün papaların kararları ve desteği ile kilise tarihin en kanlı, en korkunç sahifelerini, işkenceleri, katliamları ile dolduruyor.

Dinî bir kuruluş olan engizisyon bağlı olduğu kurumu, hiçbir şeyden kaçınmadan, hiç kimseden korkmadan, var gücüyle savunuyor. Büyücülük adı altında siyasî çıkarları destekleyerek kilisenin en korkutucu silahı oluyor. Mesela Jan d'Ark'ın cadı olarak yakılması, Templiers şövalyelerinin katliamı gibi.

Ortaçağ'ı izleyen Rönesans durumu hiç de değiştirmiyor: Şeytan gene ortada, büyücüler ise her yerde. Ya da öyle görünüyor, öyle uygun düşüyor.

Fransa'da Nicolas Remy üç bin kadar büyücüyü ve cadıyı ölüme mahkûm ediyor, hukukçu Henry Bogued 1600'lerde 600 kişiyi diri diri yaktırıyor, aynı sayıya da başka bir Fransız hukukçusu, Demologu ve yazarı olan Pierre De Lancre de (1553-1631) ulaşıyor.

Tabii bu kasıtlı örnek ve sayılar (büyücü avının) gerçek hacmi hakkında pek fazla bir şey ifade etmiyor, sayıları ve örnekleri genişletmekte yarar vardır. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait bütünüyle sağlam istatistik, veriler elde etmek bugün imkân-

sız ne var ki var olan yaklaşık, bilgiler de bir hayli açıklamayı ve "ilginç" mesela 1609'da bir Sorbune doktoru, Jean Filesac gayet uçta bir görüşle "milyonlarca" cadı ve büyücülerden söz ediyor. Buna karşılık Saksonyalı hukukçu Benedict Carpzov'un 20 bin ölüm kararı imzaladığı kesinlikle biliniyor, Fransız Laubardemont sadece 120 büyücü ve cadıyı "cezalandırdığı" için 1630'da tebrik ediliyor.

1563-1722 yılları arasında sadece İskoçya'da 4 binden fazla erkek, kadın, çocuk büyücülük suçundan idam ediliyor; Almanya'da 300 yıl içinde 100 binden fazla insan "büyücü avı"na kurban gidiyor. Fransa'da 1575 ile 1625 yılları arasında öldürülenlerin sayısı yüz bini kat kat aşıyor.

Acaba büyücülerin, cadıların sayısı öylesine büyük mü idi, şeytanla anlaşanlar öylesine çoğalmış mı idi?

Kaynaklarına göre Paris'te, Kral IX. Şarl'ın devrinde (1550-1574), 30 bin büyücü yaşıyordu, III. Hanri'nin zamanında (1551-1589) Fransa'daki sayı 100 bini buluyor.

Kilise, şeytanı bayrak olarak kullanarak, kilisenin emrinde çalışan, bir kısmı kiliseden olan uzmanlara, hukukçulara, demonoglara dayanarak ve güvenerek "cadı" ve "büyücü" damgasını herkese, her istediğine basıyor. Dinî salgına yüz binlerce kişi kurban gidiyor, yaşlılar ve küçük çocuklar dahil olmak üzere, yakılıyor, korkunç şekilde işkence ediliyor.

Ne ile suçlanıyorlar, kimi cahil, kimi hasta, kimi sakat, kimi değişik inançlar uygulayan, kimi araştırma yapan, kimi iftiraya uğrayan bütün bu zavallılar?

Ünlü Bodin bunların başlıca suçlarını büyük dikkatle sıralıyor: Tanrı'yı ve dini (tabii Hıristiyan dinini) inkâr etmek, Tanrı'ya küfretmek, Tanrı'yı lanetlemek, şeytana tapmak, şeytana kurban kesmek, yakınlarını, çocuklarını, tanıdıklarını şeytana bağlamak. Çocukları öldürmek, vaftiz olmayanları haşlamak ve ayinlerinde kullanmak.

Zehir ve büyülerle insanları öldürmek,

Kıtlık yaratmak, hayvanlara hastalık bulaştırmak,

Yamyam olmak, kan içmek, cesetleri kullanmak (büyüsel işlerde), şeytanla cinsel ilişkide bulunmak.

Genel olarak cadıların ve büyücülerin suçları budur ve bütün Ortaçağ, hatta Rönesans'ın bir kısmı da bu suçlara şeytana inandığı gibi inanıyor.

Hem nasıl inanmasın ki örnekler ortada, on binlerce örnek ve itiraflar, kabullenmeler. İtirafların çoğu işkence altında alınmıştır, uydurmadır, canlarını kurtarmak isteyen zavallıların hayal gücünden ve azaplarından çıkmadır. Araya ruhî durumlar, ruh hastalıkları, çeşitli şahsi veya toplumsal baskılar giriyor, sakatlıklar bile rol oynuyor: Cadı avcıları her bedeni sakatlıkta "şeytanın işareti"ni görüyor.

Ortaçağ diyoruz fakat şeytan ve uşakları Ortaçağ'ı da aşıyorlar, XVII. yüzyılda birçok Katolik ülkelerde karanlık işlerini sürdürüyorlar, şeytan çoğunlukla din adamlarını, rahibeleri, manastırları hedef tutuyor, eski dünyadan yeni dünyaya sıçrıyor.

1645 ve 1692'de Amerika'da da, Salem kasabasında da, cadılar ölüme mahkûm ediliyor.

Başlangıçta ezilmiş halkla bir "ilişki"ye giren şeytan, XIII. ve XVIII. yüzyılda çevre değiştiriyor, soyluların şatolarında dinî ayinleri hatırlatan "kara ayinler"de boy gösteriyor.

1678'de, Kral XIV. Lui'nin zamanında, Fransa'yı sarsan bir büyücülük olayı ortaya çıkıyor, soylulara büyüler yapan, müşterileri arasında kralın sevgilisi Madame de Motespan'ın bulunduğu bir örgüt keşfediliyor. Bu örgütün on yıllık bir geçmişi var.

Başında sapık rahip (Guilbourg) ve ırz namus tanımayan bir cadı var (Monvoisin veya La Voisin) ve on yıl içinde soylulara büyü, iksir yapabilmek için 2.500 çocuk kurban ediliyor. Bu sefer artık suçlanan şeytan değil, sapık bir inancı kullananlardır. Örgütün başlıca kişileri ölüme mahkûm ediliyor, buna karşılık, kralın baskısı ile soylu müşteriler kurtuluyor, bir kısmı da sürgün ediliyor.

Fransız devrimi ile cadılar ve büyücüler, şeytan değerlerinden çok şey kaybediyorlar, ceza kanununda sadece birer dolandırıcı sayılıyorlar. XIX. yüzyılda ise kilise bile, engizisyon mahkemelerine bir son vermekle, konuya eski "içtenlikle" eğilmiyor.

Ya çağdaş kilise ne düşünüyor şeytanla ilgili olarak? Yorumlar ve görüşler bir defa daha çarpışıyorlar: "Çağdaş rahipler artık şeytandan söz etmek istemiyorlar, sanki böyle bir şey varolmuyormuş" (Dominiken papazı Bruckberger); "Kilise inanç sahiplerini olgun birer insan olarak sayıp beş yaşındaki çocuklara yakışan masal anlatmak huyundan vazgeçmeli: Şeytan diye bir şey yoktur, olamaz, insanın hayalinden çıkmadır". (Dominiken papazı Regis Claude Gerest); "Şeytanı açık görüşlü insanları eğlendirmek ve basit insanların vicdanlarını hafifletmek için yaratmadık" (Papaz Carre); "Teolojist şeytanın varlığını kesinlikle reddetmek durumunda değil." (Papaz Christian Duquoc).

Çağdaş kilisenin kimi öncü, kimi devrimci, kimi tutucu temsilcileri ister şeytanı reddetsinler, ister kabul etsinler, ya da çekimser kalsınlar kilisenin, Katolik kilisesinin başlıca ve tek sözcüsü konuya kesinlikle değinmekten çekinmiyor: "Eski uçurumları doldurmaktansa yeni uçurumlar kazmakla meşgulüz.

Karşımıza düşman bir kuvvet dikildi, esrarlı bir yaratık, bütün insanların düşmanı olan şeytan." diyor Papa VI. Paolo.

Nietzhe "tanrı öldü" diye haykırıyordu, şeytan ise kötülüğün, ihtirasların, bütün günahların sembolü olduğu için çağımızda "sağlamlığını" koruyor ve ölmemek için, unutulmamak için direniyor. Kilise bugün, en azından en nesnel sözcüleri ile, şeytandan kurtulabilmek için çareler arıyor. Şüphesiz kilise şeytanı yaratmadı fakat onu kullandı, ona bir şekil ve görevler yükledi ve artık ondan kopamıyor, "Bizi kurtaran İsa'ya inanmak için düşman olan şeytana da inanmak gerek," diyor başka bir papaz. Ve fasit daire böylece kapanmış oluyor!

Gerçekten şeytan, önceki yüzyılda uyandırıldıktan sonra, bugün çekiciliğini hâlâ sürdürüyor, şeytan da bir çeşit "yıldız" veya "çok satan" bir ürün, adeta sanayileşmiş bir ürün olmuştur.

Batı'da şeytan hakkında kitaplar satılıyor. Eski veya yeni, romanlar, hikâye antolojileri, incelemeler, araştırmalar, sözlükler ve hatta ansiklopediler. Bunların sayısını çıkartmak ve imkânlarımızı ve bu çalışmamızın hudutlarını aşan bir uğraşıdır fakat biz gördüklerimiz veya okuduklarımız arasında. Mesela: "Ave Luciter" (Selam Lucifer), "Les esclaves du Diable" (Şeytanın Köleleri), "The Devis of Loudan" (Loudan Şeytanları), "The Satanic Bible" (Şeytanın Dünyası), "The Domain of Devils" (Şeytanların Dünyası) "The Satanic Mass (Şeytanın Ayini), "In the Name of Devil" (Şeytan Adına), "The Devil in the Suburb" (Kenar Mahalledeki Şeytan), "Dictionnaire du Diable et de la Demonogie" (Şeytanın ve Demonologinin Sözlüğü), "L Univers Diabolique" (Şeytanın Dünyası), "Le Diable Eerotologie de Satan" (Şeytan, İblis'in Erotolojisi), "Satan Parmi Nous" (İblis Aramızda), "The Devil's Picture Book" (Şeytanın Resimli Kitabı), "Dictionnaire Infernal (Cehennem Sözlüğü), "Satan on the loose" (İblis Kaçtı) vb.

Eski ve yeni olaylar, cadıların, büyücülerin Ortaçağ'dan kalma veya çağdaş teşkilatların tarihleri uzun uzun inceleniyor, ruhî, dinî veya toplumsal açıdan.

Saydığımız kitaplar arasında birçoğu, bir hayli eski olmakla birlikte, yeni baskılar yapmıştır, ucuz, cep dizilerinde, kimi şeytandan yana çıkıyor, kimi lanetleniyor, kimi de varolmadığını ispat ediyor.

Kitaplar bir yana, şeytan sinemada, dolaylı veya dolaysız, sık sık görünmeye başladı (ülkemizde bile!) ihtimal bu konuda fazla bir bilgimiz yoktur.

Televizyonda da çıktığı olmuştur. İyi satıldığı için, taraftarları çoğaldığı için (bu taraftarlarına "zararsız" diyenler de var, artık Batı'da resmen kabullenen teşkilatlarda toplanıp

aralarında ayinler düzenledikleri için, cinsel unsurlara gereken önemi ve yeri vererek! Başka insanları kullanarak şeytan kılığa giriyor ve eskiden olduğu gibi insanları aldatıyor. Çağdaş Batı'da şeytan furyası bunalımın, bulıranın başka bir yönüdür, dar bir çerçeve içinde hareket ediyorsa da, şeytan bile bir sömürü aleti oluyor.

Şeytan kilisesinin kurucusu eski davulcu vahşi hayvan terbiyecisi, kriminoloji öğrencisi, polis fotoğrafçısı ve gece kulübü org çalgıcısı Anton Szandor La Vey "Şeytan çağındayız, şeytan dünyayı yönetiyor." diyor ve çıplak kadınlar kullanarak San Francisco'daki "kilisesi"nde halka açık ayinler düzenliyor. La Vey yeterli bir örnek teşkil edemez, denilecek, ya etrafında topladığı 10 bini aşan kalabalık, ya 1969'da Hollywood'da aralarında oyuncu Sharon Tate'in de bulunduğu, dört kişiyi inanılmaz bir vahşetle katleden Charles Manson ve şeytana tapan çetesi, Amerika'da, İngiltere'de, Fransa'da eski kiliselerde, mezarlıklarda işlediği cinayetler?

Sapık bir azınlığın davranışları hiçbir zaman toplumlar için ölçü sayılamaz, doğrudur ne var ki bir azınlık bile bir toplumun, bir düzenin, giderek bir medeniyetin, az ya da çok sayıda bunalımını aksettiriyor. Önemli olan olayların özel görünüşü, bu olayları birleştiren gelenek, bu geleneğin arkasında gizlenen nedenler.

Şeytan korkusundan şeytanın ticaretine geçen bir toplumda denge aramak imkânsız.

Durumu abartmıyorum, örnekler ve olaylar ortada.

Bir revizyon mecburiyeti

Önceki bölümlerde çeşitli konulara, olaylara, kişilere değindik, mitosları, efsaneleri, dinî öğretileri, yorumları sıralayıp gözden geçirdik. Doğu'dan kopup Batı'ya geçen bir inancın bazı yönlerini inceleyip eleştirdik. Alışkanlıklardan olacak, yüzeyde bir gerilim yaratmak için değil okurun dikkatini, ilgisini uyanık tutmak için arada birkaç "esrar"a da parmak bastık.

Çoğu bölümlerde, şu veya bu nedenle, suçlamalara girdik: Dedik ki, Batı bugün iyice sarsılıyor, medeniyetini körükleyen bir dengesizliğin içinde çırpınıyorsa bunun başlıca sebeplerinden biri de geçirdiği ve geçirmekte olduğu metafizik bunalımdır.

Bununla, bu görüşle yetinmedik, gizlenen gerçeklerden, bilgilerden söz ettik, öne sürülen yorumlardan, hiçten veya efsanelere dayanarak, efsaneler yaratarak ortaya atılan kuramlardan yakındık.

Bilinen, bilinmeyen, unutulan tarihin ve ilmin kaynaklarından yararlandık ne var ki, daha öteye gitmeden, yolculuğumuzun ortasına varmışken bir an durup meseleye baştan bakalım.

Ortaya bir görüş, bir varsayım attık ve dedik ki; tekrar etmekte her zaman yarar var.

Batı'nın çöküşünü çok gerilere dönüp Doğulu temellerinde, bu temellerin yanlış ve kasıtlı tanıtılmasında ve uygulanmasında aramak gerek.

Meseleyi ve varsayımımızı biraz daha açıklayayım, gerekirse basitleştirelim.

Kaynakları eski Mısır medeniyetinden geçmişi kesinlikle bilinmeyen birden ortaya çıkan bir medeniyettir. Musevi geleneği, Eski Ahit'in geleneği, M.S. 2070 yılları arasında bir değişime uğruyor. Ortaya çıkan bir tarikat ve kendini Mesih olarak tanıtan bir kişi yeni bir görüş getiriyor, dünya nimetlerine sırt çevirip ahirete yöneliyor, imtiyaz sahibi üst sınıflardan ayrılıp halka sesleniyor. Tarikatın inancın zamanla eski, yeni mitoslardan efsanelerden, felsefi görüşlerden yararlanarak bir kurum haline geliyor.

(Kilise) ve bu kurum bilgilerin gerçek özünü unutarak, oportünist bir revizyondan geçirerek yeniden dünyaya bağlanıyor. Bunu yapmakla halktan kopuyor, her ne kadar efsane meraklısı halk yüzyıllar boyunca ondan kopmuyorsa da, sırtını hükümdarlara, imparatorlara, soylulara dayatıyor.

İlk başta yeni inanç, yayılış döneminde, ruhî bir gaye için gayretle direniyor, savaşıyor, kurbanlar veriliyor ve bu kurbanların sayesinde kurumunu sağlamlaştırıyor.

Fakat Batı'yı avucunun içine aldıktan sonra savaşını dünya nimetlerine sahip olabilmek için sürdürüyor. Tanrının temsilcisi sayılan papa, papanın etrafına kümeleşen kilise teşkilatı kesin ve sarsılmaz bir hakimiyet kurmak niyetinde ve bu hakimiyeti İsa'nın tapınaktan kovduğu bezirganları besleyerek koruyor.

Yayılış yıllarındaki fikri sapmadan sonra kilise pratik sahada da bir sapmaya gidiyor. Kilise durmadan yayılıyor, dünyanın en ücra köşelerine temsilciler, sözcükler, misyonerler gönderiyor ve yüzyıllardan beri siyah tenli, sarı tenli toplumlara "beyaz" bir tanrıyı ve bu tanrının daha da beyaz olan "oğlu"nu savunuyor. Fakat bir soylu, bir derebeyi, bir imparator gibi hareket ederek. Tevazunun zamanı çoktan geçmiştir. Papa imparatorlarla yaşıyor, cahil gibi bildiğimiz çağların cahil halkını korkutarak, dürterek sömürüyor. Cennetin anahtarla-

rını elinde tutan kilise cennetten arsa satıyor, günahsızlık belgesi satıyor.

Hiçbir inanç, ya da topluluklara aşılanması istenilen düşünce, sağlam, dayanıklı, güvenilir, kuvvetli, teşkilattan yoksunsa gayesine erişemez.

Maddiyatla ilgili bir inanç ise, mesela toplumsal veya siyasî bir doktrin, öyledir, ruhî bir inançsa bu çeşit bir teşkilat şart değil, aksine engeller doğurur.

Merkeziyetçi bir kuruluşa dayanmayan, baskıya, korkuya ve sömürüye bel bağlamayan ve çok geniş alanlara yayılan başka dinler ve mezhepler var.

İslamiyet var karşımızda, Uzakdoğu dinleri var; şatafata, üstün teknik ve siyasetine dayanmayan, öze önem veren, bilgilerini sadelikle yayan dinler.

Hıristiyanlık dağıldıktan sonra birleşmeye yüz tutan bir kıtanın Avrupa'nın, doğum sancılarına katılıyor. Yeniden oluşumu destekliyor. Bununla yetinmiyor, kutsal savaş diye sömürgeciliğe, akına, gidecek talana imkân veriyor. "Siz (papalar ve kardinaller) savaşları engellemek için bütün gücünüzü, milli kiliselerin bütün etkisini kullanmalısınız; bunu yapmadığınız takdirde iki tarafın da tanrısına seslenmelerine imkân veriyorsunuz. Ne var ki bu çeşit bir tanrı putperestliğe uygun düşer. Siz, savaşlardan sonra, her iki tarafın da ayinleri yapmasına izin veriyorsunuz. Bu açıdan sizin ve bütün papazların davranışı utanç vericidir." diye belirtiyor Saint Simon (Yeni Hıristiyanlık).

Başka çaresi yoktu, deniliyor, kilise içinde bulunduğu çağın ihtiyaçlarına, şartlarına uymak zorundaydı, din adamları çağın tipik insanlarıydı. Kilise, bir kurum olarak, her zaman içinde bulunduğu çağın ihtiyaçlarına ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Hâkimiyetini kaybetmemek, öğretisini daha uygun bir şekilde empoze edebilmek için, kilise her türlü şartlara uymuştur.

"Yüzyıllar boyunca kilise, Fransız devriminden önce soylularla ayrıcalık sahipleriyle, sonradan da burjuvalarla ve iktidarda olanlarla yakından ilgilendi" diyor tarihçi, dilbilimci ve din ilimci Belçikalı papaz Henri Verbist. "Böylece kilise, nefret uyandırıcı ve ayırıcı bir tutumla, şartlara uymak zorunluluğu ve programlı çalışmak isteği yüzünden görevine en uygun düşene bağlandı. Yüzyıllar boyunca kilise politikasını yönetmeyi, toplum kadrolarını yaratmayı ve Tanrı adına dünyaya hükmetmeyi gerekli saymıştır. Durum bu iken adaleti ve merhameti, İsa için fethetmek istediği ülkelerin toplumsal ve siyasal kurumlarına uygun şekilde, ayarlamasına şaşmamalı". (Çağdaş Kilisenin Büyük Tartışmaları / Les Grandes Controverses de l'Elise Contemporaine).

Tarihi boyunca kilise baskılar, iç bünyesini sarsan, bir tek dinin üç ayrı mezhebe (Katolik, Protestan, Ortodoks) ayrılmasına sebep olan kopmalar ve iç savaşlar tanımıştır.

Kilisenin ezildiği dönemler olmuştur, özünden kaydırdığı bir bilgiye sığınarak, bu öğretiyi uygulayarak, ezilmemek için sahibi olma yoluna gitmiştir.

"Hıristiyanlık konusunda tarihi meseleler çok önemlidir. Yeni Ahit'teki hikâye anlatıldığı gibi değilse Hıristiyan kilisesi onu ne zaman ve nasıl esas değeri (temeli) olarak kabul etmiştir, çarmıha gerilen ve sonradan mucizevi bir şekilde dirilen bir insanı, İsa'yı, dinî felsefesinin merkezi olarak kullanmıştır? Mesele kilisenin çöle sürdüğü mezhep sapkınlıklarının özüne bağlıdır. Ne yazık ki bu tarikatları tanımlamak ve sırlarını bilmek için elimizde gerekli malzeme yoktur. Kilise mezhep sapkınlığı saydığı her şeyi yok etmişti..." diyor John M. Allegro (Kutsal Mantar ve Haç / The Sacred Mushroom and the Cross)

Katolik kilisesi bugün bir kadro meselesi ile karşı karşıyadır. Manastırlar boşalıyor, yeni papaz, rahibe namzetleri bulunamıyor. Neden bulunsun, nasıl bulunsun?

Koskocaman bir kurum, ölçülemeyecek zenginlikte bir

yüce teşkilat çağına yakın olmak isteği bir dönemde çağdışı kalmıştır. Kilise bir reform sancısı içinde, ne yazık ki geç kalmıştır. Ya yüzyıllardan beri inşa ettirdiği binayı yıkıp sıfırdan başlayacak, gerçek kaynaklarına dönecek, veya binanın yıkılışını seyirci kalacaktır.

Dinî konularda reform söylenmesi kolay, gerçekleşmesi zor bir olaydır. Luther'in reformu bile tartışma konusu olmuştur ve olmaktadır!

Katolik kilisesi bir kadro meselesi ile karşılaşmaktadır. Bu sadece Batı'yı saran inançsızlıktan dolayı olmuyor, din adamından beklenilen, zaman zaman gayri insanî hayattan oluyor.

Mistikler hariç, din adamı da bizim gibi bir insandır, tabii bir yaratık, Hıristiyan mezheplerinden olan Protestanlık ve Ortodokslukta din adamı için bekarlık mecburiyet değildir.

X. yüzyıla kadar aynı serbestlik Katolik dininde de vardı fakat sonradan, kilisenin içinde görülen rezaletlere bir son verebilmek gayesiyle, bekarlık şart oldu ve şart olunca da sebebi İncil'de aranıp bulundu.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi İncil'de ne din adamının bekarlığı, ne evliliğin çözülememesi, ne de doğumun kontrolu gibi konularda kesin yasaklar yoktur, yasaklar sonradan oluşturulan yorumlara dayanmaktadır.

Hiç şüphesiz kabul ediyoruz ve kabul etmek zorundayız ki Hıristiyanlığı yayan, gerektiğinde baskı ile empoze eden kilisenin sayısız faydaları olmuştur ahlakî, dinî hayatta sanat yönünden. Mesela kilise özellikle Rönesans'ta sanatçılara her zaman kolların açmıştır fakat bu konuda David Hume'un bir sözünü unutmamak gerek: "Ressamlar ve heykeltıraşlar da kutsal esrarlara katkıda bulundular, insan şeklini alan tanrının tasvirlerini sunmakla inancın halk arasında yayılmasına sebep oldular ve aynı zamanda bu inancı şekillendirdiler." (David Hume: Dinin Tabii Tarihi)

Putperestliğe, antik Batı'nın çok tanrılığına karşı savaş

açan Hıristiyanlık bir yerden sonra çok tanrılığı yeniden diriltiyor. Cennetini azizlerle, ermişlerle doldurarak, öyle bir çoğu cahil halk (acı bir gerçektir, cahil olmayan insan bile bugün din konusunda çoğunlukla bilgisiz) sayelerinde Tanrı'ya yaklaşabilmek için bir yerden sonra Tanrı adını alan gücü unutup azizlere, ermişlere tapmaya başlamıştır.

Yüzyıllar boyunca kilise, Katolik kilisesi, sanki mü'minleri hoş tutmak için, azizleri, ermişleri yüceleştirdi, örnek gösterdi. Bunların çoğu hiç şüphe yoktur ki gerçekten örnek, üstün insanlardı. Bu yüzden bağlı oldukları kurumun gerektiğinde eleştirisini yaptılar, yeni kurallar getirdiler, gerçek bir inanca varabilmek için uğraştılar. Ne var ki bir kısmı da efsanelerden çıkma idi!

Bu konuda ilginç bir örnek vardır, İtalya'da Napoli şehrinin koruyucusu sayılan Aziz Gennaro'nun örneği. Şehrin en büyük ve aynı zamanda en zengin kilisesi, bu aziz Gennaro'nun kanı halkın huzurunda kaynamaya başlıyor! Yüzyıllardan beri her yıl bu mucizevi olay, Napoli halkının çılgın tezahüratı içinde, tekrarlanıyor ne var ki son yıllarda yapılan "azizler" denetlenmesinde ortaya şaşırtıcı bir gerçek çıkmıştır: Aziz Gennaro diye bir kimse hiçbir zaman varolmamıştır! Gelin görün ki varolmayan bir kimsenin varolan pıhtılaşmış kanı mucizevi bir şekilde her belirli bir günde, belirli bir ayinden sonra, kaynamaya, canlanmaya başlıyor! Her çeşit kaideye karşı gelen bu olayı açığa kavuşturmak gayesiyle bilim adamlarının da katıldıkları bir komisyon kuruldu fakat, bu komisyonun vardığı sonuçlar açıklanmadı. Buna karşılık kilise meseleye bir hal çaresi bulabilmek için bu çeşit bir karar aldı: Bunda böyle ermiş Gennaro'ya yapılan ibadet isteğe bağlı olan, kiliseyi değerli hediyelerle donatan iman sahibi Napoli halkını galeyana getirmektense kilise meseleyi ve varolmayan ermişin hikâyesini bu şekilde kapatmayı uygun gördü!

Bu ara, denetlemeden başka bir acı gerçek daha çıktı: İn-

giltere'nin milli azizi ve koruyucusu aziz George da mitoslardan çıkma bir kahramandan başka bir şey değildi.

Olsun; tutucu İngilizler gene de mistik Saint George'dan vazgeçmediler.

Yıkılmayan efsane yoktur, doğrudur. Yıkılma tehlikesinde olan, efsanelere dayanarak bir binayı inşa etmek ve korumaya ısrar edenler de yıkılmaya mahkûmdur...

* * *

Hıristiyanlığın Doğulu bir inanç, Doğu'nun gelenekleriyle beslenmiş ve oluşmuş bir din olduğunu gördük. Antik Batı'yı geçtikten sonra bu din şekil değiştirip çeşitli etkilerin altında kalıyor. Baştaki basit, herkese seslenen bilgi gitgide karmaşık bir hal alıyor. Antik Batı'da varolan başka inançlarla, felsefi görüşlerle kaynaşıyor, belirli özelliklerinden çok şeyler kaybediyor. Sonuçta, Doğulu bir inanç antik Batı'nın düşüncesiyle çatışıyor, ortak bir noktaya varmak istendiğinden, özünden ayrılarak bir uzlaşmaya kayıyor. Hıristiyanlık Yunan felsefesinin etkisi altında skolastiğe kaçıyor.

Halbuki, her Doğulu dinde olduğu gibi, esas gücü manevi kültüründe bulması gerekiyor.

Doğulu dini acaba nasıl açıklayabiliriz? "Eleştiriler ve tartışmalarla değil, hayatı derinleştirerek, şuur düzeni değiştirerek doğruyu öğreniriz. Tanrı, öğrenmemiz gereken en üstün şekil değil, tanımamız lazım olan en üstün varlıktır... Din hayattaki başlıca şeydir, ışıktır, kanundur. Heratlı Şeyh Abdullah, Ansar öğrencilerine bunu öğütlerdi: 'Havalarda uçmak mucize değil, en pis sinek bile bunu yapabilir; sandal veya köprü olmadan bir nehri aşmak mucize değil, bunu bir köpek de yapabilir; acı çekenlere yardım etmek ise sadece bilgili kişilerin gerçekleştirebildikleri bir mucizedir." (Sarvepalli Radhakrishnan: Doğu'da ve Batı'da Din / East and West in Religion)

Antik Batı'ya ulaşan, yayılmak için mücadele eden Hıris-

tiyanlık Pagan tanrılarıyla, Paganların kahramanlarıyla bir yerden sonra bir çeşit anlaşmaya varmak zorunda kalıyor. Giderek toplumu korumak düşüncesiyle, kutsal cezalar yasaklarla dini, bir nevi polis sistemine bağlıyor.

İsa, sonradan türeyen ve İncil'i yorumlayan teolijistler ne derlerse desinler tipik bir Doğulu peygamberdir. Tanrı'nın oğlu değil, Doğulu bir geleneğe bağlı, bu geleneğin özüne varan, kalıplarından kurtulan ve Doğulu bir açıdan evrensel gücü kendi toplumuna sunmak isteyen bir peygamber. Bilgisinin çağının ahlak kaidelerini aştığı gibi hoşgörüsü dogmaları aşıyor. Ne var ki bu davranışı ne antik Batı'nın kültürüne uyabiliyor ne de karşısında duran Musevileri ve Paganları etkileyebiliyor. Sonradan Batı Hıristiyanlığı kesin ve keskin bir dogmatizmaya yönelmek zorunda kalacak, hoşgörüsüzlükle hareket edecek, inançla milliliği karıştıracaktır.

Sayısız kurbanlar verdikten sonra Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nu fethediyor, fakat bu başarısını pahalıya ödüyor, Sezar'ın tahtına oturmak mecburiyetinde kalınca, eğitici görevini unutup yönetici olma hevesine kapılınca, en önemlisi gerçek bilgi unutuluyor, teolojik sırlarla, esrarlarla, efsanelerle maskeleniyor. Yeniden uygulanan bilgi, yeniden şekillendirilen Tanrı varolan düzenin koruyucusu, sürdürülen baskının sebebi oluyor.

Hıristiyanlık Doğulu niteliklerini kaybedince hürriyet, eşitlik ve sevgi anlayışını da kaybediyor, totaliter tanrı bir baba değil artık. Musa'nın gürleyen tanrısını bile aşıp bir çeşit polis komiseri veya bir Ortaçağ derebeyi oluyor.

Hoşgörüyü demiştik, ilk öğretiler ve İsa konusunda, halbuki Hıristiyanlığın sonraki yüzyıllardaki bütün davranışları bir hoşgörüsüzlük örneği oluyor:

İmparator Teoddosius, Hıristiyanlık hariç, bütün diğer din ve inançları şiddetle yasaklıyor, Jüstinyen Atina'daki felsefe okulunu kapatıyor; sonra Haçlı Seferleri, engizisyon, XVII. yüzyıldaki din savaşları ve ilime karşı yürütülen baskı.

Neitzche'nin dediği gibi dünyada bir tek Hıristiyan yaşamıştır, o da sonunda çarmıhta can vermiştir.

Kilise, birçok defa tekrarladığımız gibi, gerçekleri gizlemek istediğinden başkıyı ve sömürüyü kullanmakla gerçekleri gizleyebilmiş ne de kendine sağlam bir temel kurabilmiştir. "Tanrı oğul sahibi olabilseydi hepimiz oğulları olurduk. Şayet İsa tanrı idiyse veya tanır gibi o zaman bütün insanlar tanrı gibi olabilir ya da tanrının kendisi olurdu" der Mahatma Gandhi (Mohandas Karamchand Gandhi: "Mahatma ve Misyonlar / The Mahatma and the Mission")

Gerek tartışma gerekse eleştiriler hem yorumdan hem de davranıştan doğuyor. Esas konumuz Hıristiyanlığın eleştirisi değil ne var ki, kaçınılmaz bir şeydir, Batı'yı şekillendiren, Batı medeniyetini doğuran Hıristiyanlığı tanımadan ve tanıdıktan sonra eleştirmeden Batı konusunda söyleyebileceğimiz her söz, öne süreceğimiz her düşünce temelsiz ve yanlış olma tehlikesiyle karşılaşabilir.

Hıristiyanlık antik medeniyetlerin kalıntılarını kullanarak dışarıdan, Doğu'dan, unsurlar getirerek bir düzenin kurulmasına, insancıl gibi görünen bir eylemin doğmasına sebep teşkil etmiştir! Bu tartışma kaldırmayan tarihi, toplumsal ve dinî bir olaydır. Tartışmayı gerektiren ise bunu nasıl ve ne ile yaptığıdır.

Kendini tek evrensel din saydığı için Hıristiyanlık otoriter bir din olarak gelişiyor. Papa IX. Pius'a göre: "Katolik doktrini için bir Türk tanrı, bir tek inanç, bir tek vaftiz vardır, daha ötesini aramak günahtır."

Son zamanlarda Hıristiyan mezhepleri arasında bir yakınlaşmanın yolları aranmış, hiçbir neticeye varılamamıştır. Varılması da imkânsız çünkü her mezhep ve kilise değil evrensel milliyetçi bir yöne ve geleneğe sahiptir ve bunu korumak azmindedir.

Protestan kilisesi özellikle bir Anglosakson kilisesidir, Ortodoks Rus kilisesi devrinden önce Çarlığın kilisesiydi, Kato-

lik kilisesi ve papalık ile Fransa devrimine kadar İtalya ile Fransa arasında mekik dokumuştur.

Otoriter, dogmalarına bağlı, kendini evrensel kabul eden ve tanıtan ve hiç şüphesiz olmayan bir din eden, Hıristiyanlık için ve bütün binanın, kuruluşu, temel direği, İsa'nın ilahi özelliklerinden çıkmadır, İsa'nın tanrının oğlu, evrenin kurtarıcısı sayılmasındandır.

Hıristiyan teolojisi ve inancı Hz. İsa'yı bir peygamber ve sadece bir peygamber sayamadığı için, İsa'nın tanrısallığı, tabiatüstülüğü teolojik açıdan İncil'in yorumlarından çıkmadır.

Peygamber dediğimiz kişi, ister yaradılışı, ister imkânları, ister bilgisi ile, tabiatüstünü aşan bir insandır. Peygamberlik sadece psişik bir olay değil, bir "bilgi"nin ürünüdür, evrensel bir "fenomen"dir.

Ünlü bir Alman dergisi (Stern) geniş yankılar uyandıran ve hemencecik örtbas edilen bir haberi yayınlamıştı. İsa'nın Hindistan'da Keşmir'de keşfedilen mezarı ile ilgili, bol resimli, belgeli bir haberdi bu. Olay aslında pek yeni sayılmazdı, eski bir İslam geleneğinin, Lahor'da merkezleşen Ahmediye tarikatının inancını izliyordu. Ahmediye tarikatına göre İsa çarmıhta ölmemiş, taraftarları tarafından Hindistan'a kaçırılmış ve 120 yaşına kadar yaşamıştı.

İlginç, hem öylesine ilginç ki Keşmir'de araştırmalar yapan uzmanlar birçok tarihî belgeler de buldular.

Gayemiz bir "paradoks" işlemek değil, ne var ki Ahmediye tarikatının inancı gözönünde tutulacaksa Hıristiyanlığın "resmî" tarihî, "resmî" bilgisi ve bütün kuruluşları daha da bir çıkınaza girmiş olurlar.

Paradoks diyoruz; 1972 yılında Batı dünyası Japonya'da yüzyıllardan beri süregelen bir geleneği öğrendi. Bu geleneğe ve 1935 yılında keşfedilen tamamlayıcı belgelere göre, İsa çarmıhta ölmemiş fakat 106 yaşında Hondo adasında ölmüştür. Geleneğe ve Shingo köyünde bulunan belgelere göre İsa, İmparator Sui'nin (M.Ö. 29 M.S. 70) zamanında Hon-

do'ya varmış, on bir yıl sürece bir öğretiden geçmiş, Kudüs'e dönmüş, Kudüs'te yerine kardeşi çarmıha gerilmiş, kurtulan İsa da, Sibirya yolundan, Japonya'ya tekrar geri dönmüş, evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve ölmüştür. Shingo köyünde İsa'nın veya Japon adı ile Tora-i Taro Daitengu mezarı hâlâ durmaktadır.

İnançlar bazen düşündürücü bir paralellik kurmaktalar!

Bir yayılışın safhaları

Bir inanç nasıl yayılıyor, hangi safhalardan geçiyor, ne gibi engellerle karşılaşıyor, bunları nasıl yok ediyor, yan etkenlerden hangi şartlar altında ve ne dereceye kadar yararlanıyor?

Bütün bu sorulara cevap verebilmek ve aynı zamanda varsayımımıza ek ve açıklayıcı bilgiler ve belgelere getirebilmek için Hıristiyan inancının Batı'ya nasıl sahip olduğunu teferruatlı bir şekilde incelememiz lazım. Hiç şüphesiz, bir noktadan sonra, Batı'nın gelişmesini etkileyen, gerekirse dinî düşünceye karşı gelen başka fikirlerle de karşılaşacağız ve bunların Hıristiyan anlayışının ve geleneğinin çizgisine neler getirdiklerini veya götürdüklerini de göreceğiz.

Gayemiz, tekrarlıyoruz, bir ya da birkaç kilisenin oluşumunu kuru bir şekilde gözden geçirmek değil sadece gayemiz önceki bölümlerdeki konulara paralel olarak bir "düşünce"yi izlemek ve bu "düşünce"nin çöküşünü hazırlayan noktaları, faktörleri belirtmektir.

Daha önce de gördük, ilk Hıristiyan teşkilatı veya tarikatı Filistin'in dışında, bilhassa Anadolu'da, yerleşmiş olan Museviler arasında Tarsuslu doktor Aziz Paulus'un yılmayan gayretiyle gelişiyor. Paulus, Anadolu'dan sonra Roma'ya geçiyor, iki defa tutuklanıyor ve İmparator Neron'un zamanında 67 yılında ölüyor. Paulus'la ilk Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu da yerleşiyor, Akdeniz'in çoğu limanlarda mevcudiyetini gösteriyor, İspanya'da, Yunanistan'da, Mısır'da önemli merkezler kuruyor.

Bir yüzyılı kapsayan bu beklenmeyen yayılma, tarihi ve

toplumsal açıdan gerçekten ilginçtir. Bütünüyle Doğulu bir ibadet şeklinin özelliklerinden hâlâ sıyrılmayan, Pagan dünyasına her yönü ile ters gelen, acımasız bir çağda insana kusursuz olmayı öğreten bir inanç neden böylesine tutuluyor acaba?

Bilginin ahlakî yönlerinin ötesinde ilk Hıristiyanlık, kilisenin sonradan maskelediği, yorumladığı bu ilk Hıristiyanlık aslında bir sınıf çatışması üzerine kurulmuştur, toplumun üst tabakalarına karşı ezilen halkı tutuyor, inanç yoluyla bir araya getiriyor.

Üç yıl boyunca kurulu düzene, Roma İmparatorluğu'nun buyruğuna karşı gelen, Roma tanrılarına inanmayan, tarihçi Tacitus'un (55120) deyimiyle "insanlığa nefretle bakan" bir tarikat, imparatorluğun her köşesinde izleniyor, bastırılıyor, yok edilmeye çalışılıyor. Bütün bunlara rağmen, yeraltı bir örgüt hüviyetine bürünen Hıristiyanlık, yılmadan yayılmaya devam ediyor. Göze batmadan, halktan sonra soylulara, imtiyaz sahiplerine, nihayet imparatorlara yanaşıyor.

Bir ara iç düzenini kurduğu gibi kurallarını ve yöntemlerini sağlamlaştırmak için geniş ve kesin bir fikri savaşa giriyor, ilk Hıristiyanlığın etrafında çoğalan yorumları eleştiriyor, çoğunu yasaklıyor, yabancı etkenlerden korunmaya çalışıyor ne var ki bu son noktada bütün emekleri boşa gidiyor.

Tertullianus istediği kadar Atina ile Kudüs'ü, akademi ile kiliseyi ayırabilmek için gayret sarf etsin, Mısır'da, İskenderiye'de merkezleşen teolojistler Yunan düşüncesini, Aristo'nun felsefesini ilk Hıristiyan bilgilerine aşılamak için uğraşıyor.

İmparator Konstantin'in Hıristiyan dinini seçmesi, öğretinin tarihinde büyük bir önem kazanıyor, gizlilik çağı kapanıyor, çöken Roma'nın tanrıları kanun dışı ilân edilip yerlerine tek tanrı ve oğlu yerleşiyor. Tabii yorum tartışmaları sürüyor ve tartışmalarla ilk öğreti gitgide karmaşık bir hal alıyor: 325'te İskenderiyeli papaz Arius, İsa'nın Tanrı tarafından seçilen fakat ilahi olmayan bir "insan" olduğunu savunduğu için yargılanıyor ve Arius'un düşüncesi (Arianizm) bir "sapma" sayılıyor.

Dördüncü yüzyılda Hıristiyanlık artık imparatorluğun resmî dinî olmuştur fakat hangi imparatorluğun? 395'te İmparator Teodosius'un ölümü ile imparatorluk ikiye ayrılıyor. Kesinlikle, kendini Hıristiyan sayan fakat gerçekten iki ayrı dünya, iki ayrı anlayış oluşturan iki evren haline geliyor. Doğu kilisesi, Bizanslılara has bir titizlik ve kurnazlıkla, teolojik tartışmalarda kılı kırk yarıyor. İstilalarla savaşan Batı kilisesi ise gerekli bir düzeni, bir disiplini kurmaya çalışıyor.

Bizanslı teolojistler aslında boşuna uğraşmıyorlar, gerçekleri örtbas etme, kaynakları, belgeleri yok etme politikasını, sonraki papalığın kullanacağı bir "malzemeyi" hazırlayarak yürütüyor.

Bu ara Batı kilisesi, duruma uygun bir politika uygulayarak, başına üşüşen bir "barbar" olarak tanımladığı kavimleri sinesine çekebilmek için gerekli uzlaşmaları, gelenek haline gelecek bir tutumla yürütüyor. Kral Klovis Hıristiyanlığı seçiyor, Kral Dagobert (629-639) kiliseyi kuruyor. Disiplinsizliğe, fırsatçılığa kayan bir kurumda ortada korunacak pek bir şeyler kalmamıştır.

Hıristiyanlık yılmadan, İspanya'da, Afrika'da, İngiltere'de, her defasında güçlüklerle karşılaşarak ve her defasında uzlaşmalara kayarak yayılmasını sürdürüyor. Uzlaşma konusu olan bilginin kendisi değil, çoğunlukla, pazarlık, belirli imkânlar, imtiyazlar, maddi çıkarlar, maddi değerler üzerinde yürütülüyor, ilk yüzyıllarda sadece Roma'nın başpiskoposu olan papalık bile, Petrus'un temsilcisi olmakla birlikte, tahtını elde tutabilmek için direnmek zorundadır.

Hıristiyanlık Batı'ya ulaşmıştır, Batı'da yayılmıştır fakat kökleri halen Doğu'da dizginleri elinde tutan Doğu kilisesinde, Bizans'ta, bu bağlılık gitgide ağır gelmektedir.

Büyük Şarl ile kilise nihayet sağlam gibi görünen bir desteğe kavuşuyor. Destek sağlam olmasına sağlamdır, üstelik Büyük Şarl var. Gücü ile kiliseyi bir düzene sokabilmek için uğraşıyor, Papa Hadrien'e, Roma dahil, topraklar hediye edi-

yor, onu artık imparatorluğun bir memuru gibi saymayarak papaya bir özgürlük tanıyor. Büyük Şarl, şuurlu veya şuursuz, kilise ile devlet arasındaki bağları kesinlikle belirtmiyor, kendi görüşüne uygun bir "Hıristiyan düzen" kurmak gayesindedir. Ve düzeni kurabilmek için Büyük Şarl yeni kaideler getiriyor, yeni "kadro"lar yetiştiriyor, varolan "kadro"yu da sıkı bir disiplin altında tutuyor. Biraz geç dahi olsa Büyük Şarl ile papazlara kadınlarla bir arada yaşamak, ava katılmak, meyhanelere gitmek yasak oluyor. Buna karşılık kilisenin savunduğu boşanma yasağı, imparatorun işine ve çeşitli evlenmelerine ve boşanmalarına uygun gelmediği için uygulanmıyor.

Büyük Şarl'ın başka bir gayesi dinî kültürü yaymak, teolojiyi şekillendirmek oluyor. Şarl adına yakışan "büyük" şeyler yapmak niyetinde görünüyor, kendi buyruğu altında Batı'nın bütün Hıristiyan dünyasını birleştirmek istiyor. Ne var ki ölümünden sonra kendi kurduğu imparatorluk dağılıyor, çöküyor ve Batı kilisesi Ortaçağ'dan Rönesans'a kadar esas temelleri, iç ve dış düzeni henüz sağlam olmadıklarından en karanlık dönemine giriyor.

IX. ve X. yüzyıllarda papalık ve kilise feodal kuruluşun havasını adım adım izleyerek çeşitli entrikaların, rezaletlerin merkezi oluyor. Papalar öldürülüyor, dinî rütbeler açık artırma ile satılıyor, papazlar metresleriyle birlikte yaşıyorlar, kiliseleri soyuyorlar. Din batıl bir inanç oluyor. Daha önceki bir bölümde gördüğünüz gibi bir korku havası yaratıyor, nihayet 1054'te sürekli tartışmalardan ve ibadet şekillerindeki ayrılıklardan sonra Batı ve Doğu kiliseleri birbirlerinden kopuyor.

Şüphesiz bu çözülmenin içinde gene bazı şeyler yapılıyor, manastırlar kuruluyor, yeni ve daha etkili şartlar ve kanunlar uygulanıyor. Özellikle XI. ve XII. yüzyıllarda Haçlı Seferleri ile Hıristiyanlık kendine dinî gibi görünen fakat siyasî ve iktisadî nedenleri ve gayeleri bugün apaçık olan bir talan ve katliam dizisine girerek bir başarı payı vermek sevdasına düşüyor.

Savaşlar, kavgalar, siyasî oyunların ardında, Batı kilisesi,

papalık, bir yükseliyor bir sallanıyor. Sık sık tarikatlarla, sapmalarla uğraşmak zorunda kalıyor. Uğraştığında içe dönük 'Haçlı Seferleri' ile amansız hareket ediyor.

1309'da papalık merkez ve ülke değiştirmek zorunda kalıyor, Roma'dan Fransa'ya, Avignon şehrine geçiyor ve 1377'ye kadar orada kalıyor. Fransa krallarının hizmetinde, şatafatlı bir hayat sürüyor. 1378'de başka bir rezalet kopuyor, Roma'da VI. Urbano papa ilân ediliyor fakat kardinallerin bir kısmına sert çıktığından bunlar Fondi şehrinde toplanıp ikinci bir papayı, VII. Clemente'yi seçiyorlar. Hıristiyan Avrupa'nın bir kısmı Urbano'yu, bir kısmı da Clemente'yi tutuyor, papalar ise karşılıklı birbirlerini aforoz ediyorlar. Durum kiliseyi ikiye ayırıyor, yıllarca, nihayet 1414-1417 yılları arasında yer alan bir şûra görevde olan iki papayı azledip üçüncü ve tek geçerli bir papayı ilân ediyor.

XV. yüzyıldan itibaren kilisenin içinde, özellikle "Rönesans papaları"nın davranışlarında bir reform hareketi gerekli olarak görünüyor. Zaman zaman kiliseye bağlı fakat kilisenin tutumunu benimsemeyen mistikler şahsi çıkışlarla bir şeyler yapmayı deniyorlar. 1452'de İtalya'nın Ferrara şehrinde papaz Gerolamo Savonarola kendi görüşüne uygun bir "Hıristiyan cumhuriyeti"ni kuruyor. Fakat papa tarafından ölüme mahkûm ediliyor ve yakılıyor. Yaklaşık olarak bir yüz yıl sonra, Rönesans'ın doğurduğu hümanist hareketin etkisiyle, gerçek reform kopuyor, Luther, Zwingli ve Calvin ile ve Hıristiyan kilisesi Ortodoks (eski Doğu kilisesi), Katolik (Papalık ve Roma kilisesi) ve Protestan olarak bu defa üçe ayrılıyor.

"Protesto edenler"in kilisesi sık sık kopan rezaletlere, kilisenin düzensizliğine, papalık içinde ve papalık için yürütülen çıkarcı politikaya karşı çıkmak, bozuklukları açıkça ilân etmekle yetinmiyor, dinin tek kaynağı olarak sadece kutsal kitapları kabul ediyor. Sonradan oluşan geleneği (papaların ve şûraların yorumları) geçersiz sayılıyor.

Bu defa "evrensel din"in temelleri iyice sarsılıyor, papalık sadece prestijinden olmuyor, birçok ülkeleri kaybediyor, do-

layısıyla zayıf düşüyor. XVI. yüzyılın sonlarında bütün Avrupa'da Katolik denilebilecek iki ülke kalıyor: İtalya ve İspanya. Ayırım 30 yıl savaşları gibi savaşlara yol açıyor.

Protestan reformu başka sonuçlar da doğuruyor, Katolik kilisesini iç ve dış bir başka reforma zorluyor. İtalya'nın Trento şehrinde yer alan bir şûrada (1545-1548, 1551-1552; 1562-1563) bilhassa kilisenin içindeki disiplini şaşmaz kurallara bağlamak için, dinin esas temellerini belirtmek için kesin kararlar alınıyor. Artık 25 yaşından küçük olanlar papaz olamıyor, papazlar yetiştirmek için okullar kuruluyor, dinin temelleri olarak sadece kutsal kitaplar değil, papalığın geleneği de esas sayılıyor.

Ciddi sarsıntı geçiren Hıristiyan kilisesi iki yüzyıl sürecek yaralarını tedavi etmek, binasının temellerini sağlamlaştırmak için uğraşıyor. XVIII. yüzyılda bir defa daha bir buhranla karşılaşıyor. Buhranın öncüleri Fransa'dan çıkıyor daha önce Rönesans'ta birçok İtalyan düşünür ve sanatçıların kullandıkları malzemeden ve öne sürdükleri fikirlerden esinlenerek ve bir taraftan felsefe, öbür taraftan bilime dayanarak özellikle Katolik kilisesini hedef alıyorlar. Bu "öncüler" arasında aşina olduğumuz kişiler çoğunlukta: Voltaire, Diderot, Fontenelle, Montesquieu gibi. Kilise ne suçlamalara ne de eleştirilere karşı koyamıyor, kendi kuruluşlarını bile savunamıyor. Fransız Devrimi ile Fransa'da bütünüyle saf dışı ediliyor. Yerini, mallarını mülklerini ve önemini her şeyini kaybederek.

Fransız Devrimi, Katolik kilisesine belki tarihinin en sert darbesini indiriyor, daha doğrusu Fransız Devrimi bir darbe dizisine yol açıyor. Devrimcilerden sonra Napolyon da papaya çatıyor, İtalyan Milli Savaşı ile papalık eski gücünden ve ihtişamından tamamıyla vazgeçmek zorunda kalıyor. Artık siyasî değil de dinî bir "lider" ve mecbur kalınca sadece "dinî", "manevî" bir lider olmayı kabul ediyor.

* * *

Hıristiyan kilisesinin ana hatlarıyla çizdiğimiz bu tablosundan ilk başta karşımıza şöyle bir netice çıkıyor: Hiçbir "büyük" din böylesine düzensiz bir seyir izlememiştir, nihayet hiçbir "büyük" din aynı şiddetle suçlanmamıştır.

Acaba Batı'daki serüveni özetlediğimiz Hıristiyanlık hep olumsuz davranışlarda mı bulunmuştur? Değil, ortaya bir bilgi atılmıştır, bu bilginin ahlakî değerleri üzerinde durmuştur, bir kıtaya birden fazla kıtalara hatta bir "ışık" ve bir "örnek" sunmak istemiştir. Niyetlere kusur bulmak imkânsızdır, kusurlu olan sunuş şekli, davranış ve bilhassa "politika"dır. Kilise, ilk yüzyıllarda başlamak üzere, dünyaya fazlasıyla bağlandığı için sürekli iniş ve çıkışlarla, birbirini izleyen buhranlarla karşılaştı ve bugün bu buhranların sancısını çekmektedir. Fazla totaliter hareket ettiği için, her çağa uymak ve her çağı yönetmek istediğinden, her çağın getirdiği kusurlara ve olumsuzluklara düşmüştür ve en önemlisi temeldeki çatlakları hesaba katmamıştır.

Hıristiyanlık söz konusu iken, suçlanan hep Ortodoks ve Protestan kiliselerinin değil, sanki, aslında temel her üç mezhep için aynı değilmiş gibi.

Katolik kilisesi oluyor. Gerçekten ilginç bir durum! İlginç ve olağan, çünkü göze batan her zaman Katolik kilisesi ve Hıristiyan inancını "şaşmaz" temsilcisi papalık olmuştur.

Görmüşüz; Batı, Fransız Devrimi'nden itibaren, kilisenin egemenliğinden ister fikri, ister siyasî açıdan kurtulmak istemiştir ve bunu başarmıştır.

Rönesans'la birlikte Batı insanı Hıristiyanlığa karşı cephe alarak bir düşünce hürriyetine kavuşuyor, yine ilginçtir ki Batı'da fikri özgürlük adeta, sadece bir dinî geleneğe karşı çıkmakla elde edilebilir. Hümanizmanın doğuşu böyle oluyor, Fransız ansiklopedi yazarları kendilerine has bir tanrıtanımazlık öne sürüyorlar. Batı'da oluşan her "gizli teşkilat", en ufağından en büyüğüne kadar masonlardan siyasi partilere kadar ani direnişi sürdürüyor. Aslında olağan bir davranış

çünkü, Batı düşüncesinin baskısı altında kaldığı bir inanca, bir düşünceye karşı koymasıdır. Neden dine karşı bu direnme? Sadece dinsizlik mi hürriyeti destekliyor? Değil tabii. Bu direnme ister şuurlu ister şuursuz, ister şahsi ister toplumsal olsun, kısıtlayıcı, engelleyici, dar ve daima çağdışı kalan bir geleneğe karşıdır.

Kiliseye karşı yürütülen bir hareketi veya kilisenin, şu ya da bu sebeple ortadan kaldırmak istediği bir suç, bir kurum, bir tarikat, bir kişi mezhep sapkınlığı ile suçlanır.

381 yılında İstanbul'da Doğu kilisesi Papaz Arius'un İsa konusundaki yorumunu "mezhep sapkınlığı" sayıyor, Arius ise ölümüne kadar görüşünü savunuyor, ölümünden sonra da düşüncesi Ostrogot'lar ve Vizigot'lar arasında yayılıyor. Giderek XVIII. yüzyılda bir Protestan tarikatının çıkış noktası oluyor.

1307-1314 yılları arkasında engizisyon mahkemeleri, Fransa kralı güzel Philippe'nin baskısı altında, 1119'da Kudüs'te kurulan Tampliye veya "İsa'nın Yoksul Şövalyeleri" teşkilatını kafirlikle suçlayıp ortadan kaldırıyor, güzel Philippe teşkilatının bütün mallarına mülklerine el koyuyor ve böylece "kafirlik" maskesi altında siyasî bir oyun oynanıyor. Tampliye düşüncesi gene de, sembolik, Dante'yi etkiliyor.

Gene XIV. yüzyılda engizisyon, X. yüzyılda Balkanlar'dan kopan ve Avrupa'ya yayılan, Fransa'da Albi şehrinde merkezleşen "Arınmışlar" (Cathari Katar) tarikatının kitle katliamına girişerek ortadan kaldırıyor.

Mezhep sapkınlığı Dante'nin "Tanrısal Komedyası"nda olduğu gibi başka bir kültür olayına, şiirsel bir akıma yol açacaktır!

III. yüzyıldan itibaren gerek Batı gerekse Doğu kilisesi Doğu'dan kopan ve Orta Asya'ya kadar ulaşan, Babil'den, Hıristiyanlık'tan hatta Budizm'den esinlenen Manikeizm tarikatı ile uğraştı. Tarikat yaklaşık olarak 13. yüzyılda yaşamını sürdürdü ve bu ara, Hıristiyan olmadan önce Manikeizm'e bağlanan ermiş Augustinus'u etkiledi.

Kilise yayıldığında Avrupa'da çeşitli inanç, gelenek ve kültürlerle karşı karşıya geldi. Bir kısmını kökünden kazıdı, bir kısmı nı da, zamanla yıprattı. Gerektiğinde onlardan bir şeyler edindi. Ananevi bilgiye karşı çıkanlar ise daima kaynaklardan hareket ederek, onları değişik bir şekilde yorumlayarak doktrinlerini oluşturdular, fikri çatışma, yasaklara, aforozlara ve katliamlara rağmen, izler bıraktı, yer yer yıkıcı olmaktan çok yapıcı oldu.

Rönesans'a kadar bilgi kilisenin tekeli altındadır. Bilginin yönünü dinî ve anane çiziyor. Giderek bilgiye varabilmek için inanç gerekli sayılıyor, felsefe teolojinin "hizmetkârı"dır, tek önemli düşünce inancın anlayışıdır. Ortaçağ'a kadar ve bilhassa Ortaçağ'da ruhî yaşantının gayesi tabiatüstüdür. İnsanın hayatı bir hazırlık dönemi sayılıyor ve bu dönemin hedefi öte dünyadır. Tabiat ile uğraşmak, tabiatın sırlarını çözmek tabii ki günah değil, suç değil yeter ki bu uğraşı ve arayış, eninde sonunda, Tanrı'nın varlığına erişsin. Dünyayı öte dünyaya, gökyüzüne bağlayan tek "gerçek" kilisenin elindedir. Kilise kişiyi ve toplumu ve toplumun hareketlerini insanların her şeyini yönetir. Medeniyeti, dolayısıyla kilise şekillendiriyor, oluşturuyor ve medeniyet, çağın felsefi görüşüne uygun olarak, inançla çözümlüyor. Medeni olan inanç sahibidir, "barbar" olan ise aynı inancı paylaşmayandır. Daha kısa bir deyimle Ortaçağ için medeni olan Hıristiyan'dır.

Batı, Rönesans'a kadar, bu temeller üzerine kuruluyor. Bunlar, bir dine bağlı, bir dinin tekelinde kalan, bir din tarafından empoze edilen temellerdir.

Rönesans ve Rönesans'ın doğurduğu reform hareketi inanç, bilgi, medeniyet ilişkileri kesinlikle değişiyor. Düşünce ve kültür baskısından kurtulmak ihtiyacını duyuyor, yeni bir "gerçek" anlayışı getiriyor. Sağduyuya bağlı bir "gerçek" dünyanın yöneticisi dinî kurum değil, insanın kendisidir, İnsan, dünyanın merkezidir. Bu insan felsefesi, evrenin sırları ile karşılaşınca, daha da mânâ kazanıyor.

Rönesans veya "yeniden doğuş" yaklaşık olarak XV. ve XVI. yüzyıllardadır. Bütün bu devrimler kiliseye karşı olmuyor, fakat çoğu kiliseyi etkiliyor.

Yeniden doğuş hareketi aslında bir "eskiye dönüş"tür, antik medeniyetlere Hıristiyan olmayan medeniyetlere ve antik bilgiye dönüştür. Batı uzun bir ayrılık döneminden sonra büyük bir heyecanla Hıristiyanlık öncesi kaynaklarına sarılıyor.

Rönesans düşüncesi antik dünyaya; antik dünyanın kültürüne, sanatına adeta tapıyor, kitaplıklar, arşivler karıştırılıyor, eski el yazmaları büyük bir itina ile yeniden kopya ediliyor, Latince yeniden diriliyor, eski Yunanca da öyle.

Kültürü yaymak, incelemek için kiliseye bağlı üniversitelerden başka akademiler kuruluyor, Batı'nın Rönesans'ı için örnek seçilen insancıl görüş, "hümanizm", Eflatun'un ve Aristo'nun antik dünyanın görüşüdür, fakat bu gene her şeye rağmen Hıristiyanlığın süzgecinden geçirilmiş bir görüştür.

Rönesans, Ortaçağ skolastiğinin çemberini sarsıyor ne var ki bütünüyle kıramıyor, kıramaz da çünkü, devrim şartlandırılmış bir devrimdir. Rönesans'ın düşünürü çoğunlukla kilisenin kültürüyle yoğrulmuştur.

Mesela: Firenze'deki yeni Eflatuncu akademisinin yöneticisi Marsilio Ficino (1433-1499) Eflatun'dan hareket ederek tanrı kavramının insanlığın tarihi ile açıklıyor. Fakat dayandığı insanlık tarihi Hıristiyanlığı evrensel dini kabul etmiş insanlığın tarihidir.

Protestan reformu bile, devrimci görüşüne rağmen, dinî bir olay teşkil ettiğinden başlıca direnişini Roma kilisesine karşı gösteriyor. Üstelik Rönesans'tan insanın kaderciliğe mahkûm ettiğinden özü itibarıyla ayrılıyor.

Yeni doğuşun eski kaynaklara dönüşü aslında karmaşık bir hal alıyor. Sanki fikri direniş, hürriyet arayışı, insanlığın yüceltilmesi öncesinden kısıtlanmış oluyor.

İlginçtir, Rönesans'ın en uçta temsilcileri sayabileceğimiz "mistikler" ve "büyücüler" kilisenin öğretiminden çıkmadır,

Cornelius Agrippa (1486-1533) teknoloji öğretmenliği yapmıştı. Johannes Heidenburg rahibi idi, Picco della Mirandola (1463-1494) büyücüyü savunmakla birlikte Savonarola'nın en yakın arkadaşı idi. Bir ara papaz olmayı bile düşünmüştü. Diyeceğimiz Rönesans'ın getirdiği şuur ve arayış ihtiyacı gerçek manevi bakımdan bir derimden çok Ortaçağ'ın karanlıklarından çıkan, totaliter bir inanç insan dünya düşüncesine bir hürriyet getirmek isteyen mecburi bir tekamüldür. Bu tekamül kiliseyi sarsıyor, ayırıyor, fakat bir yerden sonra kilisenin koruyucusu, bekçisi kavramları pek zedelenmiyor.

Fikir çatışması, eski kaynaklara dönüş, tabiatın incelenmesi, siyaset düzeninin düzelmesi (feodaliteden ilk monarşilere geçiş), yeni bir sınıfın ortaya çıkması (Burjuvazi) bir bunalımın patlamasıdır. Ve bunalım bir defa daha, ruhî, dinî bir zemine dayanıyor.

Ferdiyetçilik, yalnızlık, yabancılaşma

Bir toplumu, bir medeniyeti, sadece inanç şekillendirmiyor şüphesiz, fakat dinî düşünce, yüzyıllar boyunca bir toplumun kültürel temelini teşkil edince sonradan gelen inançtan sıyrılan, ilmi olan fikirlerde bu tür bir mirasın sancılarını çekmek zorunda kalıyorlar. Durum yalnız Batı'da karşımıza çıkmıyor. Ne var ki Batı düşüncesinin geçirmiş olduğu safhalar ve tekamül kendine has bir perspektif içinde kalıyor. Batı düşüncesi, önceki bölümde gördüğümüz gibi, Rönesans'a kadar dine bağlı, dinî bilgilerden ayrılmayan, kilisenin yöneticiliği altında gelişen bir düşüncedir. Birden, hürriyete susamış gibi, bu düşünce geriye dönüşle yüzyılların ağırlığını üzerinden atma ihtiyacını hissediyor. Ve büyük bir heyecan ve coşkuyla onu şekillendiren kavramlara karşı bir tepki gösteriyor. Tepki gösterince de tek dayanağı yüceleştiren dünyanın merkezine oturan insan oluyor.

Ferdiyetçilik Hıristiyanlığın bir keşfi değil, Hıristiyanlığa karşı yürütülen devrimin neticesidir. Her doğru inanç gibi Hıristiyanlık da en azından İncil'den ilk yorumcuların yazılarından ve Musevi tarikatları özellikle Essenler hakkında bizlere ilginç bilgiler veren Ölü Deniz Yazmaları'ndan çıkartabildiğimiz kadar kişiye değil de topluluğu ele alıyor. Aksi de düşünülemez çünkü Hıristiyanlık ilk kuruluş yıllarında bir tarikattır, bir gruplaşmanın desteği ile gelişiyor. Ve örnek olarak Hz. İsa ve havarilerinin motifini kullanıyor. Hattizatında mistik olduğu için bu inanç dünyanın boşluğunu, maddi değerlerin

geçiciliğini ve öte dünyanın önemini öğretiyor. İncillerdeki mitosa uygun deyimler ve olaylar bir yana, inancın esası, zaman zaman bilhassa orijinal geleneğe Hz. İsa'ya daha yakın gibi görünen ilk İncillerde yüzeye çıkıyor.

İlk Hıristiyanlık insanı yüce bir kuvvete bağlıyor. Fakat aynı zamanda bağlı olan bir insana birçok toplumsal görevler yükletiyor. Acımasız bir çağa hoşgörüyü, anlayışı ve insancıl olmayı öğretiyor. Ferdiyetçiliği değil, yalnızlığı da değil, aksine aynı inancı taşıyanları birleştiriyor, güçleştiriyor. Baskı ve zorlama inancın sömürüsünden doğuyor, düşüncenin, insan arası ilişkilerinin yozlaştırılmasından çıkıyor.

Ortaçağ, gördüğümüz gibi hoşgörü ve insancıl ilişkiler yerine korkuyu diriltiyor, şeytanı diriltiyor ve tek kurtuluş çaresi olarak kiliseyi gösteriyor.

Kurtuluş, dine ve dinin temsilcisi ve yöneticisi olan kiliseye, yalnız kiliseye değil aslında bir de kiliseyi koruyan feodal düzene kayıtsız şartsız boyun eğmektir.

Rönesans'la ortaya başka bir düşünce atılıyor: Birleştirici unsurun inancı olması şart değil, giderek sınıf şuuru, fertleri milliyet ve vatan fikri de bir araya getirebilir. (Machiavelli)

Heyecana kapılmış Rönesans insanı için "millet" kavramı pek çekici gelmiyor.

Hürriyetini kısıtlar gibidir. İnsan tarihi haklara sahiptir. (İnsan ve düşünce hürriyeti gibi). Bir uzlaşmaya, kolektif bir hayata varabilmek için bunların bir kısmını atabilir, fakat özde gene bağımsızdır, "tabii"dir. Hümanist kişi, eskiye dönerken, pratik ve güncel yüklerden ve sorumluluklardan arınıyor. Etrafında oluşan gerçeği unutuyor, dünyanın içinde yaşamıyor, kendi etrafında bir dünya kuruyor. Rönesans'ın ortaya attığı fert fikri "kişilik" kavramı ile destekleniyor, böylece "kişilik" kavramı sahibi insan kültürle, bilgiyle yoğrularak yetenekleri sayesinde yönetici oluyor.

Batı dünyasının değerleri birden değişiyor: Hıristiyanlığın önerdiği fakat her zaman azınlıkta kalan, uygulanmayan

mistik düşüncede insan iç dünyasından hareket ederek Tanrı ile, Tanrı'nın sembolleştirdiği evren ile bütünleşiyor. Yeni insan ise kültürün yaratıcılığı sayesinde insanlığın evrimine bir katkıda bulunuyor. Gaye ilahi veya evrensel bütünleşme değil, dünyada şan ve şöhret sahibi olmaktır.

Fert karşısına dikilen sayısız meseleleri nasıl çözebilir? Kişiliğine, bilgiye ve ilme güvenerek çözer. Fert, giderek benliğine sığınır, evrensel bir "ben" değil, felsefecilere uygun, teolojinin araştırdığı suçlu ve Tanrı'ya muhtaç "ben" de değil, ferdin oluşturduğu zengin kişiliktir (Montesquieu).

Geleneksel inançtan kopan Batı'nın yeni insanı, yeniden doğmuş insan antik kültüre bağlandığı gibi, ilme, tabiatın araştırmasına da bağlanıyor.

Tabiat ise etrafında bile dönüyor, "kişilik" sahibi birey de azar azar otoritenin dar evreni değil, merkezi de dünyamız değil. Kopernik ile dünyamız hareket etmeye başlıyor, güneşin etrafında bile dönüyor, "kişilik" sahibi birey de azar azar yüceliğinin izafi olduğunu kavrıyor.

Sonsuz bir evrenin içinde kişilik sahibi bir fert nedir? Yalnız bir yaratıktan başka bir şey değil pek tabii. Ya bu yalnızlıktan nasıl kurtulabilir, sonsuzluğun içinde, evrenin içinde kendine nasıl bir yer ayırabilir? Yoksa, Bernardino Telesio'nun (1509-1588) dediği gibi, ilmin ötesinde bir inanç mı aramalı?

Fert sanki şüpheye düşüyor, eski korkulara kapılıyor! Yeni insan, yeni ilim, sonsuz evren ve öneminden çok şeyler kaybetmiş bir inanç ve bir kilise aralarında mücadele ediyorlar, Batı'nın Rönesans'ında yeni insan sandığı kadar "yeni" değil. Yeni ilim meseleleri evrenin sonsuzluğuna vararak daha da büyütüyor. İnanç ve kilise ise, karanlık bir geçmişin izlerini taşıdığı için, bir kat daha sertleşmek ihtiyacını görüyor.

Uzlaşmayı deneyenler oluyor. Giordano Bruno (1548-1600), bir Dominiken papazı olduğundan, Katoliklerin Tanrı'sını inkâr edemiyor. Fakat bu Tanrı'yı tabiatın ötesinde, üs-

tünde erişilmez görüyor. Tanrı'ya erişebilmenin tek yolu inançtır oysa inanç mecburi olunca olumsuz da oluyor. Bruno'nun felsefesi mantıklı görünüyor, hem öylesine mantıklı ki Dominiken papazı engizisyonun eline düşüyor ve diri diri yanıyor.

Bruno'dan sonra başka bir iyi niyetli papaz, Tommaso Campenalla (1568-1639), ölümdün kurtuluyor. Fakat 27 yıl hapiste yatıyor ve sonunda Fransa'ya sığınıyor;

Campanella da bir uzlaşma öneriyor, hem bir "ütopya" kurarak, fakat "inanç"tan söz ediyor, İsa'yı red edenleri de inanç sahibi sayıyor, Hıristiyanlığı da bu "inanç"ı aydınlatan bir araç gibi görüyor. Nihayet İsa ile Pitagoras, Sokrat, Eflatun arasında pek bir fark kalmıyor.

Rönesans tabiatı keşfediyor, tabii değerlere önem veriyor. Bu yönüyle çağdaş Batılı düşüncenin temellerini atıyor. Ne var ki keşfettiği "animist"tir (canlıcı). Dünyanın ruhuna dayanıyor. Tabii olayları araştırmak nedenlere varmak demektir. Tabii kuralları, olayları arası ilişkileri deneye dayanarak çözmektir. Böylece ortaya başka bir mesele atılıyor, "metod" (yöntem) meselesi ve "metod" meselesi, Francis Bacon (1561-1626) ve Decartes (1596-1650) ile başka bir reforma yol açıyor.

"Bilgi demek güç, iktidar demektir" Bacon için, "Ve insan bildiği kadar varoluyor.

İlim hareketten oluşuyor, harekete bağlıdır ve yalnız ilmin sayesinde insan dünyada hakimiyetini kurabilir."

Bacon'un düşüncesi Galileo (1564-1642) ile daha bir açıklığa kavuşuyor. İlim din ilişkileri açısından: İlim kutsal kitapların bilgilerinden ayrı ve hür sayılmalıdır. İlim tabiatı araştırıyor, çünkü tabiat Tanrı'nın varlığını aksettiriyor. Dolayısıyla ilim, tabiatın araştırılması Tanrı'ya varan yoldur, kutsal kitaplar ise sadece pratik ve dini bütünüyle tabiatüstü bir bilginin belgeleridir. Galileo, çok bilinen bir olaydır, kilisenin gazabına uğruyor. Kopernik'i savunduğu için düşüncelerini inkâr etmek zorunda kalıyor.

Rönesans sonrası düşüncesi, meselelere büyük bir cesaretle yaklaşıyor, çareler arıyor, buluyor. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Batı çok önemli iki olayın etkisi altında kalıyor. Tabiat bilimlerinin hızlı gelişmesi ve tanrısal hak üzerinde kurulu feodal sistemin yerinde milli devletlerin şekil alması, burjuva sınıfının tarihe adım atması.

Rönesans bütün ilgisini insana doğru yöneltmişti: Kendi dünyasını kuran ve yüceliğini antik medeniyetlerin sanatlarında arayan insan, (Hümanizm); kendi devletini oluşturan insan (Machiavelli); Tanrı'yı kendi ferdi inancında arayan insan (Reform); evrenin sonsuzluğunu araştıran ve her sorunun cevabını kendinde arayan insan (Bacon, Campanella, Galileo). Artık ilmi ve felsefi düşünce ise tabiat ilimlerine, deneye ve matematiğe dayanarak insanı ayrı açılardan inceliyor. Tabiatı araştıran, deneyler yürüten, tabii olayları matematik formüller ile açıklayan, insandır. İlim dünyasının merkezi ve aynı zamanda toplumsal iktisadî gelişmeyi yöneten yine insandır.

"Artık dinî inanç, bir kenara itilmiştir" diyor E.Paolo Lamanna. "Din ve felsefe ya birbirlerinden ayrı tutuluyor veya birleştiriliyor, din bir çeşit felsefe sayılarak... Buna rağmen çağdaş düşüncede Tanrı meselesini yeniden diriltiyor, inancı tanımayan bir sağduyunun tatminsizliğini ifade etmek üzere." (Düşünce Tarihinde İlim Meselesi / Il Problema della Scienza nella Storia del Pensiero).

Tabii İngiliz felsefecisinin vardığı "devlet" yöntemi şahsi hürriyet, giderek bireyi ortadan kaldırıyor. Kişiler aralarında anlaşıp bir mutabakata varıyorlar, hürriyetlerinden fedakârlık edip hükümdara bağlanıyorlar. Hükümdar ise bu anlaşmaya katılmadığından halkına karşı bağlı sayılmıyor, halk ya da şekilsiz topluluk sadece bu anlaşma sayesinde oluşuyor. Bu düşünce şeklinde hem ferdiyetçilik, hem tabii haklar ve hürriyetler yok ediliyor. "Kişilik" diye bir şey kalmıyor. Ortaya çıkan halk, feodal topluluk gibi, kayıtsız şartsız yönetilen bir kalabalıktır.

Descartes ile ayrı bir düşünce ortaya konuluyor, deney ve "metod". Fakat bu ara felsefenin merkezi, yeniden "ben" oluyor ve "ben" matematik bilginin, ilmin düşüncenin temeli sayılıyor. Kısa bir tanımlama ile, herkes gerçeği kendi başına aramak zorunda kalıyor ve insan bir kez daha varolmanın yalnızlığını hissediyor. Descartes'in ünlü "Cogito, ergo sun) (düşünüyorum, demek ki varım) formülü "düşünen olan benim" anlamına dönüşüyor. Bununla yetinmiyor düşünmeyi ruhla bir tutuyor.

Dolayısıyla düşüncede yalnız "ben" değil, tanrı da varoluyor. Fransız düşünürü madde ve ruh arasında kesin bir ayrıma varıyor. Ne var ki bu iki ayrı dünya gerek her ikisini yaratan tanrıda gerekse insanda yeniden birleşmek zorunda kalıyor. Çünkü insanda ruh bedene tesir ettiği gibi beden de ruha tesir ediyor.

Yöntemin içinde bazı meseleler açıkta ve karşılıksız bırakılıyor, mesela ruhla beden arasında karşılıklı bir "sebepli hareket" ihtimali veya bütünleşmiş yaratıklara özlü ve bağımsız bir gerçek tanımak meselesi gibi. Descartes'i izleyenler Hollandalı Geuliny'den (1625-1699) Fransız Malebrache'e (1638-1715) kadar, ruh-beden ilişkisinde herhangi bir etkileme taraftarı değiller, her şeyi Tanrı'ya bağlıyorlar, Tanrı'nın sayesinde hissediyoruz, fiziki ve organik hareketlerle, gene bizi harekete getiren Tanrı'dır. Malebranche "biz bütün şeyleri Tanrı'dan görüyoruz" çünkü beden fikri Tanrı'dadır, düşüncemiz de Tanrı'dadır diyor.

Yüzyıllar geçiyor, fakat Batı düşüncesi yılmayan bir azimle aynı meseleleri tartışıyor, araştırıyor, formüllere bağlamak istiyor. İnsanı yüceltmeye kalkıyor, ferdi övüyor. Ne var ki insanı bütünüyle bağımsız sayamadığı için onu mecburi olarak bir tabiata bağlıyor. Bu tabiatı da Tanrı'ya giderek tanrının oğluna: Hollandalı Baruh Spinoza (1632-1677) bir tek maddeyi tanıyor, ilahi maddeyi ya da Tanrı'yı. İnsan bu ilahi maddenin bir şeklidir. Gerek ruh, gerek beden olarak Alman fel-

sefecisi ve matematikçisi Leibniz (1646-1716) Spinoza'ya karşı çıkarak bireyler kadar madde olduğunu öne sürüyor. Her kişilik orijinal bir tarafa sahiptir ve yabancı bir gerçeğin etkisini hissedemez; İtalyan Gian Battista Vico (1668-1744), insanlık tarihinden hareket ederek, çağının felsefesine ve özellikle Descartes'in düşüncesine katılmıyor:

"Benliğimizin ilmi veya tabiatın ilmi diye bir şey yoktur, bir şeyin ilmine sahip olmak bu şeyden bir netice çıkartmak demektir. İlme sahip olan biz değil Tanrı'dır." İngiliz Locke (1632-1704), ruhun boş bir alan olduğunu savunuyor, "doğuştan düşünce" diye bir durumu kabul etmiyor, "Düşünceleri biz yaratıyoruz", İrlandalı Berkeley (1685-1753) düşüncesini bir tek cümlede açıklıyor, "İlim ilahi bir dilin dilbilgisidir" diye.

İskoçyalı David Hume (1711-1776) için, "Tanrı'nın varlığı kavramlarla açıklanamaz, din insanlığın tabii bir olayıdır, bir bilgi değil bir korunma, bir destek ihtiyacıdır."

Bilgi, ilim, düşünce, ruh-beden ilişkileri ve Tanrı'nın, tabiatın tanımlanması: Batı düşüncesi, verdiğimiz örnekler bunu tanıklıyor, tez-antitez düzeni içinde fikri ve dinî şartlamasından kurtulabilmek için gelişiyor. Artık XVIII. yüzyılda kilise, ister Katolik ister Protestan, bir mesele teşkil etmiyor. Düşünce kiliselerin de kutsal kitaplarının da bilgilerini aşmıştır. Fakat Hume'un görüşü ile inanç meselesini çözemiyor. Bu "tabii" bir durumdur. Bu ara fert ve yalnızlık kavramları düşünürlerin yöntemlerine, metodlarına uygun bir şekilde inişli çıkışlı bir çizgi izliyorlar. XVIII. yüzyıl kültür dünyasına başka bir unsur gösteriyor "aydınlatıcı" (İlluministe) oluyor, sağduyunun saçtığı ışığa güveniyor, tenkitçi oluyor. Eninde sonunda bu "aydınlatıcı eleştiri" tarihe karşı dönüyor, geçmişe bir çeşit nefretle bakıyor, nihayet toplumsal bir olaya (Fransız Devrimi) yol açıyor.

Çağın İngiliz kültürü hem tabiat ilimlerine yeni bir hız veriyor hem de XVII. yüzyılda ülkeyi kana bulayan savaşlardan sonra bir dinî, siyasî şuuru oluşturmaya çalışıyor. İngilte-

re mekanik tabiatçılığa karşı bir tepki gösteriyor, evrende varolan "kozmik" evrensel bir ruh görüşünü destekliyor. İnsanda "doğuştan" ahlakî, mantıkî ve dinî düşüncelerin varlığına inanıyor (Cambridge Yeni Eflatuncu Okulu). İngilizlerin etkisinde gelişen Fransız "aydınlatıcı" düşüncesi devrimci oluyor, tarihe karşı çıkıyor, tabii insanı övüyor, sağduyu tanrıçasına taparak, kutsal kitap olarak "ansiklopedi"yi sayarak adeta yeni bir inanç kuruyor.

Devrim öncesi Fransız düşünürler ruhî meselelerle ilgili çoğu tartışmaları kökünden hallediyorlar. Gayet esnek bir "ahlak" tanıyarak, hislere geniş bir önem vererek, dine karşı çıkarak tanrıtanımazlığa bağlanıyorlar. Bu ara Voltaire müspet ilimlerin doğurduğu yeni "batıl inançlara" karşı çıkıyor, Rousseau ise genel düşünceyi uç noktalara götürerek insanın tabii iyiliğini bozan kültürü suçluyor. Tek çıkış yolu "tabiata dönüş" oluyor.

"Aydınlatıcı" düşüncenin sonu tabiata dönüş değil de, Fransız devrimi oluyor.

Toplumsal hareketler, hürriyet anlayışı, insan hakları meselesi Batı'yı yeniden bir kargaşalıya itiyor. Devrim, bir gün sonra olumsuz yollara itiliyor ve XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başı arasında sağduyunun yerine başka bir değer yerleştiriliyor: Tarihin değeri, bu değer tarihin şuuru oluyor. Buna ek olarak "ruhun yaratıcılığı" önem kazanıyor. Artık "romantizm" Batı düşüncesini yönetiyor ve romantik bir akım yeniden gerilere dönüyor, bir "yeni hümanizm" yaratıyor. Sadece antik çağlara değil Ortaçağ'ı da büyük bir ilgi ile izliyor ve Ortaçağ'da kilisenin, Katolik kilisesinin yerini belirtiyor.

Romantizm öncesi döneminde Kant (1724-1804) şüpheciliği eleştiriliyor ve özellikle iki nokta üzerinde duruyor: Tabii ilimlerin, fizik ve matematiğin, kaydettikleri tartışılmaz evrim ve insanda varolan metafizik eğilim. İnsanı aşan "ilahi bir gerçek" var.

Bu gerçek deney dünyasının ötesindedir Kant için bu "ila-

hi gerçek" sadece inançla açıklanır. Bir devrimin, bir yüzyılın saf dışı etmek istediği meseleler yeniden Batılı insanın karşısına dikiliyor. İdealist bir yaklaşımla: Gerçek diyalektik bir gelişmedir; tarih oluşuyor, bu gelişimin içinde nesne ve özne, düşünce ve oluş, tanrı ve dünya oluşuyorlar, varoluyorlar. Almanlar'da Fichte (1762-1814) Kant'ın izinden giderek ahlakî bir idealizme varıyor: Dış dünya ahlakî uğraşımızın yeridir. Schelling (1775-1854) de tabii dünya ruh dünyasına paralel şekilde gelişen diyalektik bir yöntem oluyor. Hegel (1770-1831) için oluşun, varolmanın, ilmi saydığı metafizik aynı zamanda mantık oluyor, yani düşüncenin ilmi, Tanrı evrensel olandır, dünyada ayrıntıların oluşu vardır. Bu yüzden evrenselin ilmi felsefe dünya tarihi ile birleşiyor.; Schopnhauer (1788-1860) da "evren şuursuz bir sürecin neticesidir. Hayatın kaynağı istektir, istek ise ihtiyaçtan, ihtiyaç da azaptır dolayısıyla hayat bir azaptır" diyor.

Çağımızın başına kadar ve çağımızda Batı düşüncesi, yüzyıllar öncesi atılan temellere dayanarak arayışını sürdürmektedir; bazen düzenli, bazen de düzensiz bir şekilde. Düşünceler ve yorumlar, kavramlar, felsefi metodlar çarpışıyor. Toplumsal siyasî olaylarla kaynaşıyor. Bu olayları yaratıyorlar, destekliyorlar veya bu olaylardan bütünüyle ayrılıyorlar. Her çağda her düşünür kendi oluşumunun ağırlığını getiriyor.

Kimi Katolik'tir, kimi Protestan, kimi tanrıtanımaz ve kimi şüpheci. Temelde çözümlenmeyen bir din ve inanç meselesi daima yatıyor.

Fransız Edgar Quinet (1803-1875), "XIX. Yüzyılda Dinsel Devrim" adlı eserinde "Bir toplumun gerçek eğitimi dinidir, gerçekten eğitilmek için başka yol yoktur. İyi olsun, kötü olsun, canlı olsun, düşük olsun, toplumun ruhuna girebilen ona hayatı veya ölümü getiren tek şey dindir" diyor. Romantizmi izleyen pozitivizme karşıt olarak Quinet öneriler getiriyor, Ortaçağ'dan kalma bir düşünce şeklini onarabilmek gayesiyle: Zamanı geçmiş, çağdışı kalmış "eski" dini Hıristiyan

dinini ortadan kaldırmak, bunun yerine çağdaş, felsefeye ve sağduyuya dayanan başka bir din getirmek lazım. Yeni bir din getirmek zordur, hatta imkânsızdır ve Fransız düşünürü bunu biliyor. Öyleyse Katolik dini çağdaş şekilleri kabul etmeli, insanlığın evrimini engellememeli, insan hürriyetine hürmet etmeli, hayat meselesini mücerret bir şekilde ele almalı.

Hegel'in öğrencisi ve Engels'in "hoca"sı Bavyeralı Ludwig Feurbach da (1804-1872) dinî bir devrim taraftarıdır. Bu, sevgi üzerine kurulu, birlik üzerine kurulu bir devrimdir. "Tüm şuurunun doğduğu yerde İsa yok oluyor, oysa gerçek özü kaybolmuyor, kendisi aslında insanlar birliğinin temsilcisi, görüntüsü ve örneği olmuştur." diyor hümanizmanın kurucusu Feuerbach (Hıristiyanlığın Özü). Fakat Karl Marx'tan Sartre'a kadar sayısız düşünürü etkileyen Alman felsefecisi için "İnsanı Tanrı yaratmamıştır, bu çeşit "yabancılaşma" işleminin neticesinde insan tanrıyı yaratmıştır.

Feuerbach, ilginçtir, Hıristiyanlığı eleştiriyor, Tanrı fikrine karşı çıkıyor, buna karşılık Hz. İsa'yı mitosundan kurtarmak istiyor. En önce Batılı düşünür bile şartlandırmaya karşı koymuyor olsa da "gerçekler"e dönmek sancısı çekiyor. Nietzche (1844-1900) dine hiddetle karşı çıkıyor, Tanrı'nın öldüğünü bildiriyor, elinden gelse aşağılık saydığı için Hıristiyanlığı bile öldürecektir. Aslında Nietzche Protestan bir rahibin oğluydu ve dinî bir eğitimden geçmişti.

Kierkegaard da (1813-1855) Hıristiyanlığı kendi düşüncelerine göre yorumluyor. Danimarka'nın Protestan kilisesine saldırıyor fakat sonunda Tanrı'nın isteğine teslim oluyor.

Diyeceğim; Batı düşüncesinin seyri ilginç bir manzara gösteriyor. Ana hatları ile özetlendiğinde bile, sürekli çırpın ması ve gene sürekli bağlanışı ile ananevi bilgilere, şartlanmış olması ile.

Hıristiyanlığın etkisi altında gelişen Batı düşüncesi temelleri itibariyle ferdiyetçi değil, metafizikten ve skolastik düşünceden kurtulmak istediğinde ferdiyetçiliği keşfediyor. Fakat dinî meselelerden kurtulamıyor, kurtulamaz.

Çünkü karşı koymalar bile ön planda inanç Tanrı, evren insan meselelerini tutuyorlar. Pozitivizm bile idealizme kaçıyor, XIX. yüzyılda, varoluşçuluk ise gerek tanrıcı gerek tanrıtanımaz akımlarında Sartre'e haz bir "bulantı"dan başka bir şey yaratmıyor. Kişiyi daha dar bir yalnızlığın içine atıyor ya da; Janpers ile, bir "ölüm hazırlığı"nı ortaya sürüyor.

Geriye bir toplumcu düşünce kalıyor. Önce ütopyalarla (Bacon, Campanella, Rousseau) gelişiyor sonradan ilmileşiyor. Yol açtığı toplum hareketleri ile gelişiyor ve ağırlığını koyuyor, fakat henüz bir yüzyıl tarihi bile olmayan "ilmi sosyalizm" sadece Batı'nın değil, Batı'dan Doğu'ya uzanan ve çeşitli kültürleri siyasî ve iktisadî yönden şekillendiren veya harekete geçilerek birleştiren bir olaydır. Batı düşüncesinde lir tekamül sayılıyorsa da hem temel olarak oldukça yeni hem de bütünüyle, hem felsefi düşünce gibi "ütopya"ya uygun kalıntılarından arınmış değil. Üstelik toplumcu düşünce, her felsefi düşünce gibi "ütopya"ya uygun kalıntılarından arınmış değil.

Üstelik toplumcu düşünce metafizik düşünce ve ilmi düşünceler gibi yine bir "inanç", bir "katılış" meselesine bağlı. İlerde çözecek olan formüllere inanmak, tabiatı çözen ve ilerde çözecek olan formüllere inanmak veya toplumu, insanlığı eşit ve hür kılacak bir sisteme inanmak...

Batı insanı, fikri gelişiminin bir noktasında, ferdi keşfediyor adeta, bu ferdi yüceltiyor, etrafındaki bu evren ve bu evrenin doğurduğu sayısız meseleler onu yalnızlığa itiyor. Oysa hiçbir zaman sonsuz evren kadar yüceltemiyor. Etrafındaki bu evren ve bu evrenin doğurduğu sayısız meseleler onu yalnızlığa itiyor. Yalnızlık bir düzensizlik yaratıyor ve neticede insan, toplumun içinde, evrenin içinde kendini bir yabancı gibi hissetmeye başlıyor ve yeniden sarılacak bir şey arıyor.

Bunalım, arayış ve ötesi

Ortaya bir varsayım attık ve bir varsayımı öne sürmek kolay bir şeydir. Asıl zor olan bu varsayımı destekleyebilecek, inandırıcı şekle sokabilecek veriler, bilgiler bulmak, düzenlemek, açıklamak ve bunların sayesinde ortaya atılan varsayımı kabul ettirebilmek, geçerli hale sokabilmekti.

Batı, dinî ve ruhî bir bunalımın içindedir. Öyledir. Bugün Batı'da tanık olduğumuz dengesiz mistik arayış, daha da dengesiz gibi görülen "geriye dönüş" bunu açıkça göstermektedir. Oysa bu, dinî, ruhî diye tanımladığımız bunalım ya genel toplumsal ve iktisadî dalgalanmanın bir sonucuysa? Mükemmeldir.

Çünkü bazı temel ananevi ve dinî değerler yıpranınca bundan doğan buhran ve sarsıntı, dolaylı bir şekilde toplumsal ve iktisadî çöküşe yol açar.

Batı'nın Hıristiyan bildiğimiz ülkeleri yer yer yeni kuşakların dürtüsüyle ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (çoğu Hıristiyan sayıları ülkeler arasında cereyan eden bir savaştı bu!) çeşitli arayışlar denemişlerdir. Bu ara "Çiçek Çocukları"nın ve pop salgınının desteği ile İsa bile yeniden keşfedildi, çağdaş katkılar ve yorumlarla bir kat daha mitoslaştırıldı.

1970'te İsa bir pop operasının, "Jesus Chirist Superstar"ın, kahramanı oldu. Sonra İncil çok tutulan ve sinemaya da uygulanan bir müzikli oyunun konusunu teşkil etti (Gospel=İncil). Tabii her iki eserin müzikleri, şarkıları en çok sa-

tılan plaklar listesine girdi. Olay "Time" ve "Life" gibi dergilerde kapak konusu oldu, ABD'nin ünlü sinema, televizyon, radyo, müzik ve tiyatro dergisi "Variety" "Gece kulüpleri dine kavuşuyor" diye beş sütunluk bir başlık attı.

Bu aralar, İsa çizgi romanlara bile girdi. "Yeşil Işık" (Green Lantern) ve "Yeşil Ok" (Green Arrow) gibi süper kahramanlar sayesinde ölümden kurtarıldı (?). Eski ve Yeni Ahit kaset şeklinde satıldı.

Hareket ABD'den çıktı gerek İsa gerekse kutsal kitaplar çağımızın uygun bir sömürü anlayışı içinde bir "temaşa" unsuru olarak kullanıldı. Her şekil altına girdi ve çok sattı. Ünlü pop şarkıcıları toplulukları İsa'yı ve Tanrı'yı bestelerine katarak gençleri coşturdular, İsa'nın resmini taşıyan kazaklar kapış kapış gitti, İsa "uzun saçlılar"ın temsilcisi ve savunucusu bile oldu. Bir dizi afişin yardımıyla, İsa'nın çok bilinen bir sözü, "Beni seven ardımdan gelsin" diye bluejeans reklamı için kullanıldı ve gençler bu yeniden keşfedilen İsa'nın etrafında kümeleşip bir "devrim" yarattılar.

İlkin "İsa'nın İnsanları" (The Jesus People) diye bir hareket başladı onu "Tanrının Çocukları" izledi; Amerika'dan yola çıkan bu teşkilatlar Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde, şehirlerinde şubeler kurdular, Kudüs'e, Vietnam'a, Liberya'ya kadar uzandılar ve bu arada Türkiye'yi de unutmadılar.

Bunalımın, dengesiz ve zaman zaman maksatlı arayışın karşısında, günden güne boşalan kiliseler artık daha fazla seyirci kalamazlardı. İsa sokaklara düşmüştü, çocukların eline geçmişti. Onu yeniden kutsal ibadet yerlerine yerleştirmek, onun etrafında yürütülen reklam, tanıtma ve sömürü kampanyalarından kurtarmak gerekti.

Bu nasıl olacaktı?

Oldukça karışık bir şekilde oldu ve pek kesin neticeler vermedi. Bazı ileri görüşlü papazların desteği ile pop müziği kiliselere kadar girdi. Dinî müzik çağdaş bir yorumla, çağdaş düzenlemelerle kiliselerde verilen konserlerde kendine bir

yer edindi. Mesele yalnız müziği ve gençleri ilgilendirmiyordu. Mesele çok daha genişti, kilisenin içinde yüzyıllardan beri süregelen eskiden şiddetle bastırılan huzursuzluk gün ışığına çıkmıştı artık. Papazların, Katolik papazların, bir kısmı evlilik taraftarlarıydılar (konu, özellikle İtalya'da sayısız karikatürlerde ve filmlerde enine boyuna ele alındı). Bir kısmı ise emekçileri ve toplumsal hareketleri tutuyordu, teolojistlerin bir kanadı bile "revizyon" peşindeydi.

İnanç ve ibadet bir düzenleme ameliyesinden geçirildi. Eski Ahit tartışıldı, araştırıldı, Yeni Ahit inceleme konusu oldu. Şeytan meselesi başka bir bölümde gördüğümüz gibi yeniden ortaya atıldı. Sonra; ermişler ve azizler arasında bir çeşit ayıklanma yapıldı, ayinlerin süresi kısaltıldı, rahibelere yeni haklar tanındı vb.

Hıristiyan Katolik kilisesi ve temsilcisi düşünce bir "yeni reform"a girişmişti. Fakat bir hayli geç kalmış bir reform idi ve geç kaldığı için hem aceleci hem de yüzeyde oldu.

Batı'nın arayışı, bu arayıştan doğan bunalımı devam etti ve ediyor...

Sebepler? Sebepleri bu çalışmamızın önceki bölümlerinde sıraladık. Sebepler değiştirilen bir gelenekten, bir mitoslaşmadan, oportünist bir yöntemden, bir düşünce tarzından ileri geliyor.

Bir dinin belirli dönemlerde parçalanması mezheplere, tarikatlara, giderek mistik örgütlere ayrılması gayet ilginç ve düşündürücü bir olaydır. Olağanüstü bir olay değil, şüphesiz birçok dinlerde görülür. Fakat Hıristiyanlıkta olduğu gibi değil. Hıristiyanlık diyoruz, yani:

Katolikler (Roma kilisesi ve papalık)

Ortodokslar (Yunan ve Rus kiliseleri)

Protestanlar (Luther kilisesi, İngiltere kilisesi çeşitli tarikat ve örgütler).

Katolik ve Ortodoks kiliseleri, bütün çalkanmalarına rağmen, içlerinde bir birlik, süreklilik gerçekleştirebildiler. Pro-

testan kilisesi ise hiçbir zaman "kurum" haline gelmediği için kuruluşundan bu yana her çeşit tarikatlara yol açmıştır. Mesela: Babtistler (1606), Presbiteryalism (1618), Kongregasyonalisbtler (1642), Quakers'ler (1650), Wesley metodistleri (1738), Yeni kilise (Swedenborg taraftarları (1787), Mormon'lar (1830), Plymounth kardeşler (1827), İskoçya hür kilisesi (1843), İngiltere hür kilisesi (1844), Kurtuluş ordusu (1865) vb.

"Bir Katolik kilisesindeki ayini seyrettikten sonra Quakerlerin arasına giren yabancı iki mezhep mensuplarının da Hıristiyan olduklarını iddia etmelerini hayretle karşılar. Diğer mezhep kollarından Metodistleri, Swedenborg taraftarlarını ve Baptistleri görse daha çok şaşırır." der bir yazar. (Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi) Hıristiyan dinine bağlılıklarını beyan edenler arasındaki farklar gerçekten öylesine çok ki bazı yorumcuların görüşü ile Hıristiyanlık tek bir din olmaktan çok Hıristiyan bir ortamda oluşan, çeşitli din ve inançların bütünüdür. Üstelik durumun en karışık yönü şu ki, yukarıda saydığımız veya saymadığımız mezheplerden ve tarikatlardan her biri kendi ibadetini tek gerçek ve geçerli sayıyor. Bu tutumuna katılmayanları adeta putperest sayıyor.

Bu da olağan bir durum olsa gerek, insan sadece kendi inandığı şeye önem verir, çünkü kendi inancını üstün tutar.

Batı bu ara, mistik bir arayışın veya Amerikalı araştırmacı Nat Feedland'ın deyimiyle "mistik bir patlama"nın içinde görünüyor. Bir kitle hareketi değil bu, ufak gruplardan oluşmaktadır. Çoğu bağımsız bir kısmı ise bağlantılı. Ne var ki bu ufak dediğimiz gruplar, örgütler, cemiyetler bir araya gelince yüz binleri aşan sayılar çıkıyor karşımıza ve olay önem kazanmış oluyor. Şimdiye kadar bu tür hareketler, bu tür "ufak" patlamalar üzerinde pek durulmadı.

Ne var ki son on yıl içinde konu toplum tarihçileri tarafından benimsenmeye başlandı.

Simya okulları, büyücülük kursları, mistik ve büyücü teş-

kilatları, toplantılar, konferanslar, radyo ve televizyon programları, soruşturmalar, araştırmalar, kitaplar, dergiler, şûralar, üniversite kursları... Bütün bunlar geniş bir panoramanın bir tarafını teşkil ediyorlar. Topluluklara eskisi gibi seslenmeyen bir inançtan kaçarak kendi meselelerini kendi başına halletmek çaresini benimsiyor.

Bir azınlığın, bir gruplaşmanın hareketi toplumsal açıdan bir ağırlık getirmez. Buna rağmen açıklanmayıcı olur, genel görünümün konumuzda genel bunalımın bir ayrıntısını teşkil eder. Ve ayrıntılar bir araya gelince bütün meydana çıkar.

Şeytana tapan, büyücülükle uğraşan bir teşkilatla uzaylı yaratıkların "mesajlar"ını dağıtan, bunlardan bir hayır, bir kurtuluş bekleyen başka bir teşkilat arasında ilk bakışta hiçbir bağlantı yoktur. İlk bakışta tabii, çünkü temelde sebep aynıdır. Günlük hayattan bir kat daha kopmak, dinî bir geleneğin veya fikri bir akımın veremediği huzuru başka yerde, toplumun ve dünyamızın ötesinde aramaktır. Batı'da çoğalan taraftarları az sayıları çok her çeşit teşkilat veya tarikat bunun bir örneğini teşkil ediyor.

Ferdiyetçiliğin, yalnızlığın ve yabancılaşmanın bir ucu ya da gizli ilimlere varıyor.

Kaçış daha da belirleniyor, uçta kalan şekillere bürünüyor.

Hiç şüphe yok ki aklı başında ve dengeli bir insan bu tür bir arayıştan hayır beklemez, güler geçer ve der ki bu arayışları sürdürenler olsa olsa hayatlarından bezmiş yaşlılar, geri zekâlılar veya ruh hastalarıdır. Aklı başında insan, bu düşüncesinde, çoğunlukla haklıdır. Ne var ki ruh hastalığı, psikoz, nevroz, sadece kişinin doğurduğu bir olay değil, toplumun oluşturduğu bir dengesizliktir. Arayış, bir gaye olarak dengesini koruduğu sürece, sağlam verilere dayandığı sürece sakıncalı değildir. Batı açısından bizi şüpheye düşüren ve düşündüren arayış ise adı ve etiketi ne olursa olsun dinî meselelere değinince bu dengeden yoksundur.

Gelenekleri ve inançları deşmek, gerçek temellere varmak, varabildiğimiz kadarı ile bu temeller toplumsal olsun, ruhî olsun her zaman için geçerlidir.

Batı medeniyeti çöküşünü ertelemek istiyorsa, temelini oluşturan ve şekillendiren, düşüncesinin bir kısmını olumsuzluğa iten katı bir maddeciliğe götüren bu temel ve kaynak araştırmasını yeniden ve çok daha sürekli ve dürüst bir şekilde yürütmek zorunda görünüyor.

"Bugün insanın en değerli ruhî hazinesini tehlikeye sokan Baal ve Astarte değil" diyor Erich Fromm. "Otoriter ülkelerde devletin ve iktidarın, kendi kültürümüzde ise makinenin ve başarının tanrılaştırılmasıdır. İster din tarafları olalım isterse inanmayalım, ister Musevi-Hıristiyan geleneğinin devamından yana olalım, biçim yerine öze, kelime yerine deneye, kilise yerine insana önem verdiğimiz sürece yeni putlara karşı birleşebiliriz ve onları inkâr ettiğimizde Tanrı'nın varoluşunu kesinleştiren yorumlardan çok müşterek bir inanca varabiliriz. Muhakkak ki daha çok alçak gönüllülük ve kardeş sevgisini bulacağız." (Psikanaliz ve Din / Psychoanalisis and Religion).

Fromm'un görüşü bir ilim adamının, bir psikanalistin görüşüdür. Fakat hem Batı kültürünün ve düşüncesinin belirli "değerleri" (devlet, iktidar, makine, şahsi başarı) üzerinde parmak basması hem de önerisi kanımızca (yeni putları / değerleri inkâr etmek) tutarlı bir çıkış noktası teşkil eder.

Alçak gönüllülük ve kardeş sevgisi, Batı'nın değil, unuttuğu, dinî sürecinin temellerini teşkil eden herkesin ve her zaman için "gerçek" değerleridir. Mesele bunları unutmamak, çare ise bunalıma, yabancılaşmaya ve dengesiz arayışa karşı bunları yeniden "diriltmektir"...

Kaynaklar

ALLEGRO, John: The Chosen People (Seçilen Irk), Londra, 1973.

ALLEGRO, John: The Sacred Mushroom and the Cross (Kutsal Mantar Haç), Londra, 1974.

ALBERES, J.M.: Jean Paul Sartre, Paris, 1973.

BULTMANN, Rudolf: Exince and Faith (Varoluş ve İnanç), Londra, 1964.

BRAUN, Michel: Jesus Chirst Superstar, Londra, 1970.

CHEVALIER, Jean: Distionsnaires des Symboles (Simgeler Sözlüğü), Paris, 1973.

CROWLEY, Aleister: Moonchild (Ay Çocuğu), Londra, 1972.

DANIELOU, Jean: In Principio Genesi I/II (Başlangıçta Tekvin) Roma.

DUNKKERLEY, Roderic: Le Chirst (İsa), Paris, 1962.

DUROSELLE, J.B.: Histoire du Catholicisme (Katolik Dinin Tarihi), Paris, 1967.

DE MARTİNO, Ernesto: Le Monde Magique (Katolik Dinin Tarihi), Paris, 1967.

ELİADE, Mircea: Myths, Dreams and Mystries (Mitoslar, Rüyalar ve Gizler), Londra, 1968.

FROMM, Erich: Psychonüleses and Religion (Psikoanaliz ve Din), New York, 1967.

FREUD, Sigmund: Moses and Monotheism (Musa ve Tek Tanrıcılık), New York, 1961.

FEUERBACH, Ludwid: Lessenza del Chirtianesi (Hıristiyanlığın Özü), Milano, 1950.
FREEDLAND Nat: The Occult Explosion, New York, 1972.
GRAFF, Hilda: Histoire de ia mystique (Mistizmin Tarihi), Paris, 1972.
GAUBERT, H.: İsaac et Jacob, les elus de Dieu (İshak ve Yakup, Tanrı'nın Seçtikleri), Paris, 1964.
GAUBERT, H.: Abraham, I'ami de Dieu (Tanrı'nın Dostu İbrahim), Paris, 1964.
GAUBERT, H.: Moise, face a I'Eternel (Musa Sonsuzun / Tanrı'nın Karşısında), Paris, 1964.
HUME, David: Storia naturale della religione (Dinin Tabii Tarihi), Milano, 1950.
KİNG, Francis: Magis The Western Tradation (Büyücülük Batı Geleneği), Londra, 1975.
KUTLU, Sevim: Büyücülük ve Batı Geleneği, Londra, 1975.
DURALİ, Teoman: Gılgamış Destanı, İstanbul, 1973.
LEEMİNG, David A.: Mythology the Voyage of the Hero (Mitoloji Kahramanın Yolculuğu), New York, 1973.
LAMANNA, E. Paolo: II Problema della Scienza nella Storia del Pensler (Düşünce Tarihinde İlim Meselesi), Firenze, 1947.
McKAİN, David: Christianity, some non christain appraisals (Hıristiyanlık Hıristiyan Olmayan Görüşler), New York, 1964.
MEES, G.H.: The Key to Genesis (Tekvin'in Anahtarı), Deventer, 1949.
MARSTON, Charles: La Bible a diz vrai (Tevrat Doğruyu Söyledi), Paris, 1956.
LAPERPOUSAZ, E.M.: Les Manuserirt de Ia Morte (Ölü Deniz El Yazmaları), Paris, 1972.
POWELL, Davies A.: The Ten Commandments (On Emir), New York, 1957.
PİKE, Royston E.: Encylopedia of Religion and Religions (Dinin ve Dinlerin Ansiklopedisi), Cleveland, 1969.

PLANCY, Edgar: La Rivoluzione religiosa nel secolo XIX (XIX. Yüzyılda Dini Devrim), Milano, 1950.
QUİNET, Herve: Lse Religions (Dinler), Paris, 1971.
RENAN, Ernest: La vita di Gesu (İsa'nın Hayatı), Milano, 1949.
ROPS, Daniel: Histoire Sainte (Kutsal Tarih), Paris, 1956.
ROPS, Daniel: Jesus en son temps (İsa ve Zamanı), Paris, 1957.
RIBADEAUDUMAS, F.: Histoire de la Maggie (Büyücülük Tarihi), Paris, 1970.
RIBADEAUDUMAS, F.: Les Magiciens de Dieu (Tanrının Büyücüleri), Paris, 1970.
ROUX, A.: Edouard Schure, Son Oeuvre, Sa Pense (E. Shure Eseri, Düşüncesi), Paris, 1974.
SAİNTSİMON: Neuvo Christianesimo (Yeni Hıristiyanlık), Milano, 1950.
SCHURE, Edouard: Les Grands Inıteis (Büyük İkrarlılar), Paris, 1970.
TONDRIAU, Julien: Dictionnaire du Diable et de la Demonologie (Şeytanın ve Şeytanın Sözlüğü), Verviers, 1968.
URAZ, Murat: Türk Mitolojisi, İstanbul, 1967.
VERBIST, Henri: Les Grandes Controverses de I'Eglise Contemporaine (Çağdaş Kilisenin Büyük Tartışmaları), Veriers, 1971.
VERBIST, Henri: Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, İstanbul, 1964.
VERBIST, Henri: Les Evangiles (İnciller), Paris, 1962.
VERBIST, Henri: II Vecchio Testamento (Eski Ahit), Roma, 1948.